

Η ενδυνάμωση της κοινότητας μέσω του συμμετοχικού σχεδιασμού

Το παράδειγμα των Informal Settlements του Puerto Rico

Επιμέλεια: Μαρίνα Λορελάη Χριστοδούλου

Η ενδυνάμωση της κοινότητας μέσω του
συμμετοχικού σχεδιασμού
Το παράδειγμα των Informal Settlements του Puerto Rico

Πολυτεχνείο Κρήτης
Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών

Χανιά, Μάιος 2023

Επιβλέπων καθηγητής: Θανάσης Μουτσόπουλος

Στους φίλους μου Adriana, Mario, Alejandra αλλά και
στον Roberto για την πολύτιμη βοήθειά του.

Εισαγωγικό σημείωμα.

Η επιλογή του Puerto Rico σαν μελέτη περίπτωσης για την παρούσα ερευνητική εργασία, έγινε ύστερα από μια μελέτη που πραγματοποιήσα μαζί με τρεις φοιτητές της αρχιτεκτονικής σχολής του San Juan στο πανεπιστήμιο του Delft. Η επιθυμία μου να ασχοληθώ στις μεταπτυχιακές μου σπουδές με το ζήτημα της αναβάθμισης των informal settlements είναι ο λόγος που επέλεξα το παρών θέμα για την ερευνητική μου εργασία. Καθώς δεν εντοπίζουμε τέτοια παραδείγματα στον ελλαδικό χώρο, μολονότι μπορεί να γίνει αναγωγή και εντοπισμός κοινών τόπων, το Puerto Rico ήταν από όλα τα διεθνή παραδείγματα, εκείνο στο οποίο είχα την πιο ουσιαστική πρόσβαση σε πληροφορία. Παράλληλα, ύστερα από εκτενή έρευνα, αποτέλεσε κατά τη γνώμη μου το πιο ενδιαφέρον παράδειγμα εφαρμογής συμμετοχικών διαδικασιών για την αναβάθμιση των informal settlements, τόσο λόγω κάποιων πρωτότυπων διαδικασιών, όσο και σε συνδυασμό με το πολιτικό και κοινωνικό είναι της χώρας. Από το παράδειγμα του Puerto Rico, πιστεύω πως μπορούμε να εξαγάγουμε συμπεράσματα χρήσιμα και για την ελληνική πραγματικότητα λόγω ορισμένων ομοιοτήτων που υπάρχουν μεταξύ των δύο χωρών. Μερικές από αυτές τις ομοιότητες είναι η εξάρτηση Puerto Rico – Η.Π.Α. από τη μία, Ελλάδα και Ε.Ε. από την άλλη, η ύπαρξη ευάλωτων πληθυσμών χωρίς νόμιμη κατοικία όπως οι οικισμοί του San Juan από τη μία και οι ελληνικοί καταυλισμοί Ρομά από την άλλη, καθώς και οι προσπάθειες αυτοοργάνωσης όπως η Casa Pueblo από τη μία και οι καταλήψεις κτιρίων από την άλλη. Έτσι, βρίσκω την παρούσα μελέτη περίπτωσης την καταλληλότερη για να περιγράψω το ζήτημα της τομής συμμετοχικού σχεδιασμού και informal settlements, τόσο λόγω της τακτικής επικοινωνίας μου με θεσμούς και ανθρώπους της κοινότητας, όσο και λόγω των πρακτικών της εφαρμογών.

Περιεχόμενα.

Abstract	13
I. Εισαγωγή	
I.1 Αναγνώριση μελέτης περίπτωσης	18
I.2 Στόχοι της εργασίας	19
I.3 Ερευνητικά ερωτήματα	20
I.4 Μεθοδολογία	21
II. Θεωρητικό πλαίσιο	
II.1 Βιωσιμότητα	25
II.2 Spatial Justice	32
III. Συμμετοχικός σχεδιασμός	
III.1 Εισαγωγή	39
III.2 Δημοκρατία και συμμετοχή	41
III.3 Συμμετοχικός σχεδιασμός	43
III.4 Ιστορική εξέλιξη	47
III.5 Διεθνής πρωτοβουλίες – σταθμοί για την εξέλιξη του συμμετοχικού σχεδιασμού	53
III.6 Επικοινωνιακός σχεδιασμός (communicative planning)	62
III.7 Ριζοσπαστικός σχεδιασμός (insurgent planning)	75

IV. Informal Settlements	
IV.1 Ορισμός	83
IV.2 Εισαγωγή	84
IV.3 Χρήστες	86
IV.4 Κριτήρια	86
IV.5 Χαρακτηριστικά	88
IV. 6 Αναβάθμιση Informal Settlements	97
V. Η περίπτωση Puerto Rico	
V.1 San Juan	105
V.2 Casa Pueblo, Adjuntas	123
VI. Συμπεράσματα	
VI.1. Συμπεράσματα	147
VI.2. Σκέψεις πάνω στην ελληνική πραγματικότητα	150
VII. Αναφορές	155
VIII. Κατάλογος εικόνων	167

Abstract

Τα informal settlements αποτελούν ένα αστικό φαινόμενο το οποίο τα τελευταία χρόνια κερδίζει το ενδιαφέρον της κοινότητας του αστικού σχεδιασμού τόσο για τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του όσο και για τη σύνθεση των κοινοτήτων που το απαρτίζουν. Η επικαιρότητα της συζήτησης για την αναζήτηση του “Spatial Justice” έχει αναδείξει την μορφή των κοινωνικών σχέσεων και των σχέσεων παραγωγής που διέπουν τους εν λόγω οικισμούς. Η μελέτη των informal settlements, κυρίως στις χώρες του Νότου, φέρνει στο προσκήνιο τρόπους χωρικής διαχείρισης που βασίζονται στην συλλογική δράση και την αλληλεγγύη. Σήμερα, η βιβλιογραφία αναγνωρίζει ότι ο ρόλος του σχεδιασμού δεν μπορεί να είναι μονοδιάστατος, αφού οι αποφάσεις που λαμβάνονται για τη διαχείριση του χώρου επαναπροσδιορίζουν τις σχέσεις των ανθρώπων, τις σχέσεις παραγωγής αλλά και τη σχέση του ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον. Υπό αυτό το πρίσμα, οι αρχιτέκτονες και οι πολεοδόμοι καλούνται να βρουν τα εργαλεία με τα οποία θα μπορέσουν να εξομαλύνουν τις κοινωνικές, οικονομικές και χωρικές ανισότητες που προκύπτουν στον χώρο. Αναγνωρίζοντας ως πηγή των χωρικών αυτών ανισοτήτων την νέο-φιλελεύθερη πολιτική, στρέφουν το βλέμμα σε ένα μοντέλο εναλλακτικής άμεσης δημοκρατίας. Η κοινότητα συμμετέχει στην λήψη αποφάσεων σχεδιασμού, επαναδιεκδικεί το δικαίωμά της στην πόλη και συνδιαμορφώνει επί των διαδικασιών αστικοποίησης. Η παρούσα ερευνητική εργασία επιχειρεί να αναδείξει την σύνδεση του συμμετοχικού σχεδιασμού με την διαμόρφωση μιας δίκαιης, δημοκρατικής και βιώσιμης πόλης σε επίπεδο κοινωνικό, οικονομικό και περιβαλλοντικό. Μέσα από το παράδειγμα των οικισμών του San Juan και Adjuntas στο Puerto Rico αφενός παρουσιάζεται το σύγχρονο κοινωνικό-χωρικό αστικό φαινόμενο των informal settlements και αφετέρου ερευνάται το πώς η συμμετοχή και η συνεργατικότητα αποτέλεσε μέσο για την ενδυνάμωση της κοινότητας. Γίνεται ακόμα, μια προσπάθεια να αντιληφθεί κανείς τον συμμετοχικό σχεδιασμό όχι μόνο σαν ένα εργαλείο των ειδικών, αλλά και σαν μία αυτόβουλη πρωτοβουλία των κατοίκων για αυτό-

οργάνωση. Να αναδειχθεί, με άλλα λόγια, η τομή του συμμετοχικού σχεδιασμού (Communicative Planning) του Βορρά και του ριζοσπαστικού σχεδιασμού (Insurgent Planning) του Νότου.

I. Εισαγωγή

Ως αποτέλεσμα της έκρυθμης αστικοποίησης των αναπτυσσόμενων χωρών, ο άτυπος τομέας σημειώνει τις τελευταίες δεκαετίες σταθερή αύξηση, απλοποιώντας την πρόσβαση στη κατοικία και την κατοχή γης για έναν στους τρεις πολίτες (Acioly, 2010). Σήμερα, σχεδόν ένα εκατομμύριο άνθρωποι στον πλανήτη είναι κάτοικοι των informal settlements. Τα υψηλά ποσοστά φτώχειας και η χαμηλή ποιότητα ζωής των κατοίκων απορρέουν από τον άνομο χαρακτήρα της κατοικίας, τον κοινωνικό αποκλεισμό, την περιθωριοποίηση και τον στιγματισμό (Suhartini & Jones, 2019). Αυτές οι συνθήκες οξύνουν τις αντιθέσεις μεταξύ εκείνων που συμπεριλαμβάνονται στο τυπικό σύστημα και εκείνων που αποκλείονται από αυτό, κάτι που εκφράζεται σε επίπεδο οικονομικών, κοινωνικών, πολιτικών, νομικών και χωρικών ανισοτήτων. Προκειμένου να αντιμετωπιστεί αυτή η νέα πρόκληση, η αναβάθμιση των informal settlements και η βελτίωση της ποιότητας ζωής της εκάστοτε κοινότητας, έχει τοποθετηθεί κεντρικά στην στρατηγική της νέας ατζέντας του αστικού σχεδιασμού (UN Habitat, 2015a; United Nations, 2020). Από την άλλη οι ίδιες οι κοινότητες, προσφέρουν λόγω της ιδιαίτερης μορφολογίας τους, παραδείγματα εναλλακτικής διαχείρισης του χώρου προκειμένου να αντιπαρέλθουν τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν.

1.1 Αναγνώριση μελέτης περίπτωσης

Το Puerto Rico, που μέχρι και σήμερα αποτελεί αποικία των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, έρχεται αντιμέτωπο από το 2006 με τις συνέπειες μιας οικονομικής κρίσης, χρέους που ανέρχεται στα 74 δισεκατομμύρια δολάρια. Το Σεπτέμβριο του 2017, με την έλευση του τυφώνα Maria, χάθηκαν οι ζωές χιλιάδων κατοίκων, κυρίως λόγω της έλλειψης ηλεκτρισμού, συστημάτων επικοινωνίας, σίτισης και καθαρού νερού. Παράλληλα, μέχρι σήμερα, πολλοί κάτοικοι αντιμετωπίζουν προβλήματα σε σχέση με την ιδιοκτησία της γης, το δικαίωμα στην πόλη και το δικαίωμα διαβίωσης μέσα σε αξιοπρεπείς περιβαλλοντικές συνθήκες. Η συνθήκη είναι ωστόσο, ακόμα πιο δυσμενής για τις κοινότητες των άτυπων οικισμών που εγκαταστάθηκαν κατά μήκος του ποταμού Martín Peña από το 1930.

Η περίπτωση του Puerto Rico μετουσιώνει τη φράση του Mitter: «οι φυσικές καταστροφές κάνουν τους πλούσιους πλουσιότερους και τους φτωχούς φτωχότερους». Εδώ, αποτέλεσαν αφορμή για την επιβολή μέτρων λιτότητας και νέων νομοθεσιών - που υπήρχαν ούτως ή άλλως στην πολιτική ατζέντα - σχετικά με την παραχώρηση της γης γύρω από το κανάλι Martín Peña σε μεγάλες επενδυτικές εταιρίες. Πρόφαση αποτέλεσε η περιβαλλοντική αναβάθμιση της περιοχής, κάτι που όμως θα οδηγούσε στην υπέρμετρη αύξηση της αξίας των ακινήτων και στην νομιμοποίηση του διωγμού της κοινότητας των informal settlements.

Ένας μεγάλος αριθμός κατοίκων υποστήριξε την αναζήτηση και τη μετάβαση σε μια νέα μορφή κοινωνικής δομής και διαχείρισης του χώρου, σε αντιδιαστολή με τις νέο-φιλελεύθερες πολιτικές του καπιταλισμού και της ελεύθερης αγοράς που ενέτειναν αυτές τις κρίσεις. Η παρούσα ερευνητική εργασία θα αναδείξει τα εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν από την τοπική κοινότητα ώστε να αντιμετωπίσει τα εν λόγω προβλήματα, εργαλεία τα οποία υπάγονται στον συμμετοχικό σχεδιασμό και επιβεβαιώνουν τις θεωρίες που τον συνδέουν με την ενδυνάμωση των κατοίκων, την χωρική δικαιοσύνη και τις αρχές της δημοκρατίας.

I.2 Στόχοι της εργασίας

Η εργασία βασίζεται πάνω στην υπάρχουσα βιβλιογραφία και έχει ως στόχο να αναδείξει την σχέση του συμμετοχικού σχεδιασμού και της έννοιας του *spatial justice*. Γίνεται μια προσπάθεια να κατανοηθεί ο συμμετοχικός σχεδιασμός τόσο σαν σχεδιαστικό εργαλείο των επίσημων φορέων όσο και σαν αυτόνομη κίνηση των ομάδων ενδιαφέροντος (*stakeholders*). Αναλύει το πως η συμμετοχή της κοινότητας στα πλαίσια του σχεδιασμού και της διαχείρισης των *informal settlements* μπορεί να οδηγήσει στην ευημερία και την ενδυνάμωση της. Έτσι υπογραμμίζεται η δυναμική και αλληλένδετη σχέση των τριών παραπάνω εννοιών που πραγματεύεται η εργασία αλλά πιο συγκεκριμένα:

Στόχοι	Αντικείμενα
1. Η ανάδειξη του συμμετοχικού σχεδιασμού και η σχέση του με το <i>spatial justice</i>	Η μελέτη της σύγχρονης αστικής θεωρίας
2. Η κατανόηση της του ζητήματος των <i>informal settlements</i> ως αστικό φαινόμενο	Η ανάλυση σε θεωρητικό επίπεδο της υπάρχουσας βιβλιογραφίας
3. Ο εντοπισμός των σχεδιαστικών εργαλείων των κατοίκων και το αντίκτυπο που έχουν σε επίπεδο ενδυνάμωσης της κοινότητας	Η μελέτη περίπτωσης του Puerto Rico μέσω της συλλογής στοιχείων και ανάδειξης ευρημάτων

I.3 Ερευνητικά ερωτήματα

Παρουσιάζεται ως κύριο ερευνητικό ερώτημα το πώς ο συμμετοχικός σχεδιασμός αποτελεί εργαλείο ενδυνάμωσης και ευημερίας της κοινότητας των *informal settlements* στο Puerto Rico. Προκειμένου να κατανοηθεί πλήρως το ζήτημα που πραγματεύεται η εργασία τίθενται (5) υπό-ερωτήματα, τα οποία θα απαντηθούν διαδοχικά, μέσα από μία ολοκληρωμένη απόδοση του θεωρητικού πλαισίου και της μελέτης περίπτωσης. Επιγραμματικά:

MQ: Πως ο συμμετοχικός σχεδιασμός αποτελεί εργαλείο ενδυνάμωσης και ευημερίας της κοινότητας στα *informal settlements* του Puerto Rico;

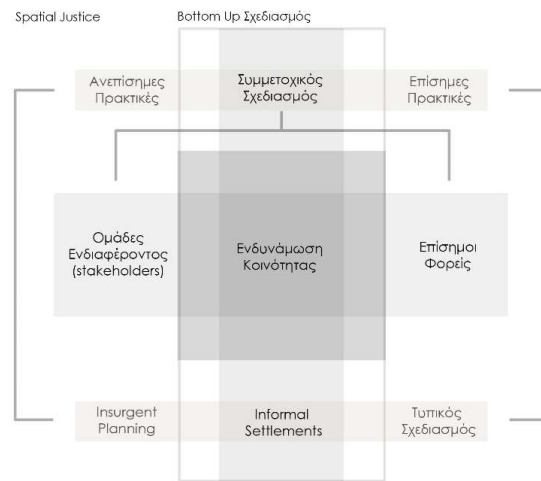
SQ1: Τι είναι ο συμμετοχικός σχεδιασμός;

SQ2: Τι είναι τα *informal settlements* και ποια τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους;

SQ3: Ποια εργαλεία συμμετοχικού σχεδιασμού χρησιμοποιήθηκαν στη περίπτωση του Puerto Rico;

SQ4: Πως επιτυγχάνεται η σύμπραξη των επίσημων και των ανεπίσημων πρακτικών συμμετοχικού σχεδιασμού;

Η συλλογιστική πορεία για την αλληλουχία με την οποία τέθηκαν τα παραπάνω ερωτήματα προέκυψε μετά από εκτενή βιβλιογραφική έρευνα και συνοψίζεται στο παρακάτω διάγραμμα:

Διάγραμμα 1.

I.4 Μεθοδολογία

A. Μέθοδος συλλογής στοιχείων

Για τη μέθοδο συλλογής του ερευνητικού υλικού πραγματοποιήθηκε:
Έρευνα πεδίου / Έρευνα στον Τύπο / Βιβλιογραφική έρευνα /
Διαδικτυακή έρευνα

B. Ερμηνευτική μέθοδος

II. Θεωρητικό πλαίσιο

Για να μπορέσουμε να μελετήσουμε τον συμμετοχικό σχεδιασμό ως συνιστώσα της δίκαιης πόλης θα πρέπει πρώτα να εισαχθούμε σε δύο παραδοχές που διέπουν τον σχεδιασμό της. Θεωρούμε, λαμβάνοντας υπόψιν τους στόχους της ευρωπαϊκής ένωσης για την «δίκαιη μετάβαση προς τη βιωσιμότητα» (Ευρωπαϊκή Κομισιόν, 2019), ότι ο αστικός σχεδιασμός θα πρέπει να στοχεύει (1) στην βιωσιμότητα των πόλεων και (2) να το κάνει με τρόπο δίκαιο. Στόχος αυτού του κεφαλαίου είναι η αφομοίωση των εννοιών της βιωσιμότητας (sustainability) και της δικαιοσύνης στη πόλη (spatial justice) κατά τρόπο που να εδραιώνει τον παραπάνω ισχυρισμό.

II.1 Βιωσιμότητα.

Η βιωσιμότητα, στο πεδίο του αστικού σχεδιασμού, εννοείται ως η συνιστώσα τριών αλληλεξαρτώντων παραγόντων: την πραγματοποίηση ενός τρόπου ζωής (1) περιβαλλοντικά, (2) οικονομικά και (3) κοινωνικά βιώσιμου. Παρότι η βιωσιμότητα εννοείται ως το τρίπτυχο αυτών των τριών στόχων, το οικοδόμημα της κοινωνικής βιωσιμότητας δεν έχει αποσαφηνιστεί επαρκώς συγκριτικά με τα υπόλοιπα. Το 2000 ο Mario Polèse και Richard Stren υποστήριξαν ότι οι πόλεις του 21ου αιώνα θα πρέπει να τοποθετήσουν στο κέντρο της πολιτικής τους τον πολίτη και να επαναπροσδιορίσουν την έννοια της πόλης επινοώντας νέους τρόπους κοινοτικής ζωής και συλλογικού βίου. Έτσι, έδωσαν έναν ορισμό στην κοινωνική βιωσιμότητα που αναζητά «πολιτικές και θεσμούς που μπορούν να ενσωματώσουν τις διάφορες κοινωνικές ομάδες και τις διαφορετικές πολιτισμικές ιδιαιτερότητες κατά τρόπο ισότιμο και δίκαιο». Τοποθετούν την κοινωνική βιωσιμότητα στον αντίποδα του αποκλεισμού, προτείνοντας πρακτικές που θα φέρουν κοντά τις διαφορετικές ετερότητες, θα ενισχύσουν την προσβασιμότητα στον δημόσιο χώρο και τις δημόσιες υπηρεσίες.

Ένα κοινωνικά βιώσιμο σύστημα οφείλει να προσφέρει επαρκή παροχή κοινωνικών υπηρεσιών, φυλετική ισότητα και συμμετοχικές

διαδικασίες (Harris, 2000). Η ανάπτυξη και η ευημερία της πόλης με βάση το αφήγημα της κοινωνικής βιωσιμότητας απαιτεί όσο το δυνατόν πιο άμεση δημοκρατία, αποκέντρωση και ενεργούς τοπικούς οργανισμούς (World Bank, 1997). Άλλοι ορισμοί υποστηρίζουν ότι η κοινωνική βιωσιμότητα επιτυγχάνεται μέσω δικτύων προστασίας, υψηλά ποσοστά απασχόλησης, ισότητα και δημοκρατική λήψη αποφάσεων στην οποία συμμετέχουν όλοι οι πολίτες (Organization for Economic Cooperation and Development, 2001). Όσον αφορά την εν λόγω δημοκρατία, ο Jan Aart Scholte (2002) υποστηρίζει ότι για να λειτουργήσει, χρειάζεται ίση πρόσβαση στις διαδικασίες λήψεων αποφάσεων σε τοπικό επίπεδο, αλλά και ελευθερία για συνδαιμόρφωση και δημόσιο διάλογο. Η δημοκρατία αποτελεί αξία η οποία βασίζεται στο δικαίωμα του ανθρώπου να αποφασίζει για το πολιτικό, οικονομικό, κοινωνικό και πολιτισμικό σύστημα καθώς και να συμμετέχει σε όλους τους τομείς της ζωής (United Nations, 2005). Η McKenzie (2004) διατείνεται ότι η κοινωνική βιωσιμότητα επιτυγχάνεται όταν οι τυπικές και άτυπες διαδικασίες, δομές και σχέσεις, ενισχύουν ενεργά την δυνατότητα των σημερινών και μελλοντικών γενεών να δημιουργούν υγής και βιώσιμες κοινότητες.

Η έννοια της κοινωνικής βιωσιμότητας, που δεν έχει μέχρι σήμερα έναν και μόνο ορισμό, υπάρχει γενική σύνεση ότι είναι αναπόσπαστη από τις πρακτικές του αστικού βίου που διευκολύνουν την διενέργεια όλων των κοινωνικών ομάδων μέσα σε αυτόν. Απαραίτητη προϋπόθεση αποτελεί η ορατότητα, δηλαδή το δικαίωμα να ανασηματοδοτεί η κάθε ετερότητα τον αστικό χώρο και να παράγει νέες χωρικότητες μέσω των πρακτικών της σε αυτόν. Έτσι μια κοινωνικά βιώσιμη πόλη διαθέτει δημόσιους χώρους ανοιχτούς προς όλους, που διευρύνουν την πρόσβαση και την ορατότητα αντί να την περιορίζουν, και συμπεριλαμβάνουν αντί να αποκλείουν (Τριάντης, 2020). Υπό αυτό το πρίσμα, δίνεται χώρος στις «προς τα κάτω» διαδικασίες λήψεων αποφάσεων, όπου οι κοινότητες αναλαμβάνουν δράση για να υπερασπιστούν τα δικαιώματά τους και να επαναπροσδιορίσουν την έννοια της δημοκρατίας. Προβάλλει έτσι ένα περισσότερο αυτόνομο μοντέλο διαχείρισης της πόλης και του αστικού χώρου, μέσα από

πρακτικές συλλογικής δράσης που επιτρέπουν τον διάλογο και προσδίδουν στον σχεδιασμό μεγαλύτερη κοινωνική εγκυρότητα.

Εκτός όμως από την αυτονομία των κατοίκων σε επίπεδο αυτό-οργάνωσης, θα πρέπει να υπάρχει και το θεσμικό πλαίσιο που θα την υποστηρίξει και θα βρίσκεται σε ετοιμότητα για να προστατέψει τον πολίτη (Kesler, 2001; Miringoff, Miringoff 1999; Molnar, Jorgan, 2001). Η πολιτεία και ο αστικός σχεδιασμός οφείλουν να διαχειρίζονται τον χώρο με τρόπο που διευκολύνονται οι οικονομικές δραστηριότητες (οικονομική βιωσιμότητα) αλλά παράλληλα δίνεται η δυνατότητα να συμμετέχουν όλοι ισάξια σε αυτές (κοινωνική βιωσιμότητα). Ομοίως είναι απαραίτητος ο σχεδιασμός μέσω νέων τεχνολογιών φιλικών προς στο περιβάλλον και υψηλής ποιότητας ανοιχτούς χώρους (περιβαλλοντική βιωσιμότητα). Θα πρέπει όμως, κατά τον σχεδιασμό να υπάρχει πρόνοια ώστε να μην υπάρχει αποκλεισμός κατοίκων λόγω εξευγενισμού (κοινωνική βιωσιμότητα). Τοποθετείται, έτσι, στη βάση της πυραμίδας η κοινωνική βιωσιμότητα, η οποία δημιουργεί τις συνθήκες πάνω στις οποίες ανθίζει η οικονομική και η περιβαλλοντική βιωσιμότητα (Roberto Rocco, Gregory Bracken, Caroline Newton, Marcin Dabrowski, 2022).

Με βάση τα παραπάνω, ευνοούνται τα συνεργατικά σχήματα και οι κολεκτίβες που αντιπροσωπεύουν συγκεκριμένες συλλογικότητες και υπερασπίζονται τα οικονομικά και κοινωνικά συμφέροντά τους, θέτουν κοινωνικά αιτήματα τα οποία μεταφράζονται σε κινήματα πόλης και μεταμορφώνουν τον χώρο. Σήμερα στους στόχους της Νέας Αστικής Ατζέντας (UN Habitat, 2022) αναγράφεται η επιτακτικότητα του να «ευνοείται η διαφορετικότητα στις πόλεις, να ισχυροποιείται η κοινωνική συνοχή, ο διάλογος, η συμπερίληψη, τα συλλογικά κινήματα πόλης, η ατομική ταυτότητα της κάθε ετερότητας ανεξαρτήτως φύλου και σεξουαλικότητας και να δίνεται η δυνατότητα συμμετοχής στις οικονομικές δραστηριότητες σε όλους μέσω και των συνεργατικών σχημάτων».

Για να είναι μια πόλη πραγματικά βιώσιμη θα πρέπει να φροντίζει ότι οι σχεδιαστικές αποφάσεις που λαμβάνονται για την οικονομική της

ανάπτυξη και την διαφύλαξη του περιβάλλοντος, αποδίδουν καρπούς που μπορούν όλοι οι πολίτες να απολαμβάνουν. Η κοινωνική βιωσιμότητα είναι ακριβώς εκείνες οι κοινωνικές διαδικασίες και οι θεσμοί που διασφαλίζουν οικονομική και περιβαλλοντική βιωσιμότητα για τις σημερινές και τις μελλοντικές γενιές. Η ανταλλαγή πληροφοριών, η συνεργασία, η συμπερίληψη και οι συμμετοχικές διαδικασίες εδραιώνουν τις κοινωνικές σχέσεις μεταξύ των πολιτών, την πρωτοβουλία των κατοίκων και άρα την προσαρμοστικότητά τους σε περιόδους κρίσης (Flora et al., 1999).

Διάγραμμα 2: οι διαστάσεις της βιωσιμότητας – Larsen, 1994.

Εικόνα 1: Συμμετοχικός Σχεδιασμός στο San Juan.

Συνοψίζοντας μπορούμε να πούμε ότι η κοινωνική βιωσιμότητα επιτυγχάνεται όταν ο αστικός χώρος διαθέτει (McKenzie, 2004):

1. Ίση πρόσβαση σε βασικά αγαθά (υγεία, εκπαίδευση, κατοικία, μετακίνηση)
2. Ισότητα μεταξύ των γενεών, με την έννοια του ότι οι μελλοντικές γενιές δεν θα ζημιωθούν από τις δραστηριότητες της σημερινής γενιάς
3. Ένα σύστημα πολιτισμικών σχέσεων που οι διαφορετικοί πολιτισμοί προστατεύονται και ενσωματώνονται
4. Πολιτική συμμετοχή όχι μόνο στις εκλογικές διαδικασίες, αλλά και σε άλλες δραστηριότητες κυρίως σε τοπικό επίπεδο
5. Ένα σύστημα που προάγει την ευαισθητοποίηση σχετικά με τη κοινωνική βιωσιμότητα
6. Αίσθημα κοινωνικής ευθύνης
7. Μηχανισμούς ταυτοποίησης των αναγκών της κοινότητας (συνελεύσεις, διάλογος, συμμετοχή)
8. Μηχανισμούς με τους οποίους η κοινότητα θα μπορεί να καλύψει μόνη της της ανάγκες της (αυτό-οργάνωση, αυτό-διαχείριση)
9. Μηχανισμούς εκπροσώπησης των αναγκών της κοινότητας σε περίπτωση που η κάλυψη αυτών των αναγκών δεν μπορεί να περιοριστεί στην αυτό-οργάνωση (συνδιαλλαγή με τους επίσημους φορείς διοίκησης)

II.2 Spatial Justice.

Ιστορικά, θα μπορούσαμε να τοποθετήσουμε την γέννηση της έννοιας του spatial justice στην αριστοτελική ιδέα ότι η άριστη πολιτεία είναι αυτή που οι πολίτες της συμμετέχουν ενεργά στην άσκηση εξουσίας της. Πολύ αργότερα, το 1960 με τη συμβολή του Henri Lefebvre και του Michel Foucault, αναπτύχθηκαν ριζοσπαστικές θεωρίες σχετικά με τον χώρο και την δικαιοσύνη στη πόλη. Η έννοια αυτή που έγινε ταυτόσημη με το "δικαίωμα στην πόλη" δομείται πάνω στον συμμετοχικό πολεοδομικό σχεδιασμό, τον δημοκρατικό έλεγχο του κρατικού μηχανισμού και την αυτοδιαχείριση (Lefebvre, 1977). Ο David Harvey γράφοντας αργότερα για το "δικαίωμα στην πόλη" αναδιατυπώνει τις ιδέες του Lefebvre που προσεγγίζει το θέμα από αμιγώς χωρική σκοπιά. Υπογραμμίζει ότι η χωροθέτηση των αστικών πόρων αλλάζει τη δυνατότητα πρόσβασης και εγγύτητας των χρηστών, κατά συνέπεια και την τοπική τιμή των πόρων, δημιουργώντας μεταβολές στο πραγματικό εισόδημα των ατόμων (Harvey, 1988). Το αποτέλεσμα, υποστηρίζει, είναι να αναπτύσσονται «παιχνίδια χωροθέτησης μεταξύ ανταγωνιστικών ομάδων με ασύμμετρη δύναμη και ισχύ. Αναπόφευκτα, οι κυρίαρχες κοινωνικά ομάδες, σε οικονομικό επίπεδο αλλά και σε επίπεδο δυνατότητας επιρροής, ελέγχουν τις αποφάσεις χωροθέτησης, οργανώνοντας προνομιακά το χώρο που ζουν. Αντίθετα, η εργατική τάξη, τα κατώτερα και περιθωριοποιημένα κοινωνικά στρώματα απομονώνονται και εγκλωβίζονται χωρικά (Knox & Pinch, 2009), αφού δεν έχουν εξουσία να επηρεάζουν το χώρο που ζουν, με αποτέλεσμα αυτός να συσσωρεύει αποστέρωση υποδομών, προνομίων και ευκαιριών. Αυτός ο χωρό-κοινωνικός διαχωρισμός, σταθεροποιείται από χωροταξικούς σχεδιασμούς οι οποίοι, φέροντας συγκεκριμένο ιδεολογικό και πολιτικό φορτίο (Shore & Wright, 2003), εντείνουν τις ανισότητες μέσα από χωρικές πρακτικές (Stevenson, 2007).

Ο Harvey αναλύει την σημασία της προστασίας των «κοινών» της πόλης (Harvey, 2012), δηλαδή πόρους που διαχειρίζεται η κρατική εξουσία και η δημόσια διοίκηση. Οι χωρικοί και κοινωνικοί αποκλεισμοί

κινητοποιούν τις κοινότητες σε διαμαρτυρίες και αστικά κινήματα, που αγωνίζονται για την ιδιοποίηση των δικών τους «κοινών» και την προστασία δημόσιων αγαθών. Οι διεκδικήσεις αυτές πάνω στην πόλη και τους πόρους της, αναδεικνύουν το “δικαίωμα στην πόλη”, το οποίο αφορά στον έλεγχο πάνω στις διαδικασίες αστικοποίησης ως θεμελιακό στοιχείο για την ανθρώπινη ευημερία (Harvey, 2012).

Αναγνωρίζοντας ότι υπάρχουν ανισότητες στον χώρο (ταξικές, φυλετικές, εθνικές και άλλες) μπορούμε να ορίσουμε την χωρική δικαιοσύνη (Spatial Justice), ως τις δράσεις, τον σχεδιασμό και την διαχείριση που θα αντιμετωπίσει και θα ισοσταθμίσει αυτές τις ανισότητες (Molnar, Daniella, Jorgan, Alexis, 2001). Ο Edward Soja αναφέρεται στο Spatial Justice ως το ισότιμο μοίρασμα των δημόσιων αγαθών και πόρων στον χώρο αλλά και την παροχή ίσων ευκαιριών για την εκμετάλλευσή τους (Soja, 2010). Αυτό είναι σημαντικό να υπογραμμιστεί στην συζήτηση για χωρική δικαιοσύνη, διότι στην πραγματικότητα υπάρχει μια «αόρατη» γεωγραφία που θέτει όρια στον διαμοιρασμό δημοσίων αγαθών. Με άλλα λόγια, η πρόσβαση σε ευκαιρίες, υπηρεσίες και πόρους εξαρτάται άμεσα από την τοποθεσία που ζει κανείς (Marcuse, 1997; Van Kempen, 1994).

Οι σύγχρονες πόλεις διέπονται από άνισες σχέσεις ισχύος που αποτυπώνονται χωρικά παραδείγματος χάριν λόγω της τοπικοποίησης του κεφαλαίου και της εργασίας (Sassen, 1991). Ομοίως η μετανάστευση στερεί την χρήση υποδομών και την πρόσβαση σε ορισμένους βιωμένους χώρους σε μη πολίτες, που διαμένουν νομίμως ή και παράνομα στις πόλεις (Garcia, 1996). Έτσι η πόλη αδυνατεί να συμπεριλάβει όλα τα μέλη μιας κοινωνίας και υπάρχουν συχνά διαμάχες επικράτησης. Ο χώρος διαμορφώνεται σε μια συνεχόμενη διαδικασία χωρίς αυτό να συμβαίνει σε μια ισότιμη και ισοδύναμη βάση (Massey, 1995). Η πολλαπλότητα του χώρου, η συνύπαρξη πολλών και διαφορετικών ταυτοτήτων κάνουν δυνατή την ύπαρξη περισσότερων από μία φωνές/εκδοχές για τη πραγματικότητα (Massey, 2001). Ο Edward Soja προτείνει ριζοσπαστικές και συμμετοχικές μορφές δημοκρατίας και κοινωνικού

ακτιβισμού (Soja, 2010) που θα μας επιτρέπουν να εντοπίσουμε τις χωρικά εκφρασμένες κοινωνικές ανισότητες.

Όπως μας θυμίζει η Massey, η πόλεις συγκροτούνται από σχέσεις εξουσίας, μέσα στις οποίες σπάνια υπάρχει συμφωνία, ενώ ταυτόχρονα οι ευάλωτες κοινωνικές ομάδες αδυνατούν να επικοινωνήσουν τα αιτήματά και τις ανάγκες τους. Η δικαιοσύνη ή η ανισότητα εντοπίζονται στις διαδικασίες διαπραγμάτευσης, σχεδιασμού και λήψεων αποφάσεων. Παραδείγματος χάριν, ένας σχεδιασμός που διέπεται από διαφάνεια και επιτρέπει την συμμετοχή της κοινότητας επιφέρει περισσότερη χωρική δικαιοσύνη. Αυτό συμβαίνει επειδή η ενσωμάτωση πολλών και διαφορετικών απόψεων αυξάνει τις πιθανότητες να συμπεριληφθούν στην λήψη αποφάσεων οι ανάγκες και οι επιθυμίες των ατόμων που συμμετέχουν (Roberto Rocco, Gregory Bracken, Caroline Newton, Marcin Dabrowski, 2022).

Εικόνα 2: "...και για πρώτη φορά εμείς οι κάτοικοι σχεδιάσαμε το μέλλον μας.", San Juan.

III. Συμμετοχικός σχεδιασμός

Συμμετοχικός σχεδιασμός.

III.1 Εισαγωγή.

Ο Habermas (1984, 1987, 1993) καταρρίπτει την ιδέα περί της επικράτησης του ισχυρότερου, του αυτόνομου ανθρώπου. Μέσα από την έρευνά του, αποδεικνύει ότι κατά κύριο λόγο οι άνθρωποι που οργανώθηκαν σε κοινότητες και εργάστηκαν για το κοινό συμφέρον, συνάντησαν πρόοδο και ανάπτυξη. Ισχυρίζεται ότι η αίσθηση του εγώ διαμορφώνεται μέσα από την σχέση που έχουμε με τους άλλους ανθρώπους. Άλλωστε ακόμα και το ατομικιστικό αφήγημα της προσωπικής ανέλιξης που ισχυρίζεται ότι είμαστε ανεξάρτητοι ο ένας απ' τον άλλο, εδραιώθηκε μέσα από την επικοινωνία και την αμοιβαία συμφωνία μεταξύ κάποιων ανθρώπων. Οι ανάγκες μας, οι αξίες μας, οι απόψεις μας, και αυτές διαμορφώνονται και μεταβάλλονται μέσα από την επικοινωνία μας με άλλους ανθρώπους. Οι ιδέες που έχουμε για τον κόσμο πλάθονται μέσα από τις συνδιαλλαγές μας με αυτόν, αποτελούν κοινωνικές κατασκευές που αναδύονται μέσα από το συλλογικό είναι. Στην βάση αυτής της επικοινωνίας τοποθετείται μια διαλεκτική που αποδεικνύει ότι ο άνθρωπος διαθέτει α priori και την ανάγκη και τα εργαλεία για την διάδοση της γνώσης, της πληροφορίας και του στοχασμού. Ο άνθρωπος είναι πολύ επιδέξιος στο να ακούει, να μαθαίνει και να καταλαβαίνει τον δίπλα του στα πλαίσια του διαλόγου. Αυτή η δυνατότητα του ανθρώπου, πιστεύει ο Habermas, ότι μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να λυθούν ζητήματα που μας απασχολούν συλλογικά. Οι θεμελιώδεις αρχές αυτού του ιδανικού διαλόγου που περιγράφει, έγκεινται στην κατανόηση, την ειλικρίνεια και την αξιοπιστία του λόγου.

Αυτές οι ιδέες, μαζί με άλλες φιλοσοφικές θεωρήσεις, επικεντρώνονται στην ανακατασκευή και ανασηματοδότηση της έννοιας της δημοκρατίας. Κόντρα στην υπάρχουσα πατροπαράδοτη αντιπροσωπευτική μορφή της, αναζητούν μια συμμετοχική, συμπεριληπτική κατεύθυνση δημοκρατικών πρακτικών. Αυτές οι πρακτικές, δέχονται την συνεισφορά όλων των πολιτών και

αναγνωρίζουν το εύρος της γνώσης τους, της ικανότητάς τους να την μεταδώσουν και της δυνατότητας τους να την αξιολογήσουν (Healey, 1996). Αυτή η συμπεριληπτική διαδικασία διαλόγου και συνδιαμόρφωσης ενισχύει τα θεμέλια της έννοιας της «συμμετοχικής δημοκρατίας» (participatory democracy) (Fischer, 1990; Held, 1987) ή «διαλογικής δημοκρατίας» (discursive democracy) (Dryzek, 1990). Την ίδια στιγμή ακαδημαϊκοί της κοινωνιολογίας και της ανθρωπολογίας μελετούν την γλώσσα και την σημασία της. Επικεντρώνονται στην αποδόμηση διαλόγων με σκοπό να εντοπίσουν κρυμμένα μηνύματα και αξίες που υπάρχουν πίσω από τη τέχνη, τη μουσική και τη γλώσσα. Αναδεικνύουν τους τρόπους με τους οποίους μπορεί κανείς να χρησιμοποιεί την γλώσσα για να ασκήσει επιρροή και αναγνωρίζουν τις δυναμικές που καλύπτονται από τον μανδύα της επικοινωνίας. Όπως αργότερα εξηγήει και ο Φουκώ, οι σχέσεις εξουσίας είναι βαθιά ενσωματωμένες στις κοινωνικές μας αλληλεπιδράσεις και στην γλώσσα που χρησιμοποιούμε (Rabinow, 1984).

Σε πρακτικό επίπεδο ο δημόσιος διάλογος και η συμμετοχή των πολιτών στην λήψη αποφάσεων προϋποθέτουν την ύπαρξη ενός δημόσιου χώρου, ικανού να φιλοξενήσει αυτές τις διαδικασίες. Έτσι η έννοια της συμμετοχικής δημοκρατίας ανάγεται σε χωρική, ή έστω αποκαλύπτεται ο έντονος χωρικός της χαρακτήρας. Οι κοινοί χώροι (common spaces) μέσα στους οποίους θα αναπτυχθεί ο διάλογος και η συλλογική δράση, είναι αναγκαίοι προκειμένου να πλησιάσουμε εκείνη την εναλλακτική μορφή δημοκρατίας. Όμως, εδώ ανακύπτει το ερώτημα του πώς θα καταφέρουμε να συνυπάρξουμε μέσα σε αυτούς τους χώρους και του πώς θα τους μοιραστούμε με τρόπο δίκαιο (Healey, 1996). Ο σχεδιασμός τους, είναι η πρακτική του να φαντάζεται κανείς το μέλλον, με την έννοια του να φαντάζεται την πιθανότητα να αλλάξει η πραγματικότητα, όπως και το ξεκίνημα για αυτή την αλλαγή. Ο ιδανικός «προορισμός», αν υπάρχει κάποιος,

είναι η ίδια η διαδικασία, του να εργαστούμε συλλογικά, παρά τις διαφορές μας, για αυτό το ιδανικό. Έτσι, η συμμετοχή και ο τρόπος που μιλάμε για τα πράγματα, θέτει τα θεμέλια για να τα αλλάξουμε (Bourdieu, 1990), και ταυτόχρονα η φύση αυτής της διαδικασίας αποτελεί από μόνη της μεταβολή για το κοινωνικό και πολιτικό είναι.

III.2 Δημοκρατία και συμμετοχή.

Η έννοια της δημοκρατικής διακυβέρνησης αναφέρεται στην διακυβέρνηση που προωθεί την συμμετοχή της κοινότητας στον δημόσιο διάλογο και στον σχεδιασμό, την εφαρμογή και την αξιολόγηση της δημόσιας τάξης (Mitchelle, 2005; Polese & Stren, 2000; Serageldin and Grootaert, 2000; Kesler, 2001). Είναι αυτή που παραλαμβάνει και ενισχύει τα κινήματα πόλης, ενώ η κοινωνία των πολιτών είναι αυτή που συντονίζει τον δημόσιο διάλογο και την λήψη αποφάσεων (Kesler, 2001; Miringoff and Miringoff, 1999; Molnar and Jorgan, 2001), και δημιουργεί το πλαίσιο στο οποίο θα υπάρχει πλήρης συμπερίληψη όλων των κοινωνικών ομάδων στην διαδικασία (Kesler, 2001; Mitchell, 2005; Molnar and Jorgan, 2001; Polese and Stren, 2000). Έτσι οι συλλογικές, συμπεριληπτικές και συμμετοχικές πρακτικές της κοινότητας ενισχύουν τις ικανότητες και τις γνώσεις της, ενδυναμώνουν τις σχέσεις, βελτιώνουν την επικοινωνία και αυξάνουν την κοινοτική πρωτοβουλία και την προσαρμοστικότητα της, αποτελέσματα που είναι συνδεδεμένα με την επιτυχία της κοινότητας (Flora et al., 1999). Καθότι η δημοκρατία μπορεί να πάρει πολλές μορφές, παρά τις πολύ διαφορετικές κοινωνικές συνθήκες που έχουν κατά καιρούς ονομαστεί «δημοκρατίες» (Held 1992), υπάρχουν ορισμένες στοιχειώδεις αρχές που την ξεχωρίζουν από άλλα είδη διακυβέρνησης. Οι δύο κυριότερες από αυτές είναι η συμμετοχικότητα και η ανάληψη ευθυνών (Gran, 1983; United Nations Development Program, 2002). Ο σχεδιασμός μιας πόλης με δημοκρατική διακυβέρνηση, έχει ως κύρια πρόθεση την κοινωνική ισοτιμία (social equity). Λέγοντας σχεδιασμό, δεν εννοούμε μόνο το πολεοδομικό και αστικό σχέδιο, αλλά την γενικότερη διαχείριση και ρύθμιση αστικών

ζητημάτων όπως η δημόσια υγεία, η ασφάλεια, τα πολιτικά δικαιώματα, η προσβασιμότητα. Προκειμένου να επιτευχθεί αυτός ο στόχος θα πρέπει να δίνεται ιδιαίτερη μέριμνα στις ευάλωτες, περιθωριοποιημένες και λιγότερο ευνοημένες ομάδες που όλες μαζί αποτελούν μέρος μιας ευρύτερης κοινότητας. Αυτή με την βοήθεια της διακυβέρνησης, αναπτύσσει αυτό που ονομάζουμε «κοινοτική ανθεκτικότητα» (community resilience), δηλαδή την συλλογική δράση και ομαδική διαχείριση πόρων προκειμένου να ασκήσει επιρροή, να επιφέρει αλλαγές και να διατηρήσει την ταυτότητά της στο αστικό περιβάλλον (Magis, 2007, p. 10).

Η δημοκρατική διακυβέρνηση, η κοινωνική ισοτιμία και η δημοκρατική κοινωνία των πολιτών είναι βασικά συστατικά της κοινωνικής βιωσιμότητας. Σύμφωνα με την McKenzie (2004), η κοινωνική βιωσιμότητα προϋποθέτει ισοτιμία μεταξύ των γενεών, κοινωνική ενσωμάτωση, πολιτική συμμετοχή, κοινοτική ιδιοκτησία και αυτοδιάθεση. Σύμφωνα με τους Gahin και Patterson (2001) η συμμετοχή και η ενθάρρυνσή των πολιτών να αποφασίζουν για ζητήματα πόλης είναι κύριας σημασίας για την ευημερία της κοινότητας (community well being). Ο Harris (2000), υποστηρίζει ότι ένα κοινωνικά βιώσιμο διοικητικό σύστημα θα πρέπει να παρέχει επαρκείς κοινωνικές υπηρεσίες, να εξασφαλίζει φυλετική ισότητα, συμμετοχική και πλουραλιστική δημοκρατία και πολιτική ανάληψη ευθυνών. Σύμφωνα με τον Οργανισμό Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (2001), η κοινωνική βιωσιμότητα στηρίζεται σε δίκτυα προστασίας, υψηλά ποσοστά απασχόλησης και δημοκρατικές, συμμετοχικές διαδικασίες λήψης αποφάσεων.

Η Παγκόσμια Τράπεζα (1997), αναφέρει ότι η ανάπτυξη προϋποθέτει συμμετοχική δημοκρατία, αποκέντρωση, την ανάμειξη τοπικών, κρατικών και μη κυβερνητικών οργανισμών και την συγκέντρωση κοινωνικού κεφαλαίου. Για τον Putnam (1993) το κοινωνικό κεφάλαιο (social capital) «είναι εκείνη η κοινωνική οργάνωση που βασίζεται στην συνεργατικότητα προς ένα κοινό όφελος» και επιφέρει προνόμια σε οικονομικό και πρακτικό επίπεδο για την κοινότητα. Είναι η έκφραση

των κοινών επιθυμιών που οδηγεί σε συνεργατική συμπεριφορά και συλλογική δράση προκειμένου να εκπληρωθούν.

Στο βαθμό που έχουμε μιλήσει για την αλληλένδετη σχέση κοινωνικής βιωσιμότητας και δημοκρατίας, βλέπουμε ότι η συμμετοχή της κοινότητας αποτελεί συνδετικό συστατικό των δύο, με διπλό τρόπο: σαν συστατικό της δημοκρατίας επισφραγίζει την κοινωνική βιωσιμότητα και αντίστροφα, επιβεβαιώνει την δημοκρατικότητα εφόσον επιφέρει κοινωνική βιωσιμότητα. Πράγματι αυτές οι δύο έννοιες είναι αλληλένδετες και συμπληρωματικές. Σύμφωνα με τα Ηνωμένα Έθνη (2005) «η δημοκρατία είναι μια παγκόσμια αξία, που βασίζεται στην διάθεση των ανθρώπων να διαμορφώνουν το πολιτικό, οικονομικό, κοινωνικό και πολιτισμικό τους σύστημα αλλά και στην πλήρη συμμετοχή τους σε όλους τους τομείς της ζωής». Ο Jan Aart Scholte (2002) δίνει για την δημοκρατία έναν ορισμό που περιλαμβάνει την αυτοδιάθεση και την ίση ευκαιρία για συμμετοχή στις δημόσιες αποφάσεις, και την ελευθερία για δημόσιο διάλογο. Μέσα από όλους τους ορισμούς αλλά και την αίσθηση που έχουμε για την δημοκρατία, σαν κύριο χαρακτηριστικό προβάλλει η συμμετοχή των ανθρώπων και η δυνατότητα τους να διαμορφώσουν την κοινωνική τους πραγματικότητα μέσω του διαλόγου και της συλλογικής δράσης. Μέσω της δημόσιας συζήτησης και της αγωγής του πολίτη, γίνονται γνωστά τα ιδιωτικά συμφέροντα, αναπτύσσονται τα δημόσια συμφέροντα, η σύγκρουση μετατρέπεται σε συνεργασία προς το κοινό συμφέρον, και η φωνή των ανθρώπων μετατρέπεται σε πολιτική πράξη (Dillard, Dujon, King, 2009).

III.3 Συμμετοχικός σχεδιασμός.

Σύμφωνα με τον Sen (2009), ο σχεδιασμός μέσω του δημόσιου διαλόγου, μπορεί να επιφέρει αποτελέσματα 1) πιο στοχευμένα αφού υπάρχει καλύτερη ενημέρωση για τις ανάγκες και τις επιθυμίες των πολιτών και 2) πιο δίκαια, γιατί συμπεριλαμβάνει τις φωνές των ευάλωτων ομάδων και των ομάδων που δεν μπορούν να ασκήσουν

επιρροή. Είναι δύσκολο να φανταστεί κανείς την δίκαιη πόλη χωρίς κάποια μορφή συμμετοχής και συλλογικής δημιουργίας. Αυτή η ιδέα βρίσκεται στη βάση του έργου του γάλλου μαρξιστή φιλόσοφου και κοινωνιολόγου Henri Lefebvre για το Δικαίωμα στη πόλη (Right to the City), ενώ ο Edward Soja είναι αυτός που μιλάει πρώτος για την χωρική δικαιοσύνη (spatial justice). Για τον Soja, το πως αντιλαμβανόμαστε τον χώρο έχει αλλάξει πολύ τα τελευταία χρόνια: από την χαρτογράφηση του χώρου σαν κάτι μονοδιάστατο που παραλαμβάνει τις ανθρώπινες δραστηριότητες, σε μια ενεργή δύναμη που διαμορφώνει την ανθρώπινη ζωή. Δίνεται μια νέα έμφαση στο να εντοπιστούν οι επιπτώσεις της αστικοποίησης όχι μόνο στην καθημερινή ζωή αλλά και σε άλλους τομείς όπως η τεχνολογική καινοτομία, η καλλιτεχνική δημιουργία, η οικονομική ανάπτυξη, η περιβαλλοντική υποβάθμιση, η κοινωνική πόλωση, η αυξανόμενη ανισότητα των εισοδημάτων, η διεθνής πολιτική και η παραγωγή ανισοτήτων ή δικαιοσύνης (Soja, 2009). Τονίζει ότι η χωρική δικαιοσύνη πρέπει να «στοχεύει σε ριζοσπαστικές συμμετοχικές μορφές δημοκρατικής πολιτικής και κοινωνικού ακτιβισμού, και να ενεργοποιεί τα εργατικά λαϊκά κινήματα [...] Η χωρική δικαιοσύνη δεν είναι μια εναλλακτική της κοινωνικής, οικονομικής ή κάποιας άλλης μορφής δικαιοσύνης, αλλά ένας τρόπος να βλέπουμε το πως αυτές αποτυπώνονται χωρικά. Έτσι η δικαιοσύνη (ή μη) του χώρου (geography of (in)justice) επηρεάζει την κοινωνική ζωή και αντίστροφα η κοινωνική πραγματικότητα διαμορφώνει αυτή τη χωρικότητα» (Soja, 2010).

Εκτός από την φιλοσοφία που έχει ασκήσει μεγάλη επιρροή στην στροφή του σχεδιασμού προς την συμπερίληψη των πολιτών στην λήψη αποφάσεων, υπάρχουν και πρακτικοί λόγοι σχεδιασμού του χώρου:

- Οι συγκρούσεις και τα αντίθετα συμφέροντα ανάμεσα σε κοινωνικές ομάδες, διευθετούνται μέσω των συμμετοχικών διαδικασιών που λειτουργούν σαν πλατφόρμες αλληλεπίδρασης και αλληλοκατανόησης (Steyaert, Lisoir 2005).
- Η πολυπλοκότητα ενός ζητήματος, απαιτεί τη συλλογή πληροφορίας από διάφορες κοινωνικές ομάδες με στόχο να εμπλουτίσει το περιεχόμενο του σχεδιασμού και να αυξήσει την αποτελεσματικότητα των παρεμβάσεων του.
- Η αντιμετώπιση περιβαλλοντικών προβλημάτων βασίζεται κατά μεγάλο ποσοστό στην καλλιέργεια ευαισθητοποίησης και ατομικής ευθύνης απέναντί τους. Μέσω των συμμετοχικών διαδικασιών οι πολίτες ενημερώνονται, ενεργοποιούνται και προωθούνται εξελίξεις σε νομοθετικό και θεσμικό επίπεδο.

Εικόνα 3: Συμμετοχική διαδικασία στο San Juan

III.4 Ιστορική εξέλιξη.

Την δεκαετία του 1930, οι κοινωνικές επιστήμες άρχισαν να μελετούν το πώς η συμμετοχικότητα μπορεί να φανεί χρήσιμη για την επίλυση πολλαπλών προβλημάτων. Πεδίο έρευνας αποτέλεσαν οι μέθοδοι και οι τεχνικές συλλογής, αξιολόγησης και η ιεράρχησή πληροφοριών από το κοινό, με σκοπό την διεύρυνση της διαθέσιμης γνώσης. Έτσι αναπτύχθηκε η άποψη, ότι η συλλογή και η επεξεργασία των γνώσεων και των απόψεων του κοινού μπορεί να οδηγήσει σε επιστημονικά συμπεράσματα και αποτελεσματικές λύσεις (Van Asselt & Rijkens-Klomp 2002).

Την δεκαετία του 1960 άρχισε η αναζήτηση των εργαλείων που θα βοηθούσαν στη συλλογή πληροφοριών και την αξιοποίησή τους σε διάφορες κοινωνικές έρευνες. Στο πεδίο των πολιτικών επιστημών, έγινε μια προσπάθεια γεφύρωσης της επιρροής των επίσημων φορέων με τις γνώσεις και τις εμπειρίες του κοινού, το οποίο με τη συμμετοχή του και τον δημόσιο διάλογο, συνεισφέρει στη χάραξη πολιτικών και στην αντιμετώπιση προβλημάτων (Jaeger et al 2000). Αυτή η στροφή έγινε ύστερα από την κατανόηση των ελλειμάτων της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας έναντι της συμμετοχικής. Έτσι αναπτύχθηκαν οι πρωτοβουλίες που βασίστηκαν σε συμμετοχικά μοντέλα και τρόπους οργάνωσης και διαχείρισης, οι οποίες από την δεκαετία του 1980 μεταβαίνουν από το μοντέλο λήψης αποφάσεων «από πάνω προς τα κάτω» (top-down) σε ένα μοντέλο «από κάτω προς τα πάνω» (bottom-up) (Fishkin 1995). Την ίδια δεκαετία ξεκινούν οι καταλήψεις, τα κοινόβια, η αυτοοργάνωση, που σε μια κοινωνική πραγματικότητα της κοινωνική αποσύνθεσης, της κρατικής περιθωριοποίησης, του ρατσισμού και του υπερκαταναλωτισμού, απαντούν με αλληλεγγύη και δημιουργία κοινών. Μεγάλη είναι και η συμβολή του κινήματος της «αντικουλτούρας» της δεκαετίας του '80 με την αναβίωση των κοινοβιακών αρχών του αναρχισμού. Σε ένα πλαίσιο που ο καπιταλισμός επέβαλλε μια γραφειοκρατική και «από τα πάνω» επιβεβλημένη οργάνωση των «ειδικών» σε όλες τις σφαίρες

της κοινωνικής ζωής, ασκείται κριτική στους πολεοδόμους και αρχιτέκτονες που καθόριζαν ερήμην των ανθρώπων, το πώς αυτοί θα ζουν (Jacobs, 1961). Σε αυτό αντιπαράκειται η αυτοοργάνωση της μικρής γειτονίας που αναδύεται αυθόρμητα μέσα από την ίδια τη κοινωνία.

Ο νέο-καπιταλισμός, ο φιλελευθερισμός και η ελεύθερη αγορά άρχισαν να σχηματίζουν την ασφυκτική, γραφειοκρατική και άνιση κοινωνικό-οικονομική πραγματικότητα που ήθελε την αυτοκαταστροφή της. Σε ένα σύστημα που έμοιαζε δημοκρατικά τακτοποιημένο, δημιουργήθηκε η ανάγκη για αυτοσχεδιασμό, αυθορμητισμό και απελευθέρωση. Οι συμμετοχικές πρακτικές ήταν η μετουσίωση της αναζήτησης μιας εναλλακτικής συμπεριληπτικής δημοκρατίας, ενώ η αυτοοργάνωση ήταν η πραγμάτωσή της, η δήλωση της επιθυμίας για την υπέρβασή της. Οι πρακτικές αυτοοργάνωσης τις περισσότερες φορές πλαισιώνονταν από μια πολιτική ιδεολογία που εισχωρούσαν και στον τομέα του σχεδιασμού. Έτσι ο συμμετοχικός σχεδιασμός μπήκε σε μια διαδικασία εργαλειοποίησης και άρχισε να χρησιμοποιείται από τους ειδικούς τόσο λόγω του ιδεολογικού υποβάθρου του, όσο και καθαρά μεθοδολογικά λόγω της αποτελεσματικότητάς του.

Οι σκέψεις πάνω στην συμμετοχή της κοινότητας έχουν εξελιχθεί περισσότερο τα τελευταία είκοσι χρόνια και αντλούν έμπνευση η μία από την άλλη. Για τον σχεδιασμό, παρουσιάζονται κυρίως στο έργο των Forester (1993), Flyberg (1996) και Sager (1994) στην προσπάθειά τους να αναζητήσουν πρακτικές συλλογικής δράσης και συμμετοχικού σχεδιασμού για την υλοποίηση των ιδεών του Habermas. Από την άλλη οι Hayley (1992), Hillier (1993) και Hoch (1992) αναζήτησαν τις μεθόδους διεξαγωγής δημόσιου διάλογου πάνω σε θέματα αστικού σχεδιασμού και προγραμματισμού, ενώ ο Bryson (1992) τις αρχές σχεδιασμού συμμετοχικής στρατηγικής και η Innes (1995) τα συστατικά που καθιστούν επιτυχή μια τέτοια διαδικασία. Άλλοι ανέπτυξαν κριτική απέναντι στον αστικό σχεδιασμό

της «μοντέρνας» λογικής του φονξιοναλισμού και του ορθολογισμού (Boyer, 1983) και προχώρησαν σε μετά-μοντέρνες συλλήψεις για την έννοια της ποικιλομορφίας (diversity) που αρνείται την ταξινόμηση συμφερόντων κατά την διαδικασία του σχεδιασμού (Dear, 1986; Goodchild, 1990; Moore Milroy, 1991). Εξίσου σημαντική είναι και η συμβολή των αναλύσεων που εμπνεύστηκαν από το φεμινιστικό κίνημα, αποκαλύπτοντας σχέσεις ισχύος που υπάρχουν στον δημόσιο διάλογο, τις μορφές ρητορικής που μπορεί να πάρει, καθώς και τα στερεότυπα, τους ρόλους και τις πεποιθήσεις που είναι εμφυτευμένες μέσα στον αστικό σχεδιασμό (Hillier, 1993; Huxley, 1993; Tait & Woolfe, 1991; Throgmorton, 1992). Με τη πάροδο του χρόνου και την αύξηση της πολυπλοκότητας στις σύγχρονες κοινωνίες, αναπτύσσονται νέες προσεγγίσεις και εργαλεία για την αντιμετώπιση των πολυσήμαντων σημερινών προβλημάτων. Η νέες προσεγγίσεις, απαιτούν μεταξύ άλλων, την συμμετοχή πολλών παραγόντων όπως ομάδων ενδιαφέροντος, επιστημονικών φορέων, κέντρων λήψης αποφάσεων, ιδιωτικών και δημόσιων φορέων (Morgan & Dowlatabadi 1996).

Όσον αφορά τις τάσεις του συμμετοχικού σχεδιασμού στο σήμερα, μπορούν να διατυπωθούν πολλές και διαφορετικές κατηγοριοποιήσεις, ανάλογα με την μεθοδολογία, τις περιπτώσεις εφαρμογής, τις ομάδες ενδιαφέροντος, τον βαθμό που αυτές συμμετέχουν κ.α. Με μια πιο ολοκληρωμένη μελέτη στην βιβλιογραφία και τις εφαρμογές του συμμετοχικού σχεδιασμού, θα μπορούσαμε να διακρίνουμε δύο περιπτώσεις που η κάθε μια καλύπτει πληθώρα πρακτικών. Από τη μία τον «επικοινωνιακό σχεδιασμό» (communicative planning) και από την άλλη τον «ριζοσπαστικό σχεδιασμό» (insurgent planning) οι οποίοι θα αναλυθούν στις επόμενες ενότητες της εργασίας. Ο επικοινωνιακός σχεδιασμός είναι μια περισσότερο τυπική διαδικασία με καθορισμένη μεθοδολογία και συνήθως καθοδηγείται από ειδικούς φορείς και κέντρα λήψης αποφάσεων (Healey, 1996). Ο ριζοσπαστικός σχεδιασμός έγκειται περισσότερο στην αυτόβουλη πράξη των πολιτών, την αυτό-οργάνωση και τον αυθορμητισμό χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν

μπορεί να λάβει στήριξη ή συμβολή από επίσημους φορείς (Mirafteb, 2009). Η εφαρμογή αυτών των πρακτικών είναι συσχετισμένη με την γεωγραφική τοποθεσία, το πολιτισμικό υπόβαθρο της περιοχής, την κοινωνική και οικονομική πραγματικότητα αλλά και τον ιδεολογικό χαρακτήρα των ομάδων ενδιαφέροντος. Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι ο ανεπίσημος ή μη χαρακτήρας τους, δεν τις καθιστά λιγότερο ή περισσότερο έγκυρες ως προς το αν ανήκουν στην κατηγορία του συμμετοχικού σχεδιασμού. Αυτό, τονίζεται, επειδή υπάρχει η τάση, να είναι ταυτισμένος ο συμμετοχικός σχεδιασμός μόνο με επίσημες πρακτικές και τη συμβολή ειδικών (αρχιτεκτόνων, πολεοδόμων κ.α.).

Εικόνα 4: Σχεδιασμός από τους κατοίκους του San Juan

Εικόνα 5: η ζωγραφιά γίνεται κτίσμα

III.5 Διεθνής πρωτοβουλίες – σταθμοί για την εξέλιξη του συμμετοχικού σχεδιασμού.

1. Διάσκεψη Στοκχόλμης, 1972

Η Διάσκεψη της Στοκχόλμης (1972), οργανώθηκε από τον ΟΗΕ με σκοπό την ανάπτυξη του προβληματισμού και την πρόταση συλλογικών δράσεων για τη προστασία του περιβάλλοντος. Έμφαση δόθηκε στην προώθηση ενός νέου μοντέλου ανάπτυξης που θα αποτελούσε τον προάγγελο του μοντέλου της βιώσιμης ανάπτυξης (Στρατηγέα, 2015). Η διάσκεψη φάνηκε χρήσιμη στο να προσανατολίσει τα κέντρα λήψης αποφάσεων ως προς τον τρόπο λειτουργίας τους και διατύπωσε σχετική διακήρυξη με νομικά μη δεσμευτικό χαρακτήρα. Λειτουργούσε περισσότερο σαν κείμενο αφύπνισης της παγκόσμιας συνείδησης σχετικά με την περιβαλλοντική υποβάθμιση, έχοντας ως στόχο την διάπλαση ενός ενημερωμένου κοινού με άμεση πρόσβαση στην πληροφορία. Μέσα από την Διάσκεψη της Στοκχόλμης, αναδείχθηκε η σημασία της πληροφόρησης του πολίτη και το πως αυτή μπορεί να επηρεάσει την ευαισθητοποίηση και τη δράση του. Η κατανόηση της διάχυσης πληροφορίας ως πρώτο βήμα για τον σχεδιασμό και την εφαρμογή στρατηγικής, είναι μια άποψη που ενισχύθηκε τις επόμενες δεκαετίες και σήμερα αποτελεί απαραίτητο μεθοδολογικό εργαλείο συμμετοχικού σχεδιασμού.

2. UNESCO «Many voices – one world», 1980

Λόγω των συνεχώς αυξανόμενων περιβαλλοντικών προβλημάτων, επιχειρήθηκε την δεκαετία του 1980 να εντατικοποιηθούν οι προσπάθειες για την επίλυση τους. Μια από αυτές τις προσπάθειες ήταν η έκθεση της UNESCO «Many voices – One world», που επισήμανε τη σημασία της εμπλοκής του κοινού για την αντιμετώπιση περιβαλλοντικών προβλημάτων. Μέσω της πρωτοβουλίας αυτής, τονίστηκε η ανάγκη για ίση πρόσβαση στη πληροφορία, ο ρόλος των πληροφορημένων πολιτών σαν φορέων αλλαγής και η σημασία της αλληλεπίδρασης όλων των κοινωνικών ομάδων που θα έχει ως

αποτέλεσμα την αλλαγή των σχέσεων δύναμης που επηρεάζουν τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων.

Όπως και στη προηγούμενη περίπτωση, η ενημέρωση των πολιτών προβάλλει σαν απαραίτητη προϋπόθεση για την ευαισθητοποίηση τους και την παρακίνηση τους για δράση.

3. Βιώσιμη ανάπτυξη, 1987

Το 1987, διατυπώθηκε η έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης, η οποία αποτελεί μέχρι και σήμερα κύριο πυλώνα στις συζητήσεις περί συμμετοχικού σχεδιασμού. Η έννοια αυτή τέθηκε πρώτη φορά στην Έκθεση Brundtland και ορίστηκε ως «ανάπτυξη που έχει στόχο την εξυπηρέτηση των αναγκών του παρόντος, αξιοποιώντας τους διαθέσιμους πόρους με τέτοιο τρόπο, ώστε να μην υποθηκεύεται η ικανοποίηση των αναγκών των μελλοντικών γενεών» (Brundtland Report, 1987). Παράλληλα, έγινε η εισαγωγή σε ζητήματα ενδογενεακής και διαγενεακής ισότητας, αναζητώντας ένα μακροπρόθεσμο σχέδιο με περιβαλλοντικούς, οικονομικούς και κοινωνικούς στόχους που σήμερα είναι γνωστοί ως το τρίπτυχο της βιωσιμότητας (περιβαλλοντική προστασία, οικονομική ανάπτυξη και κοινωνική συνοχή). Έτσι στα πλαίσια κυρίως της κοινωνικής βιωσιμότητας δόθηκε έμφαση στο κοινό συμφέρον και τα κοινωνικά αγαθά, με τον συμμετοχικό σχεδιασμό να αποτελεί κύριο συστατικό για την επίτευξή του. Η ενθάρρυνση για την συμμετοχή πολιτών, μη κυβερνητικών οργανώσεων και εθελοντών αποτελεί κύρια επιδίωξη για τον σχεδιαστικό στόχο της βιώσιμης ανάπτυξης (Στρατηγέα, 2015).

Στην Έκθεση Brundtland έγιναν επίσης σημαντικά βήματα για την κατανόηση της συμμετοχής του κοινού στη λήψη αποφάσεων. Επιστημάνθηκε η ανάγκη θεσμικής κατοχύρωσης της συμμετοχής του κοινού, αναδείχθηκε το τοπικό επίπεδο ως πεδίο λήψης αποφάσεων καθώς και η αναγκαιότητα υποστήριξης των τοπικών φορέων και των και της διάχυσης της γνώσης. Τέλος, δόθηκε έμφαση στην σημασία της καθολικής πρόσβασης στη πληροφορία και και την υποχρεωτική

συμμετοχή των πολιτών στη διαδικασία λήψης αποφάσεων για έργα με σημαντικές περιβαλλοντικές επιπτώσεις (Στρατηγέα, 2015).

4. Διάσκεψη Ρίο ντε Τζανέιρο, 1992

Στην Διάσκεψη του Ρίο ντε Τζανέιρο, τη δεκαετία του 1990, αναδείχθηκαν οι έννοιες της συμμετοχής, της ανάληψης ευθύνης και της συνεργασίας για την αντιμετώπιση κοινωνικών, οικονομικών και περιβαλλοντικών προβλημάτων. Η ανάγκη προώθησης της συμμετοχής και της συνεργασίας τονίστηκε σαν συνεισφορά: 1) στην αντιμετώπιση των ανισοτήτων μεταξύ διαφορετικών ομάδων και κρατών, 2) στη δημιουργία ομάδων (partnerships) σε διεθνές επίπεδο για την διατήρηση των οικοσυστημάτων και 3) στην περιβαλλοντική αναβάθμιση που έγκειται στην ατομική συμπεριφορά των πολιτών.

Μια επισήμανση, που σήμερα αποτελεί βασικό στόχο των συμμετοχικών πρακτικών, είναι η ανάγκη συμμετοχής γηγενών ομάδων πληθυσμού για την αξιοποίηση της εμπειρικής τους γνώσης. Στην 5η αρχή που πραγματεύεται το ζήτημα των κοινωνικών ανισοτήτων επισημαίνεται ότι:

«Όλα τα κράτη και οι πολίτες πρέπει να συνεργάζονται προς την κατεύθυνση της απάλειψης της φτώχειας, ως προϋπόθεσης για τη βιώσιμη ανάπτυξη, με στόχο τη μείωση των ανισοτήτων στο βιοτικό επίπεδο και την καλύτερη ικανοποίηση των αναγκών όλων των ανθρώπων.» (Rio Declaration 1992, 5η αρχή)

Εδώ, μπορούμε να αναφερθούμε και στην 22^η αρχή της Διακήρυξης του Ρίο, μέσα από την οποία αναδεικνύεται η αξία της εμπειρικής γνώσης των γηγενών ομάδων:

«Οι γηγενείς ομάδες του πληθυσμού και οι κοινότητες τους μπορούν να διαδραματίσουν ζωτικό ρόλο στην περιβαλλοντική προστασία και την ανάπτυξη, στη βάση της εμπειρικής τους γνώσης και των παραδοσιακών πρακτικών. Τα κράτη πρέπει να αναγνωρίσουν και να αξιοποιήσουν τη δυνατότητα των ομάδων αυτών να συνεισφέρουν στον κοινό σκοπό και να στηρίξουν τη διατήρηση της ταυτότητας, του

πολιτισμού και των ενδιαφερόντων τους, ενισχύοντας ταυτόχρονα την ουσιαστική συμμετοχή τους στην επίδιωξη του στόχου της βιώσιμης ανάπτυξης». (Rio Declaration 1992, 22η αρχή).

5. Ατζέντα 21, 1992

Η Ατζέντα 21 στο πλαίσιο της Διάσκεψης του Ρίο ντε Τζανέιρο ανέδειξε το τί καλείται να αντιμετωπίσει η κοινωνία του 21^{ου} και έδωσε έμφαση στις αρχές και τους στόχους της βιώσιμης ανάπτυξης. Η Ατζέντα του 21, ήταν η πρώτη προσπάθεια των Ηνωμένων Εθνών θα θέσουν και να προωθήσουν τις αξίες της κοινωνικής δικαιοσύνης και την γεφύρωση ομάδων με αντιθετικά συμφέροντα προκειμένου να κατακτηθεί ένας κοινός στόχος (United Nations, 1992).

Στο Κεφάλαιο 3, τονίζεται η σημασία της ενδυνάμωσης της τοπικής κοινότητας για την επίτευξη των στόχων της βιώσιμης ανάπτυξης. Σημαντικές είναι οι οργανώσεις πολιτών, τα εργατικά σωματεία, οι ομάδες γυναικών και οι μη κυβερνητικές οργανώσεις που διασφαλίζουν την ποιότητα ζωής στο τοπικό επίπεδο (United Nations 1994). Σύμφωνα με την Ατζέντα, οι τοπικές αρχές οφείλουν να αξιοποιούν την γνώση και τη συμμετοχή των παραπάνω ομάδων ενισχύοντας τους μηχανισμούς συμμετοχής για την ανάπτυξη δικτύων μεταξύ των ομάδων (United Nations, 1992).

6. Τοπική Ατζέντα, 1992

Στο πλαίσιο της Ατζέντας 21 δόθηκε ιδιαίτερη σημασία στην συμβολή του τοπικού επιπέδου, μέσα από την αρχή «think global act local» και την επίτευξη στόχων βιώσιμης ανάπτυξης σε τοπικό επίπεδο – ως το πλησιέστερο προς τους πολίτες. Ο Kaufmann (2011) επισημαίνει για την αναγκαιότητα ανάδειξης του τοπικού επιπέδου πως «αν κάτι μπορεί να ρυθμιστεί σε τοπικό επίπεδο, τότε οφείλει να αποφασιστεί και τοπικά». Σε αυτό το πλαίσιο, στην Συνθήκη του Άμστερνταμ (1997), σημειώθηκε ότι οι αποφάσεις θα πρέπει να λαμβάνονται σε όσο το δυνατόν πλησιέστερο στους πολίτες επίπεδο, ενισχύοντας την συμμετοχή τους στη χάραξη πολιτικών. Στο Κεφάλαιο 28 της Ατζέντας

21 δόθηκαν οι κατευθύνσεις για την ενίσχυση της συμμετοχής της κοινότητας σε τοπικό επίπεδο (United Nations 1992):

- Οι τοπικές αρχές οφείλουν να βρίσκονται σε συνεχή επικοινωνία με τους πολίτες, τους τοπικούς φορείς, τις τοπικές επιχειρήσεις κλπ.
- Μέσα από συμμετοχικές διαδικασίες, οι τοπικές αρχές οφείλουν να αξιοποιούν την γνώση των γηγενών ομάδων του πληθυσμού, προκειμένου να χαράξουν πολιτικές για την επίτευξη των στόχων της βιώσιμης ανάπτυξης, ύστερα από την συναίνεση της τοπικής κοινότητας.
- Η συμμετοχική διαδικασία είναι μια πλατφόρμα διαλόγου μεταξύ τοπικών αρχών και πολιτών, προκειμένου να ευαισθητοποιηθούν όλες οι ομάδες πάνω στους στόχους της βιώσιμης ανάπτυξης.

Η Τοπική Ατζέντα 21 προσέγγισε τα ζητήματα τοπικού επιπέδου μέσω της προώθησης της συνεργασίας τοπικών κοινοτήτων και τοπικών αρχών. Ενθάρρυνε την ανάπτυξη σχέσεων εμπιστοσύνης και μιας κουλτούρας ανοιχτού διαλόγου, η οποία μπορεί να εξομαλύνει τις συγκρούσεις μεταξύ των διαφορετικών ομάδων.

7. Σύνοδος Κορυφής για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη, 2002

Η δυσκολία για την εφαρμογή της Ατζέντας 21 έγκειντο, σύμφωνα με τους Matthews και Hammill, στην αδυναμία μετατροπής της θεωρίας σε πράξη, μια διαδικασία στην οποία γίνονται εμφανείς οι διάφοροι πολιτικοί και κοινωνικοί περιορισμοί που μπορεί να υπάρχουν. Υιοθετήθηκε το 2002 στην Σύνοδο Κορυφής για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη ένα Σχέδιο Δράσης (World Summit on Sustainable Development 2002) που θα παρακινούσε τα κράτη να πράξουν εντός συγκεκριμένου χρονοδιαγράμματος, προκειμένου να επιταχυνθεί η υλοποίηση των στόχων της Ατζέντας 21.

Η συμμετοχικότητα αποτέλεσε κύριο ζήτημα σε αρκετές παραγράφους της Συνόδου (World Summit on Sustainable Development 2002), μερικές από τις οποίες βλέπουμε παρακάτω:

Παράγραφος 139(α):

Ανάγκη διεύρυνσης της συμμετοχής και ουσιαστικής εμπλοκής της κοινωνίας και άλλων ομάδων συμφερόντων στην εφαρμογή της Ατζέντας 21, προωθώντας τη διαφάνεια και την ευρεία δημόσια συμμετοχή.

Παράγραφος 160(d):

Συνέχιση της προώθησης μιας πολυεπίπεδης συμμετοχής (multi-stakeholder participation) και ενθάρρυνση ανάπτυξης συνεργασιών για την υποστήριξη της εφαρμογής της Ατζέντας 21 σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο.

Παράγραφος 164:

Όλες οι χώρες πρέπει να προωθήσουν τη δημόσια συμμετοχή, προωθώντας μέτρα πολιτικής που διασφαλίζουν την πρόσβαση των πολιτών σε πληροφορία σχετική με τη νομοθεσία, τους κανονισμούς, τις πολιτικές και τα προγράμματα. Πρέπει επίσης να προωθούν τη δημόσια συμμετοχή στη διατύπωση στόχων και την εφαρμογή πολιτικών για τη βιώσιμη ανάπτυξη. Οι γυναίκες πρέπει να συμμετέχουν πλήρως και ισότιμα στη διαδικασία λήψης αποφάσεων και τη χάραξη πολιτικής.

Παράγραφος 167:

Διεύρυνση του ρόλου και των δυνατοτήτων των τοπικών αρχών και των ομάδων ενδιαφερόντων για την εφαρμογή της Ατζέντας 21 και την ενδυνάμωση της προσπάθειας για την ανάπτυξη τοπικών προγραμμάτων υλοποίησής της και των σχετικών πρωτοβουλιών και συνεργασιών, καθώς και ενθάρρυνση των συνεργασιών μεταξύ των τοπικών αρχών και αρχών και ομάδων ενδιαφερόντων ανωτέρου επιπέδου.

Παράγραφος 168:

Διεύρυνση της συνεργασίας μεταξύ κυβερνητικών και μη κυβερνητικών παραγόντων, με τη συμπερίληψη όλων των

σημαντικών ομάδων ενδιαφερόντων, καθώς και των εθελοντικών ομάδων, σε προγράμματα και δραστηριότητες για την επίτευξη του στόχου της βιώσιμης ανάπτυξης σε όλα τα επίπεδα.

8) Pto+20, 2012

Είκοσι χρόνια μετά την Διάσκεψη Κορυφής στο Ρίο, η αποτίμηση έδειξε ότι πολλοί στόχοι που είχαν τεθεί το 1992 δεν είχαν ακόμα επιτευχθεί. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή επισήμανε τα παρακάτω θέματα: 1) τα προβλήματα κοινωνικής ανισότητας, με το ένα έκτο του παγκόσμιου πληθυσμού να υποφέρει από υποσιτισμό, 2) μόνο το ήμισυ των αναπτυσσόμενων χωρών διαθέτει βελτιωμένες υποδομές υγιεινής, 3) η οικονομική κρίση εντείνει τα υπάρχοντα προβλήματα και οδηγεί στην αύξηση του πληθυσμού που ζει κάτω από τα όρια της φτώχειας, 4) η εντατική χρήση των φυσικών πόρων οδηγεί στη συνεχή μείωση της βιοποικιλότητας, 5) οι επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής επιδεινώνουν την υποβάθμιση του περιβάλλοντος, 6) η μείωση των υδάτινων πόρων μπορεί να έχει επιπτώσεις για το ένα τρίτο του παγκόσμιου πληθυσμού μέχρι το 2025, 7) η ερημοποίηση του εδάφους μπορεί να έχει επιπτώσεις για τις χώρες που εξαρτώνται από τον αγροτικό τομέα, 8) ο καταναλωτισμός και τα σημερινά πρότυπα παραγωγής θα οδηγήσουν στην ένταση χρήσης των φυσικών πόρων επιδεινώνοντας την κλιματική αλλαγή και 9) η αύξηση του παγκόσμιου πληθυσμού και οι κοινωνικές εξελίξεις προβλέπεται ότι θα επιδεινώσουν τις περιβαλλοντικές συνθήκες.

9) Νέα Αστική Ατζέντα, 2016

Η Νέα Αστική Ατζέντα (New Urban Agenda) των Ηνωμένων Εθνών (UN – Habitat) είναι η πιο πρόσφατη αναφορά σε σχέση με την βιώσιμη αστική ανάπτυξη και θέτει νέους στόχους και προβληματισμούς σχετικά με τον σχεδιασμό, την διαχείριση και την ζωή στις πόλεις. Είναι ένας οδηγός για τον σχεδιασμό των πόλεων έχοντας ως βάση την ενίσχυση της κοινωνικής και περιβαλλοντικής βιωσιμότητας. Επιπλέον θέτει 17 στόχους για την βιώσιμη ανάπτυξη που σχετίζονται με την διευθέτηση θεμάτων κλιματικής αλλαγής,

κοινωνικών ανισοτήτων και αστικού σχεδιασμού. Σε αυτό το πλαίσιο οι κυβερνήσεις και οι τοπικές αρχές καλούνται να εφαρμόσουν τις οδηγίες της Νέας Αστικής Ατζέντας, με πολλές από αυτές να έχουν δεσμευθεί ήδη για την εφαρμογή τους μέχρι το 2030 (UN – Habitat, 2016; 2020; 2022). Παρακάτω σημειώνονται αναφορικά μερικές από τις δεσμεύσεις που ενσωματώνουν την συμμετοχική διαδικασία:

Παράγραφος 33:

Δεσμευόμαστε να ενεργοποιήσουμε την παροχή επαρκούς κατοίκησης η οποία θα είναι ασφαλής, προσιτή και προσβάσιμη για τις όλες τις κοινωνικές ομάδες, λαμβάνοντας υπόψη την κοινωνικοοικονομική και πολιτισμική ενσωμάτωση των περιθωριοποιημένων ομάδων, των άστεγων και των ευάλωτων ομάδων. Θα λάβουμε θετικά μέτρα για να βελτιώσουμε την ποιότητα ζωής των άστεγων πολιτών, με την προοπτική να συμμετέχουν ενεργά στην κοινωνία και όλες τις δραστηριότητες.

Παράγραφος 35:

Δεσμευόμαστε να προωθήσουμε, σε όλα τα επίπεδα διακυβέρνησης, την ασφάλεια της κατοικίας για όλους, αναγνωρίζοντας το πλήθος των ειδών κατοίκησης με ιδιαίτερη έμφαση στις γυναικείες ομάδες – σαν μέσω ενδυνάμωσής τους, με την βοήθεια διοικητικών συστημάτων και οργανώσεων

Παράγραφος 39:

Δεσμευόμαστε να προωθήσουμε ασφαλή, υγιή και συμπεριληπτικά περιβάλλοντα στις πόλεις και τους ανθρώπινους οικισμούς, ενθαρρύνοντας τους πολίτες να ζουν, να εργάζονται και να συμμετέχουν στην αστική ζωή χωρίς τον φόβο της βίας και του εκφοβισμού, λαμβάνοντας υπόψη τις γυναίκες και τα κορίτσια, τους νέους και τις ευάλωτες ομάδες που επηρεάζονται περισσότερο. Θα εργαστούμε επίσης για να καταπολεμήσουμε στις βλαβερές πρακτικές εναντίων των γυναικών και κοριτσιών, όπως τον

καταναγκαστικό γάμο και τον ακρωτηριασμό των γεννητικών τους οργάνων.

Παράγραφος 40:

Δεσμευόμαστε να ενσωματώσουμε την διαφορετικότητα στις πόλεις και τους ανθρώπινους οικισμούς, να ενισχύσουμε την κοινωνική συνοχή, τον διάλογο και την κατανόηση μεταξύ των διαφορετικών πολιτισμών, την ανοχή, τον αλληλοσεβασμό, την ισότητα των φύλων, την συμπερίληψη, την ταυτότητα, την ασφάλεια και την αξιοπρέπεια όλων των πολιτών. Δεσμευόμαστε να κάνουμε βήματα για να διασφαλίσουμε ότι οι τοπικοί οργανισμοί σε συνεργασία με τους πολίτες θα προωθήσουν τον πλουραλισμό και την ειρηνική συμβίωση μέσα σε μια ολόενα και αυξανόμενα ετερογενή και πολυπολιτισμική κοινωνία.

Παράγραφος 41:

Δεσμευόμαστε να προωθήσουμε πολιτικούς, θεσμικούς, νομικούς και οικονομικούς μηχανισμούς στις πόλεις και τους ανθρώπινους οικισμούς που θα διευρύνουν τις πλατφόρμες συμπερίληψης, σε συνδυασμό με τις εθνικές πολιτικές, οι οποίες θα επιτρέπουν την ουσιαστική συμμετοχή των πολιτών στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων, των σχεδιασμό και τις μετέπειτα διαδικασίες καθώς και την συνδιαμόρφωση και την συμπαραγωγή.

Παράγραφος 48:

Ενθαρρύνουμε την συμμετοχή και την συνεργασία μεταξύ όλων των ομάδων ενδιαφέροντος, συμπεριλαμβανομένων των τοπικών κυβερνήσεων, του ιδιωτικού τομέα και της κοινωνίας των πολιτών, των γυναικών, των οργανισμών που αντιπροσωπεύουν τους νέους, τους ανθρώπους με αναπηρίες, τους ιθαγενείς, τους επαγγελματίες, τα εκπαιδευτικά ιδρύματα, τα εργατικά σωματεία, τους συλλόγους μεταναστών, τους πολιτιστικούς συλλόγους, προκειμένου να

εντοπιστούν ευκαιρίες βιώσιμης ανάπτυξης και επίλυσης προβλημάτων.

Εικόνα 6: Στόχοι βιωσιμότητας UN-Habitat

III.6 Επικοινωνιακός σχεδιασμός (Communicative Planning)

Ο αστικός και ο αρχιτεκτονικός σχεδιασμός ενέχουν μια υπόθεση. Κατά την σύλληψη μιας ιδέας, τον σχεδιασμό στρατηγικής, την εφαρμογή ενός σχεδίου, υπάρχει από τον αρχιτέκτονα ή τον πολεοδόμο η υπόθεση για το τι είναι αναγκαίο, τι χρειάζεται η τοπική κοινωνία, τι θα ήθελε ο χρήστης να βιώσει, ποιες ομάδες θα επωφεληθούν. Αυτές όμως οι υποθέσεις, όσο προχωράει η

διαδικασία του σχεδιασμού, συχνά παραμένουν σε εμβρυακό στάδιο, η δυναμική τους εξασθενεί και δεν αποτυπώνονται σε σχεδιαστικές αποφάσεις (Dear, 1995). Το αποτέλεσμα είναι να επωφελούνται οι ομάδες που έχουν περισσότερη επιρροή λόγω κοινωνικού ή οικονομικού κύρους, επεμβαίνοντας έμμεσα ή άμεσα στις αποφάσεις των ειδικών. Η προσπάθεια να βρεθεί ένας εναλλακτικός τρόπος σχεδιασμού, στον οποίο θα δίνεται φωνή σε όλες τις κοινωνικές ομάδες, έφερε μια σειρά από ερωτήματα που αφορούν τόσο στη μεθοδολογία όσο και στο περιεχόμενο της διαδικασίας. Η τοποθέτηση συγκεκριμένων ερωτημάτων από τους ακαδημαϊκούς και την βιβλιογραφία, σκιαγραφεί τον χαρακτήρα ενός είδους σχεδιασμού που θα ονομαστεί επικοινωνιακός συμμετοχικός σχεδιασμός (Healey, 1996). Η αναζήτηση απαντήσεων είναι μια συνεχής διαδικασία που τίθεται συνεχώς υπό διαπραγμάτευση. Έτσι η ουσία του επικοινωνιακού συμμετοχικού σχεδιασμού, είναι περισσότερο τα ερωτήματα που θέτονται κατά την σχεδιαστική διαδικασία και λιγότερο οι απαντήσεις που μπορεί να δώσει κανείς.

1. Που λαμβάνει χώρα η συζήτηση; Πώς έχει πρόσβαση σε αυτόν τον χώρο η κοινότητα που συμμετέχει;

2. Ποιο είναι το ύψος της συζήτησης; Ποια εκφραστικά μέσα θα ενεργοποιήσουν τη συζήτηση και την συμμετοχή όλων των μελών;

3. Πως μπορούν να οργανωθούν τα προβλήματα, οι ασυμφωνίες, οι ιδέες, τα επιχειρήματα που θα προκύψουν από τη συζήτηση;

4. Πως μπορεί να προκύψει νέος διάλογος και νέες ιδέες για την επίλυση προβλημάτων;

5. Πως θα μπορέσει να διασφαλιστεί συναίνεση σε μία στρατηγική και να διατηρηθεί με το πέρασ του χρόνου όσο ταυτόχρονα υποβάλλεται συνεχώς σε κριτική; (Healey, 1996).

Η προσέγγιση της Healey (1996) δεν προτείνει κάποια συγκεκριμένη διαδικασία αλλά περισσότερο θέτει ερωτήματα τα οποία θα βοηθήσουν τις κοινότητες να επινοήσουν τις δικές τους πρακτικές. Τα ερωτήματά της αντιπροσωπεύουν ένα ιδανικό που δεν μπορεί να ακολουθεί πάντα τα ίδια βήματα, γιατί η κάθε περίπτωση αντιστοιχεί σε μια διαφορετική κοινωνική πραγματικότητα, με διαφορετικές σχέσεις ισχύος, διαφορετικές πολώσεις και αποκλεισμούς. Έτσι η διαδικασία είναι τοπική, αλλά εφόσον στοχεύει στην συμπερίληψη που συνοψίζει αυτή τη προσέγγιση, η μορφή της θα επιτρέψει στις απόψεις όλων των ομάδων να είναι πιο ισότιμα κατανεμημένες.

Ομάδες ενδιαφέροντος.

Στο επίκεντρο του συμμετοχικού σχεδιασμού βρίσκεται η ανάλυση των χαρακτηριστικών των συμμετεχόντων (stakeholders analysis). Η συλλογή πληροφοριών για τους συμμετέχοντες (χαρακτηριστικά, συμφέροντα, επιρροή, διαθέσιμοι πόροι) είναι απαραίτητη για την χάραξη της σχεδιαστικής διαδικασίας, προκειμένου να βρεθούν τα κατάλληλα επικοινωνιακά εργαλεία, το ύφος και η κατεύθυνση της συζήτησης, αλλά και να προληφθούν οι συγκρούσεις.

Στο πρώτο βήμα της ανάλυσης οι ομάδες ενδιαφέροντος διαχωρίζονται σε τρεις κατηγορίες:

1. Κύρια ομάδα ενδιαφέροντος: άτομα, ομάδες ή οργανισμοί οι οποίοι επηρεάζουν άμεσα την επιτυχή έκβαση του σχεδιασμού
2. Βασική ομάδα ενδιαφέροντος: άτομα ή ομάδες που επηρεάζονται άμεσα από την εφαρμογή του σχεδιασμού
3. Δευτερεύουσες ομάδες ενδιαφέροντος: άτομα ή ομάδες που έχουν κάποιο συμφέρον από την εφαρμογή τη σχεδιασμού και επηρεάζονται έμμεσα

Για την καλύτερη αναγνώρισή τους, τα Ηνωμένα Έθνη (Cities Alliance, 2022) διαχωρίζουν τις ομάδες ενδιαφέροντος σε (α) πολιτικές ομάδες, (β) οικονομικές ομάδες, (γ) κοινωνικές ομάδες, (δ) τεχνολογικές ομάδες, (ε) νομικές ομάδες, (στ) περιβαλλοντικές ομάδες.

Η επιλογή των ομάδων ενδιαφέροντος ή η πρόσκλησή για συμμετοχή, θα πρέπει να είναι συμπεριληπτική έτσι ώστε να αντιπροσωπεύονται όσο το δυνατόν περισσότερες ομάδες στη διαδικασία του σχεδιασμού. Λέγοντας συμπερίληψη, εννοείται η συμμετοχή όλων των ομάδων υπό όρους ηλικίας, φύλου, κοινωνικής τάξης, επαγγέλματος, οικογενειακής κατάστασης, συμμετοχής σε κάποιον οργανισμό (Cities Alliance, 2022). Για να θεωρηθεί ο σχεδιασμός δίκαιος και συμπεριληπτικός, είναι σημαντικότερο το να υπάρχει ποικιλία στις ομάδες ενδιαφέροντος παρά μεγάλος αριθμός συμμετεχόντων.

Διαδικασία.

Ο Hanchey (1998), συνοψίζει τους στόχους του συμμετοχικού σχεδιασμού σε τρεις κατευθύνσεις και παρουσιάζει μια συγκεκριμένη μεθοδολογία:

1. Επικοινωνία των κέντρων λήψης αποφάσεων με τη κοινότητα
2. Απόκτηση πληροφορίας από τη κοινότητα
3. Διαχείριση συγκρούσεων και εξομάλυνση διαφορών της κοινότητας

Διάγραμμα 3: Στόχοι συμμετοχής, Στρατηγέα.

Η επικοινωνία των κέντρων λήψης αποφάσεων με τη κοινότητα αφορά την ενημέρωση της δεύτερης σχετικά με τα σχέδια και τα προγράμματα των πρώτων. Σκοπός είναι είτε να διασφαλιστεί η δημόσια αποδοχή των σχεδίων είτε να συνδιαμορφωθούν νέα σχέδια μέσω της συμμετοχής της κοινότητας.

Η απόκτηση πληροφορίας έγκειται στη διάγνωση των αναγκών των ομάδων ενδιαφέροντος, στην ανάπτυξη λύσεων για τα προβλήματα τους και στην αξιολόγηση των λύσεων, μέσω της οποίας θα επιλεγεί η τελική λύση προς εφαρμογή (Στρατηγέα, 2015). Συγκεκριμένα:

1. Διάγνωση αναγκών των ομάδων ενδιαφέροντος

Ο τρόπος που τα κέντρα λήψης αποφάσεων αντιλαμβάνονται και αξιολογούν τα προς αντιμετώπιση προβλήματα μπορεί να διαφέρουν σημαντικά από την οπτική της κοινότητας και των ομάδων ενδιαφέροντος. Η κοινότητα αντιλαμβάνεται τα προβλήματα με βιωματικό τρόπο και τους δίνει προτεραιότητα με βάση την εμπειρία και την καθημερινή ζωή. Τα κέντρα λήψης αποφάσεων από την άλλη, μπορεί να αντιμετωπίζουν ένα πρόβλημα υπό καθαρά επιστημονικοτεχνική ή πολιτική σκοπιά. Από την μεριά του κοινού απουσιάζει, λόγω έλλειψης εξειδικευμένης γνώσης, ο τεχνικός χαρακτήρας. Η οπτική της κοινότητας διέπεται συχνά από υποκειμενικότητα και πολλές φορές αντιλαμβάνεται τον σχεδιαστή ως έναν τεχνοκράτη που παραγκωνίζει τις κοινωνικές του ανάγκες με αποτέλεσμα να τον αντιμετωπίζει με καχυποψία. Από την άλλη, ο σχεδιαστής, τείνει να παραβλέπει την θεώρηση του κοινού και τον τρόπο που ιεραρχεί τα προβλήματα, επειδή δεν διαθέτει τεχνική γνώση και αντικειμενικότητα. Η γεφύρωση των δύο πλευρών μπορεί να υλοποιηθεί μέσω μιας συμμετοχικής διαδικασίας σχεδιασμού που αναδεικνύει τη σημασία της επικοινωνίας τους. Έτσι ο σχεδιαστής μπορεί να ελέγξει τις υποθέσεις του για τις ανάγκες της κοινότητας για την οποία σχεδιάζει, ενώ από την άλλη, το κοινωνικό σύνολο μπορεί να εκφράσει τις αξίες και τις επιθυμίες του.

2. Ανάπτυξη λύσεων

Με την εμπλοκή της κοινότητας, ο σχεδιαστής επιδιώκει να εξετάσει το κατά πόσο είναι εφικτά τα σχέδιά του αλλά και τον βαθμό αποδοχής τους. Έτσι υπάρχει ο προσανατολισμός για το αν οι λύσεις του είναι εφαρμόσιμες αλλά και ευκαιρία για την ανάπτυξη εναλλακτικών λύσεων, αφού η κοινότητα εκτός από εμπειρική γνώση, διαθέτει πολλές φορές και εικόνα των πιθανών λύσεων (Hanchey 1998α, Creighton 2005). Σε αυτό το σημείο, τα κέντρα λήψης αποφάσεων και οι σχεδιαστές μεταφράζουν τις προτάσεις του κοινού σε τεχνικούς όρους και οργανώνουν τις τοποθετήσεις τους, αφού μπορεί οι λύσεις της κοινότητας να μην διατυπώνονται καλά ή να εκφράζονται σε λάθος σημείο της σχεδιαστικής διαδικασίας. Η συμμετοχή της κοινότητας στην ανάπτυξη εναλλακτικών λύσεων είναι επίσης σημαντική για την δέσμευση στις επιλογές που θα προκύψουν, με την έννοια ότι αναπτύσσεται ένα αίσθημα «ιδιοκτησίας» που σημαίνει καλύτερη κατανόηση των λύσεων και μεγαλύτερο βαθμό εμπλοκής.

3. Αξιολόγηση λύσεων

Αυτή η διαδικασία σημάνει την οριστικοποίηση των λύσεων και των σχεδιαστικών αποφάσεων, αφού φαίνεται με σαφήνεια το πώς η κάθε απόφαση θα επηρεάσει τα συμφέροντα των διαφορετικών ομάδων ενδιαφέροντος (Hanchey 1998). Σε αυτό το στάδιο ανακύπτουν και οι μεγαλύτερες συγκρούσεις μεταξύ των διαφορετικών ομάδων, ειδικά όταν οι συγκρουόμενες ομάδες δεν έχουν συμμετάσχει με ουσιαστικό τρόπο στα προηγούμενα στάδια, με αποτέλεσμα να μην γνωρίζουν τους λόγους που επέφεραν την οριστικοποίηση ορισμένων λύσεων – αποφάσεων (Creighton 2005).

Οι συμμετοχικές διαδικασίες προϋποθέτουν ένα είδος αλληλοσυμβιβασμού μεταξύ συγκρουόμενων ομάδων και την διασφάλιση κάποιου κοινού τόπου (Arnstein 1969). Συνήθως όμως, μια απόφαση που κρίνεται θετική για μια ομάδα, μπορεί να κριθεί αρνητική για μία άλλη. Στη περίπτωση που οι ομάδες υιοθετήσουν διαμετρικά αντίθετες θέσεις και εμπλακούν σε μία ανταγωνιστική διαδικασία, υπονομεύεται η συμμετοχική διαδικασία αφού παύει να είναι στόχος η ομαδική συνεργασία. Για να διαχειριστούν τέτοια προβλήματα οι σχεδιαστές θα πρέπει να υπάρχει διαρκής προσπάθεια αναζήτησης των σημείων εκείνων που γεφυρώνουν τα συμφέροντα των συμμετεχόντων ομάδων, διασφαλίζοντας έτσι την αποκατάσταση της μεταξύ τους επικοινωνίας.

Εικόνα 7: Συνέλευση γειτονιάς San Juan

Εικόνα 8: Ομάδες ενδιαφέροντος - νέοι, San Juan

Ο επικοινωνιακός συμμετοχικός σχεδιασμός σε κάθε περίπτωση προϋποθέτει τη συνεργασία επίσημων φορέων και κοινότητας. Παρά το ότι υπάρχουν περιπτώσεις που κέντρα λήψης αποφάσεων και πολίτες συνδιαμορφώνουν μια στρατηγική, τις περισσότερες φορές, η συμμετοχική διαδικασία έγκειται στην εξοικείωση της κοινότητας με μια σχεδιαστική απόφαση. Ο βασικός στόχος αυτής της συνεργασίας σχεδιαστών και ομάδων ενδιαφέροντος, είναι η απόκτηση πληροφορίας και η κοινή αποδοχή μιας στρατηγικής, με περιθώρια προσαρμογών. Έτσι ο επικοινωνιακός συμμετοχικός σχεδιασμός είναι μια πρακτική που αφορά κυρίως τις χώρες του Βορρά και και περιοχές δημοκρατικά αστικοποιημένες.

Όμως, στις περιπτώσεις χωρών του Νότου ή σε περιοχές με κοινωνικές και πολιτικές αναταραχές και ελλείματα δημοκρατίας, ο συμμετοχικός σχεδιασμός παίρνει μια πιο ριζοσπαστική και αυτόβουλη μορφή. Εκεί, ο συμμετοχικός σχεδιασμός εννοείται σαν μια αυτό-οργανωτική δράση της κοινότητας, που ξεφεύγει από την καθοδήγηση σχεδιαστών και τοπικών φορέων. Η πλειοψηφία των κοινωνικά περιθωριοποιημένων ή ευάλωτων ομάδων παίρνουν στα χέρια τους θέματα κατοίκησης, γειτονιάς και αστικής ανάπτυξης, δημιουργώντας εναλλακτικές χωρικές χωρίς την καθοδήγηση κάποιων ειδικών. Έτσι οι διαδικασίες αστικοποίησης γίνονται από την κοινότητα με περιπτώσεις που οι στρατηγικές χαράζονται και με την βοήθεια ακτιβιστών και μη κυβερνητικών οργανώσεων (Mirafteb, 2009). Στην θεωρία μελετάται το πώς η αστική ανάπτυξη ανακύπτει ως αποτέλεσμα των καθημερινών πρακτικών των ανθρώπων που ζουν σε καταλήψεις, των φτωχών γυναικών, των παράνομων μεταναστών και άλλων ευάλωτων κοινωνικών ομάδων (Mirafteb, 2005). Μέσα από τον τρόπο που οργανώνουν την κατοικία τους και τους μηχανισμούς που χρησιμοποιούν για να παίρνουν συλλογικές αποφάσεις, χτίζουν βαθιές και ισχυρές δημοκρατίες (Appadurai, 2001).

III.7 Ριζοσπαστικός Σχεδιασμός (Insurgent Planning)

Ο ριζοσπαστικός σχεδιασμός (insurgent planning) στη θεωρία του, δεν ασπάζεται τις αφηγήσεις και τις αντιλήψεις της Δύσης σχετικά με τις κοινωνικοπολιτικά ευάλωτες περιοχές αλλά τις ερμηνεύει με βάση τις αξίες και τις πρακτικές των ίδιων των περιοχών. Οι άτυπες δραστηριότητές τους (informality), δεν κατανοούνται ως αποτυχία να συμβαδίσουν με τα πρότυπα του δυτικού κόσμου, αλλά ως επιτυχία αντίστασης στο μοντέλο ανάπτυξης και σχεδιασμού της δύσης (Simone, 2004). Με τις ριζοσπαστικές πρακτικές (insurgency) επινοούνται τρόποι συμμετοχής και διαχείρισης του χώρου στον αντίποδα του ορισμού που δίνει η ηγεμονική πολιτική και ο νεοφιλελεύθερος καπιταλισμός στην «δημοκρατία» και την «συμπερίληψη» (Mirafteb, 2009). Οι καταπιεσμένες ομάδες απογυμνώνουν τους παραπάνω όρους από τον φορμαλιστικό τους χαρακτήρα και αποκτούν μέσω κινημάτων πόλης την δυνατότητα να αποφασίσουν οι ίδιες για την μορφή και τον τρόπο συμμετοχής τους (Gills, 2001). Όποια και αν είναι η ομάδα που εμπλέκεται σε αυτή τη διαδικασία, όποιος και αν είναι ο τρόπος σχεδιασμού και δράσης που εφευρίσκει, η ριζοσπαστικότητα της έγκειται στο ότι στοχεύει να διαταράξει και να αποσταθεροποιήσει υφιστάμενες σχέσεις εξουσίας (Mirafteb, 2009). Σε αυτές τις περιπτώσεις ο συμμετοχικός σχεδιασμός αποκτά έντονο κοινωνικό και πολιτικό χαρακτήρα γιατί ξεπροβάλλει μέσα από κάποια κοινωνική αναταραχή, και κινητοποιείται από τις άμεσα επηρεασμένες ομάδες. Ο ριζοσπαστικός χαρακτήρας των πρακτικών τους βρίσκεται στην απόκλισή του από οτιδήποτε συντηρεί και συντηρείται από το υπάρχων κοινωνικοπολιτικό καθεστώς. Βέβαια, σε πολλές περιπτώσεις, το αποτέλεσμα μπορεί επί της ουσίας να υποστηρίξει το σύστημα το οποίο επιθυμεί να αποβάλει. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η πολιτική χειραγώγηση των οικισμών κατάληψης (squatter settlements) που στερούνται βασικών υπηρεσιών προκειμένου να μην διωχθούν. Πάντως, μέσω του ριζοσπαστικού σχεδιασμού και της θεωρίας του, έχουν αποκαλυφθεί οι τρόποι που μια νεοφιλελεύθερη διακυβέρνηση μπορεί να χρησιμοποιήσει τον συμμετοχικό σχεδιασμό για να ικανοποιήσει τα

συμφέροντα της οικονομίας μέσω μιας πολύ επιλεκτικής συμπερίληψης.

Ο Harvey (2013) υποστηρίζει ότι γύρω από τους αστικούς πόρους, αναπτύσσονται «παιχνίδια χωροθέτησης» μεταξύ ομάδων με ασύμμετρη δύναμη και ισχύ. Οι κυρίαρχες ομάδες που υπερισχύουν, με όρους οικονομικούς ή επιρροής, έχουν την δυνατότητα να επηρεάζουν τις χωροθετικές αποφάσεις, διαμορφώνοντας προνομιακά τον χώρο που ζουν. Από την άλλη τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα και οι κοινωνικές ομάδες που ανήκουν στο περιθώριο, ζουν σε έναν χώρο αποστερημένο υποδομών και προνομίων. Αυτός ο κοινωνικοχωρικός διαχωρισμός υπηρετείται από φιλελεύθερους χωροταξικούς σχεδιασμούς που εντείνουν τις ανισότητες μέσα στην αστική ζωή (Shore & Wright, 2003). Αλλά αυτοί οι χωροθετικοί σχεδιασμοί, πολύ συχνά μπορεί να είναι παραπλανητικοί ως προς τις επιδιώξεις τους, γιατί καλύπτονται από τον μανδύα «δημοκρατικών» πρακτικών μιας κατευθυνόμενης συμμετοχής.

Για να δημιουργηθεί ένα αποτέλεσμα που ανταπεξέρχεται στις απαιτήσεις των λιγότερο ευνοημένων ομάδων, η αλλαγή απαιτεί χωρικότητες που ενδεχομένως να είναι απελευθερωμένες από καπιταλιστικές μορφές, να λειτουργούν μέσα σε αυτό το σύστημα αλλά να μην κυριαρχούνται από αυτό. Αυτές οι πρακτικές που δεν είναι κομμάτι ενός κερδοσκοπικού συστήματος, βασίζονται στην αλληλεγγύη και την ανάπτυξη των δημιουργικών παρορμήσεων. Σε αντίθεση με τις χωρικότητες και τις δράσεις που προτείνουν οι παραπάνω χωροθετικοί σχεδιασμοί (invited spaces), οι «επινοημένες» χωρικότητες που προτείνει η κοινότητα (invented spaces) μπορεί να έρχονται σε κόντρα με το ιδεολογικό υπόβαθρο του εν λόγω συστήματος. Ο βαθμός στον οποίο μια διακυβέρνηση επιτρέπει στις κοινότητες να εκφράζουν τα αιτήματά τους με εναλλακτικούς και ανορθόδοξους τρόπους, αποκαλύπτει τους πραγματικούς σκοπούς του προγραμματισμού της (Mirafteb, 2009). Διότι εφόσον στόχος

είναι η ευημερία των πολιτών και η δίκαιη ανακατανομή του δημόσιου χώρου, θα πρέπει να είναι αποδεκτοί και οι τρόποι διαχείρισης του χώρου που προτείνουν οι ίδιες οι περιθωριοποιημένες ομάδες. Θα πρέπει δηλαδή ο συμμετοχικός σχεδιασμός να περιλαμβάνει τόσο τις προγραμματισμένες χωρικότητες (invited spaces) όσο και τις επινοημένες χωρικότητες (invented spaces) σεβόμενος το δικαίωμα των πολιτών να αποφασίζουν για τις πρακτικές της καθημερινής ζωής και τον τρόπο που διεκδικούν το δικαίωμα στη πόλη.

Τα αποξενωμένα άτομα μπορεί μέσω των επινοημένων χώρων να διεκδικήσουν την παρουσία τους στον δημόσιο χώρο, μέσω κοινωνικών δικτύων παράγοντας την προοπτική μιας πόλης με εναλλακτικά σενάρια που περιλαμβάνει όλους τους πολίτες και όχι μόνο τους έχοντες το πλεονέκτημα (Σταυρίδης, 2014). Προφανώς γι' αυτό μπορεί να χρειαστεί να αντληθούν πόροι από το κερδοσκοπικό σύστημα κάτι που φανερώνει το κατά πόσο μια διακυβέρνηση έχει αρκετά σταθερές αξίες και δημοκρατικές βάσεις για να υποστηρίξει μια τέτοια συλλογική επιθυμία. Κάτι τέτοιο φυσικά είναι αρκετά αντιφατικό, διότι τέτοια συλλογικά κινήματα γεννιούνται μέσα από ελλειμματικές δημοκρατίες που συντηρούν κοινωνικούς και χωρικούς διαχωρισμούς.

Η γενικότερη αφύπνιση των ανθρώπων για το σύγχρονο δικαίωμα στην πόλη, επιβεβαιώνεται από τις διάφορες μορφές αντίστασης και εναλλακτικών χωρικοτήτων που επινοούνται μέσα στις πόλεις. Το κέρδος, δεν αποτελεί αυτοσκοπό, αλλά μέσο για την επίτευξη ενός στόχου που είναι το αξιοπρεπές περιβάλλον διαβίωσης (Marcuse, 2011). Στο σύγχρονο καπιταλιστικό ζώη, όπου ο δημόσιος χώρος συνεχώς ιδιωτικοποιείται, οι κοινωνικές κατοικίες πωλούνται και οι δημόσιες υπηρεσίες υποβαθμίζονται, οι άνθρωποι αναγκάζονται να εφεύρουν ριζοσπαστικές σχεδιαστικές λύσεις (insurgency) μέσω συλλογικών δικτύων που φαίνεται να προσφέρουν μια εναλλακτική λύση στη μάχη μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού (Καροφυλάκη, 2019).

Κλείνοντας την ενότητα του συμμετοχικού σχεδιασμού, σε πολλές πόλεις ανά τον κόσμο υπάρχει μία αναβίωση της προσοχής στην απώλεια των κοινών αγαθών της πόλης. Η πρωτοβουλία για αστικές παρεμβάσεις μπορεί να είναι αποτέλεσμα επίσημου κρατικού σχεδιασμού με την συμμετοχή μεμονωμένων ατόμων, κοινωνικών ομάδων, μη κερδοσκοπικών οργανισμών και επενδυτών. Σε άλλες περιπτώσεις όμως, η διαχείριση του χώρου περνάει μέσα από δίκτυα οριζόντιων διαδικασιών, που επιβεβαιώνουν μια γενική κοινωνική απαίτηση. Ο σχεδιασμός και οι αστικές επεμβάσεις ως πρωτοβουλία της κοινότητας έχουν πειραματικό, προσαρμοστικό, αντιδραστικό και συχνά προσωρινό χαρακτήρα. Σε αυτό το πλαίσιο οι χωρικότητες ανήκουν συνδιαχειρίζονται από τους χρήστες τους σύμφωνα με τους κανονισμούς που έχουν ορίσει οι ίδιοι. Σήμερα, η ανεπισημότητα (informality) με όρους οικονομίας, δραστηριοτήτων και κατοικίας, καταλαμβάνει τα δύο τρίτα της αστικής ανάπτυξης των χωρών του Νότου, κάτι που κατά τον Holston (2008) χαρακτηρίζεται ως ριζοσπαστική αστικοποίηση (insurgent urbanization) (Mirafteb, 2009). Έτσι, ο συμμετοχικός σχεδιασμός μπορεί να πάρει πολλές μορφές περνώντας σε μια λειτουργία από κάτω προς τα πάνω, που εκτός από καθαρά σχεδιαστικές αποφάσεις, μπορεί να δημιουργήσει συστήματα αλληλεγγύης, συμπαράγωγής και εναλλακτικών δημοκρατιών. Η συλλογική δράση της κοινότητας και οι αποφάσεις της για ζητήματα πόλης, εκτός από το να αναδιαμορφώνουν την υλική υπόσταση του δημόσιου χώρου, είναι μια πράξη αναζήτησης νέων μορφών παραγωγής και διοίκησης που αντιτίθεται στο καπιταλιστικό φαντασιακό κατά το οποίο ο καταναλωτισμός και ο ανταγωνισμός είναι η μόνη δυνατή πραγματικότητα.

IV. Informal settlements

Informal Settlements.

IV.1 Ορισμός.

Μέχρι σήμερα δεν υπάρχει συμφωνία για τον ορισμό των άτυπων οικισμών και αυτός είναι ένας παράγοντας που περιορίζει την ευαισθητοποίηση πάνω στο ζήτημα (Fernandes, 2011). Γενικά, ένας άτυπος οικισμός χαρακτηρίζεται από την αυθόρμητη ή μη σχεδιασμένη ανάπτυξη παράνομων, μη εξουσιοδοτημένων κατοικιών (United Nations, 2020). Τα Ηνωμένα Έθνη για τους ανθρώπινους οικισμούς και τη βιώσιμη αστική ανάπτυξη τοποθετούν τους άτυπους οικισμούς κάτω από την ομπρέλα των slums, και τους ορίζουν ως «πυκνοκατοικημένες αστικές περιοχές που χαρακτηρίζονται από χαμηλής ποιότητας κατοικία και ποιότητα ζωής» (UN Habitat, 2003). Άλλοι διαχωρίζουν πλήρως την έννοια άτυπου οικισμού και slum, υποστηρίζοντας πως ο όρος «slum» εκφράζει την υλική κατάσταση των κατασκευών ενώ ο όρος «άτυπος οικισμός» (informal settlement) τη νομική τους κατάσταση (Georgiadou et al., 2016). Για την περίπτωση των informal settlements, συνήθως δεν υπάρχουν τίτλοι χρησικτησίας και η κυριότητα γης δεν επέρχεται με τις συνήθεις διαδικασίες. Η απροσδιοριστία ως προς έναν σαφή ορισμό δυσκολεύει τις ποσοτικές και ποιοτικές μετρήσεις, καθιστώντας τα informal settlements δύσκολα συγκρίσιμα ανά τα διάφορα γεωγραφικά μήκη και πλάτη (Fernandes, 2011).

IV.2 Εισαγωγή.

Το ενδιαφέρον για την αστική ανεπισημότητα (Urban Informality) των χωρών του Νότου ξεκινάει την δεκαετία του '60 και του '70 από το κίνημα του στρουκτουραλισμού. Το λεγόμενο informality ήταν για τους στρουκτουραλιστές μία εναλλακτική στα μοντέρνα κτήρια της εποχής, που αντιμετωπίζονταν σαν μη βιώσιμα και αισθητικά υποβαθμισμένα. Οι αρχιτέκτονες, ακαδημαϊκοί και πολεοδόμοι του κινήματος εξύψωναν τα χαρακτηριστικά της απλής οικιστικής αρχιτεκτονικής των άτυπων οικισμών έναντι των μεταπολεμικών κτιρίων εμπνευσμένων από τα CIAM της εποχής. Με τη δύση του κινήματος του στρουκτουραλισμού όμως, το ενδιαφέρον για το informality έσβησε.

Το 2000, ο Rem Koolhaas επανέφερε το εν λόγω θέμα στην επικαιρότητα. Μετά την έρευνά του στο Λαγός για το βιβλίο του *Mutations* (Koolhaas et al., 2001) τοποθέτησε την έννοια του urban informality ξανά στις συζητήσεις των αρχιτεκτόνων και πολεοδόμων της δύσης. Περίπου την ίδια εποχή, ο Alfredo Brillembourg και ο Hubert Klumpner ίδρυσαν το Urban Think Tank, μέσω του οποίου το informality παρουσιάστηκε σαν ένα «πεδίο έρευνας και πειραματισμού για την προσαρμοστικότητα και την καινοτομία» στο οποίο «η οργανική ανάπτυξη βρίσκεται απέναντι στην δυτική σκέψη ότι ο άνθρωπος μπορεί να επιβάλλεται στον περίγυρό του» (Brillembourg et al., 2005).

Σήμερα το έντονο συναίσθημα δυσπιστίας στις κυβερνήσεις και τις σχεδιαστικές διαδικασίες έχει οδηγήσει στην γενική αποδοχή του Urban Informality σαν πρότυπο αστικοποίησης (Ballegooijen, Rocco, 2013). Ο Robert Neuwirth, στο βιβλίο του *Shadow Cities* αναφέρει: «καμία κυβέρνηση ή θεσμικό πλαίσιο δεν πέτυχε στο να χτίσει για τους πιο φτωχούς. Έτσι οι πιο φτωχοί των φτωχών χτίζουν για τους εαυτούς τους». Πράγματι ο σχεδιασμός των πόλεων δεν έχει υπάρξει γενικά συμπεριληπτικός για τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα, των οποίων

τα αιτήματα δεν ικανοποιούνται από επίσημους φορείς όπως κυβερνήσεις ή τράπεζες.

Αυτή η θεώρηση συνήθως συνοδεύεται και από μια κριτική στους πολεοδόμους και τους αρχιτέκτονες οι οποίοι συνήθως εξυπηρετούν τα προγράμματα των εκάστοτε κυβερνήσεων. Συζητώντας για της βραζιλιάνικες φαβέλες, η Paola Bernstein Jacques (2011) υποστήριξε ότι οι αρχιτέκτονες και οι πολεοδόμοι θα πρέπει να κάνουν τις ελάχιστες δυνατές παρεμβάσεις χωρίς πραγματικό αρχιτεκτονικό σχεδιασμό. Η Bernstein πιστεύει ότι οι φαβέλες μπορούν να αστικοποιηθούν διατηρώντας τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους μέσω μιας μεθοδολογίας (της ελάχιστης επέμβασης) που σέβεται τη μορφολογία και την αισθητική τους.

Πλέον οι φαβέλες και τα slums αποτελούν υπόδειγμα για τις καινούργιες μητροπόλεις. Εντάσσονται σε ένα φανταστικό μιας ιδανικής αντιστασιακής, ευέλικτης, αισθητικά ποθητής πόλης. Σε αυτό το σημείο η Ananya Roy προειδοποιεί ότι αυτό μπορεί να οδηγήσει σε μια «ρομαντικοποίηση της φτώχειας» (2004, σελ. 302). Ο κίνδυνος σε αυτό, είναι να αποτραβηχτούμε από την οικονομική και πολιτική διάσταση τους και να τα αντιμετωπίζουμε σαν καθαρά αισθητικό φαινόμενο. Έτσι το informality φαίνεται «αυθεντικό», «πράο», «αθώο». Το πρόβλημα με τη ρομαντικοποίηση αυτή είναι ότι απολιτικοποιείται η αδικία και ο αποκλεισμός που βιώνουν οι κάτοικοι. Θα πρέπει να αναζητηθεί το προφίλ των κατοίκων των informals αλλά και τα κριτήρια με τα οποία αυτά κατατάσσονται σε αυτή την κατηγορία. Αντίστοιχα θα πρέπει να γίνει αντιληπτό το γιατί υπάρχουν τα slums και τα informal settlements και από ποια πολιτική και κοινωνική πραγματικότητα αναδύονται. Τα informals μπορεί να είναι μια λύση όταν δεν υπάρχει προσιτή παροχή κατοικίας. Ωστόσο, το γεγονός του ότι οι πολίτες πρέπει να βοηθηθούν μόνοι τους δείχνει μια ανεπάρκεια από πλευράς της δημοκρατίας.

IV.3 Χρήστες.

Παρότι το κοινωνικό-οικονομικό προφίλ των κατοίκων δεν μπορεί να αποτελέσει από μόνο του κριτήριο για να ορίσουμε έναν οικισμό ως informal settlement, ο εντοπισμός του είναι αναγκαίος για την καλύτερη αναγνώριση του φαινομένου. Οι χρήστες των informals διαθέτουν συνήθως χαμηλά εισοδήματα και οι δείκτες που αφορούν την ποιότητα ζωής, την απασχόληση, το επίπεδο εκπαίδευσης και την θνησιμότητα δείχνουν σχετικά χαμηλά ποσοστά (Fernandes, 2011). Από την άλλη, είναι πιθανό οι κάτοικοι των οικισμών να αντιπροσωπεύουν ένα πιο ευρύ κοινωνικό και οικονομικό φάσμα. Σύμφωνα με το Pereira Passos Institute (2002), παραδείγματος χάριν, το 64% των φτωχών πληθυσμών του Ρίο Ντε Ιζανέιρο (οικογένειες που ζουν με λιγότερο από τον κατώτατο μισθό) κατοικούν εκτός των favelas. Όσον αφορά την απασχόληση, η παράτυπη κατοικία δεν ταυτίζεται με την παράτυπη εργασία. Οι περισσότεροι κάτοικοι των informal settlements συμμετέχουν κανονικά στην αγορά εργασίας ή διαμορφώνουν εμπορικά δίκτυα και υπηρεσίες εντός των οικισμών ακολουθώντας όλες τις νόμιμες διαδικασίες.

IV.4 Κριτήρια.

Οι διάφοροι μελετητές που έχουν ασχοληθεί με το φαινόμενο των informal settlements εντοπίζουν διαφορετικά χαρακτηριστικά μέσω των οποίων μπορούν να οριστούν και να κατηγοριοποιηθούν. Η Fernandes (2011), αναφέρει τέσσερα κριτήρια: τα φυσικά χαρακτηριστικά της κατοικίας, τα κοινωνικό-οικονομικά προφίλ των κατοίκων, τον βαθμό ανάπτυξης των οικισμών και την νομική τους κατάσταση. Η Γεωργιάδου (2016) κατηγοριοποιεί έναν οικισμό σε informal ή μη μέσω κάποιων χαρακτηριστικών κατοίκησης. Παραδείγματος χάριν, τον βαθμό διαθεσιμότητας της κατοικίας, την εύκολη πρόσβαση σε αυτή, το κόστος, την διαθεσιμότητα δημόσιων υπηρεσιών και την νομική τους ασφάλεια. Το γεγονός του ότι δεν υπάρχει ένας σαφής ορισμός για το informality, καθιστά την

αναγνώριση του δύσκολη, ειδικά ανά τα διαφορετικά μέρη του κόσμου και περιπλέκει τις ποσοτικές και ποιοτικές μετρήσεις. Έτσι τα δεδομένα που υπάρχουν σήμερα μπορεί να είναι περιοριστικά ή ανακριβή αλλά και να διέπονται από υποκειμενικότητα (Fernandes, 2011). Ο παρακάτω πίνακας αναφέρει επιγραμματικά τα πιο ευρέως αποδεκτά κριτήρια ορισμού των informal settlements μέσα από την βιβλιογραφία.

Κριτήρια προσδιορισμού Informal Settlement		
UN Habitat (2003)	Georgiadou (2016)	Ei Menshawty (2011)
ανθεκτική κατοίκηση με μονιμότητα	κατοικησιμότητα	χαμηλής ποιότητας κατασκευές
επαρκής χώρος	οικονομική κατοικία	χαμηλή παροχή αστικών υπηρεσιών
πρόσβαση σε νερό	προσβασιμότητα	χαμηλές περιβαλλοντικές συνθήκες
ασφάλεια κατοικίας	νομική ασφάλεια κατοικίας	έλλειψη βασικών δημοτικών υπηρεσιών
	τοποθεσία	έλλειψη δομών εκπαίδευσης και υγείας
	πολιτισμικοί παράγοντες	έλλειψη κοινωνικών χώρων
	παροχή υπηρεσιών	χωρίς ασφάλεια κατοικίας

Διάγραμμα 4: Gonzalez, 2021.

IV.5 Χαρακτηριστικά.

Τα informal settlements διαμορφώνονται κατά κύριο λόγο από τις κοινότητες που τα απαρτίζουν. Όπως είναι λογικό, οι διαφορετικές κοουλτούρες, τα διαφορετικά προφίλ κατοίκων, το ιδιαίτερο κλίμα και τα περιβαλλοντικά χαρακτηριστικά της κάθε περιοχής διαφοροποιούν την μορφολογία και την εσωτερική δομή των οικισμών. Για να μπορέσει να γίνει η αναγνώριση και κωδικοποίηση των οικισμών μπορούμε να θεωρήσουμε ότι τα informal settlements όσο και αν διαφέρουν μεταξύ τους, διαθέτουν κάποια κοινά χαρακτηριστικά. Ωστόσο, αυτά δεν αποτελούν ούτε αναγκαία προϋπόθεση του informality, ούτε σημαίνει ότι οι οικισμοί που διαθέτουν κάποια απ' αυτά τα χαρακτηριστικά είναι απαραίτητα άτυποι.

Συνήθως, οι άτυποι οικισμοί σε επίπεδο αστικού σχεδιασμού υπολείπονται βασικές υποδομές και υπηρεσίες όπως πεζόδρομους, δημόσιο φωτισμό και σύστημα ύδρευσης. Οι κατασκευές συνήθως αποτελούνται από απλά, φθηνά και αναλώσιμα υλικά. Στα αρχικά στάδια ανάπτυξης των άτυπων οικισμών, η κατοίκηση βασίζεται στην κατάληψη δημόσιας ή ιδιωτικής γης και χαρακτηρίζεται από απουσία ασφάλισης και έννομων εγγράφων. Με τη πάροδο του χρόνου οι κοινότητες, συχνά, αποκτούν δικαίωμα πάνω στη γη με αποτέλεσμα να εδραιωθεί και η ασφάλεια της κατοικίας, ωστόσο αυτό είναι κάτι που συμβαίνει εκ των πραγμάτων (de facto) και όχι μέσω του νόμου (de jure) (Fernandes, 2011). Σε πολλές περιπτώσεις τα informal settlements νομιμοποιούνται πολύ αργότερα μέσω επίσημων διαδικασιών από την τοπική διοίκηση, όπως την παροχή ή την αναβάθμιση δημόσιων υπηρεσιών και την επίσημη αναγνώριση τίτλων ιδιοκτησίας γης.

Επιγραμματικά τα informal settlements μπορούν να προκύψουν από τους εξής τρόπους:

- Με την κατάληψη δημόσιας ή ιδιωτικής γης, που στη συνέχεια χτίστηκε από τους ίδιους τους κατοίκους (favelas, barrios, villas-miseria, villas-emergencia, chabolas, tugurios)
- Με διαίρεση δημόσιας ή ιδιωτικής γης (απουσίας νόμιμων εγγράφων) και πώληση των οικοπέδων (barrios, loteos piratas, loteamentos irregulares, loteamentos clandestinos)
- Με την εφαρμογή projects - σχεδίων κατοικίας εκτός δόμησης (conjuntos habitacionais)
- Με την αυθόρμητη αστικοποίηση αγροτικών περιοχών
- Με κατάληψη περιοχών όπως πρόποδες βουνών, όχθες ποταμών και άλλες περιβαλλοντικά προστατευόμενες περιοχές
- Με την κατάληψη δημόσιων χώρων όπως δρόμοι, πεζόδρομοι και γέφυρες

Αίτια.

Η ανεπισημότητα (informality) μπορεί να αποδοθεί σε διάφορους παράγοντες που υπάγονται κυρίως στο πολιτικό, οικονομικό, νομικό και κοινωνικό σύστημα των πόλεων. Οι άτυποι οικισμοί (informal settlements) είναι το αποτέλεσμα ενός συνόλου από τα παραπάνω αλλά σε κάθε περίπτωση αποδίδονται σε αποτυχία των στεγαστικών πολιτικών και δημόσιων υπηρεσιών σε τοπικό και εθνικό επίπεδο (UN-Habitat, 2003).

Σε υπερτοπικό επίπεδο, οι άτυποι οικισμοί αναδύονται όταν οι κυβερνήσεις εισχωρούν στην παγκόσμια αγορά άνευ περιορισμών, με αποτέλεσμα την κλιμάκωση των ανισοτήτων και την περιθωριοποίηση ευάλωτων κοινωνικά ομάδων. Σε εθνικό επίπεδο, η γραφειοκρατία και ο κατακερματισμός των υπηρεσιών περιπλέκουν

τις διαδικασίες και καταλήγουν ανίκανες να στηρίξουν τους πληθυσμούς που μετοικούν στις πόλεις. Σε τοπικό επίπεδο, οι δημοτικές αρχές συνήθως δεν διαθέτουν τα κατάλληλα μέσα και τους οικονομικούς πόρους για να ρυθμίσουν ζητήματα που ανακύπτουν (UN-Habitat, 2003). Αυτά σε συνδυασμό με ελαττωματικά και διεφθαρμένα σύστημα δικαιοσύνης που προστατεύουν αποκλειστικά τα συμφέροντα της αγοράς, συνδράμουν στη παγίωση της ανεπισημότητας σαν μέθοδο διεκδίκησης γης (Fernandes, 2011). Παρακάτω φαίνονται επιγραμματικά οι αιτίες εξάπλωσης των informal settlements όπως εντοπίστηκαν μέσα από την σύγχρονη βιβλιογραφία.

Αίτια Informal Settlements από την βιβλιογραφία		
United Nations (2011)	Cities Alliance (2021)	El Menshawaty (2011)
Πολιτικές αλλαγές και αστικοποίηση	Πληθυσμιακή αύξηση	Αποτυχημένες πολιτικές
Απουσία πολιτικής (policy) και ανικανότητα προσαρμογής σε κάποιον σχεδιασμό	Μετανάστευση	Κακή διοίκηση
Απουσία οικονομικής κατοικίας	Διοίκηση	Διαφθορά
Άρνηση οικονομικής ενίσχυσης από την πολιτική	Αστικοποίηση	Δυσλειτουργική αγορά κατοικίας
Αδυναμία του ιδιωτικού τομέα		Πολιτική αδιαφορία

Διάγραμμα 5: Gonzalez, 2021.

Η έλλειψη πολεοδομικού σχεδιασμού και οι πολιτικές που μάχονται την αστικοποίηση αντί να προσπαθούν να την εντάξουν στο σχέδιό τους, επιτείνουν την κοινωνική και ταξική ανισότητα των κατοίκων κανονικοποιώντας την ανέχεια (UN-Habitat, 2003). Ο Acioly (2010) υποστηρίζει ότι η ύπαρξη informal settlements αποτελεί ένδειξη ενός προβληματικού τομέα κατοίκησης (housing), που χαρακτηρίζεται από: χαμηλόμισθους κατοίκους και υψηλά ενοίκια, έλλειψη κοινωνικής κατοικίας, έλλειψη διαφάνειας και μηχανορραφίες στην αγορά κατοικίας και το real estate. Η αγορά της κατοικίας λειτουργεί σύμφωνα με τον νόμο της προσφοράς και της ζήτησης μέσω του οποίου ορίζεται η διαθεσιμότητα των κατοικιών. Όταν δεν υπάρχουν περιορισμοί στις φιλελεύθερες πολιτικές αλλά ούτε και πρόνοια απέναντι στους πολίτες που δεν μπορούν να τις αντιπαραθέσουν, η αναζήτηση ανορθόδοξων μεθόδων για την κατοχή γης είναι μια συνήθης λύση.

Επιπτώσεις.

Γενικά, το αποτέλεσμα της ανάπτυξης των informal settlements είναι ο αποκλεισμός συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων από τις επίσημες διαδικασίες αστικοποίησης και κατοίκησης. Οι κάτοικοι στρέφονται στον άτυπο τομέα παραγωγής και οικονομίας προκειμένου να διεκδικήσουν το δικαίωμα στην κατοικία. Οι επιπτώσεις αποτυπώνονται τόσο έμμεσα όσο και άμεσα σε οικονομικό, κοινωνικό και περιβαλλοντικό επίπεδο στα πλαίσια του αστικού ιστού. Σε επίπεδο οικονομικό, λόγω της μειωμένης φορολόγησης, της περιορισμένης παραγωγής και των θέσεων εργασίας, ενώ εμποδίζουν με έμμεσο τρόπο τις ιδιωτικές επενδύσεις (Ordóñez-Barba & Alegría Olazábal, 2016; United Nations, 2020). Ταυτόχρονα η ύπαρξή τους φέρει και υψηλό κόστος στις τοπικές διοικήσεις όταν εφαρμόζονται προγράμματα αναβάθμισης (Fernandes, 2011). Αντιστρόφως, ο αποκλεισμός των κατοίκων από την δυνατότητα πίστωσης ή δανείου, περιορίζει το κεφάλαιό τους για επενδύσεις

εμποδίζοντας μια περεταίρω οικονομική ανάπτυξη (United Nations, 2020). Από κοινωνικής σκοπιάς τα αποτελέσματα είναι ορατά τόσο για τους κατοίκους μεμονωμένα όσο και για το σύνολο της πόλης. Ο άνομος χαρακτήρας της κατοικίας, για παράδειγμα, επιφυλάσσει τον κίνδυνο εξώσεων, κατεδαφίσεων και άλλων κρατικών μέτρων εξοστρακισμού των κατοίκων. Τις περισσότερες φορές, τα informal settlements δεν αναγνωρίζονται από τις κυβερνήσεις, κάτι που τους παραχωρεί το άλλοθι να μην επενδύουν για την δημιουργία υποδομών ύδρευσης, ηλεκτροδότησης αλλά και δημόσιων υπηρεσιών όπως σχολεία, νοσοκομεία και συστήματα μέσω μεταφοράς. Σε περιβαλλοντικό επίπεδο, τα informal settlements συνήθως τοποθετούνται σε περιοχές που είναι επιρρεπείς σε φυσικές καταστροφές (United Nations, 2020). Η ανταπόκριση στους κινδύνους συνήθως δεν είναι έγκαιρη λόγω της τοποθεσίας των οικισμών. Οι άτυπες κατασκευές συχνά από μόνες τους εντείνουν την ατμοσφαιρική ή υδάτινη ρύπανση λόγω της εκτός σχεδίου δόμησης, της υπέρμετρης άρδευσης, ή των χαμηλής ποιότητας συστημάτων αποχέτευσης (United Nations, 2020).

Νομικές.

Η ύπαρξη του informality συνεπάγεται την έλλειψη της ασφάλειας κατοικίας. Μία τέτοια έλλειψη εκθέτει τους κατοίκους σε μεγάλο ρίσκο σχετικά με τον κίνδυνο εξώσεων που μπορεί να επιβληθεί από τους δημόσιους φορείς. Παρότι αυτή η πολιτική άρχισε να εγκαταλείπεται τις δεκαετίες του 1980 και 1990, όταν θεσπίστηκε το δικαίωμα στη κατοικία, τα δεδομένα φανερώουν νέα αύξηση του αριθμού των εξώσεων για τις χώρες του Νότου. Σύμφωνα με μελέτες, μεταξύ 2004 και 2006 σχεδόν 150.000 άνθρωποι εκδιώχτηκαν από τις κατοικίες τους σε 15 χώρες της Λατινικής Αμερικής, με τους μεγαλύτερους αριθμούς να σημειώνει η Βραζιλία (70.637), το Περού (42.727), το Μεξικό (10.373) και η Βενεζουέλα (6.848) (COHRE 2006). Σε κάθε περίπτωση η απουσία τίτλων γης και χρησικτησίας στερεί βασικά κατοχυρωμένα δικαιώματα από τους πολίτες. Σε πολλές περιπτώσεις που δεν διαθέτουν επίσημη

διεύθυνση, αποκλείονται από τραπεζικές και εμπορικές συναλλαγές, από το να λαμβάνουν αλληλογραφία αλλά και από το να εγγράφονται στα αρχεία των δήμων ή να ζητούν ένταλμα προκειμένου να προβεί η αστυνομία στον χώρο τους.

Κοινωνικές.

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, οι κοινότητες των informal settlements βιώνουν καθημερινό αποκλεισμό από τις αστικές πρακτικές, τις δημόσιες υπηρεσίες, τους ανοιχτούς δημόσιους χώρους και τα δημόσια μέσα μεταφοράς. Το κοινωνικό στίγμα που είναι συνημμένο με τις κοινότητες συνεπάγεται επίσης ότι συχνά οι κάτοικοι αποκλείονται και περιθωριοποιούνται σε σχέση με την πόλη και την αγορά εργασίας, όχι μόνο στον βαθμό που δεν εργάζονται αλλά και στον βαθμό που εκδιώκονται κυριολεκτικά με φυσικό τρόπο από άλλους πολίτες. Η παραβατικότητα με την οποία είναι συνυφασμένοι, συχνά νομιμοποιεί τα περιστατικά αστυνομικής βίας και κατάχρησης εξουσίας απέναντί τους. Η κοινωνικό-οικονομική αστάθεια και ο ευάλωτος χαρακτήρας των συγκεκριμένων πληθυσμών τους καθιστά ευκολότερους στόχους εγκληματικών ενεργειών, όπως εμπορίου ναρκωτικών και άλλων οργανωμένων εγκλημάτων.

Περιβαλλοντικές και πολεοδομικές.

Η ανάπτυξη των άτυπων οικισμών έχει δημιουργήσει έναν χωρικό κατακερματισμό των πόλεων, μια διχοτόμηση ανάμεσα στις γειτονιές, μια γεωγραφία του διαχωρισμού και των ορίων. Οι γειτονιές τους χαρακτηρίζονται από έλλειψη υγιεινής, κακές συνθήκες στέγασης και περιβαλλοντική υποβάθμιση με επιπτώσεις στην υγεία των κατοίκων. Σε πολεοδομικό επίπεδο, χαρακτηρίζονται από στενούς δρόμους, έλλειψη φωτισμού, έλλειψη δημόσιων χώρων, ετοιμόρροπες κατασκευές, πυκνή δόμηση, έλλειψη συστημάτων

ύδρευσης, άρδευσης και αποχέτευσης. Συχνά οι οικισμοί τοποθετούνται κατά μήκος τεχνητών λιμνών ή ποταμών που κινδυνεύουν από κατολισθήσεις ή πλημμύρες αλλά και σε προστατευόμενα δάση με τον κίνδυνο πυρκαγιάς.

Πολιτικές.

Εφόσον η νομική κατάσταση των κατοικιών δεν είναι πλήρως αναγνωρισμένη και άρα οι κάτοικοι δεν διαθέτουν ξεκάθαρα δικαιώματα, η πολιτική ηγεσία και η αντιπολίτευση συχνά χειραγωγεί τις κοινότητες στο όνομα προεκλογικών αγώνων. Προκειμένου να επικαλούνται τα πολιτικά κόμματα τα informal settlements και να υπόσχονται μέτρα αναβάθμισης και προστασίας των πολιτών, η κατάστασή τους διαιωνίζεται. Οι κοινότητες αποτελούν ένα μέρος του επικοινωνιακού παιχνιδιού της πολιτικής, χωρίς να λαμβάνουν κάποια πραγματική βοήθεια, ενώ σε πολλές περιπτώσεις αποκλείονται και από τις ίδιες τις εκλογικές διαδικασίες.

Οικονομικές.

Αν και η κοινή γνώμη υποστηρίζει ότι το informality είναι ένα οικονομικά ανώδυνο φαινόμενο, στην πραγματικότητα το κόστος είναι εξαιρετικά υψηλό τόσο για τις κοινότητες όσο και για τα ταμεία του κράτους. Τα πολεοδομικά προγράμματα που εφαρμόζονται για την ένταξη των οικισμών στον νόμιμο τομέα αστικοποίησης μπορεί να στοιχήσουν τρεις φορές περισσότερο από τον σχεδιασμό μιας εκ νέου αστικής επέκτασης (Abiko et al. 2007). Πολλά informal settlements αποκλείονται από την φορολογία, πλήττοντας τους κρατικούς προϋπολογισμούς και κάνοντας ακόμα πιο δύσκολη την τοποθέτηση υποδομών και την παροχή δημόσιων υπηρεσιών (Smolka and De Cesare 2006). Την ίδια στιγμή, σε άλλες κοινότητες επιβάλλονται φόροι χωρίς να παρέχονται έγκυροι τίτλοι γης στους πολίτες που τους καταβάλλουν. Σε αυτή τη περίπτωση, η ίδια η

διοίκηση που τους λαμβάνει, αρνείται να βοηθήσει τη κοινότητα παρέχοντας της βασικές υπηρεσίες και υποδομές. Ταυτόχρονα, σε πολλές περιπτώσεις άτυπων οικισμών, οι κάτοικοι πέφτουν θύματα εκβιασμού από αστυνομικούς ή γκάνγκστερ προκειμένου να συνεχίσουν να διαμένουν στα informals χωρίς κίνδυνο, καταβάλλοντας υπέρογκα ποσά (Davis, 2017).

Κοινή γνώμη.

Η κοινή γνώμη κινείται γύρω από δύο αντίθετες κατευθύνσεις. Από τη μία, οι άτυποι οικισμοί (και ειδικότερα τα slums με τα οποία υπάρχει μεγαλύτερη εξοικείωση εννοιολογικά) αντηχούν σαν ένα δυστοπικό μετά-αποκαλυπτικό σκηνικό ατελείωτης εγκληματικότητας και οριακών καταστάσεων. Όπως υποστηρίζει ο Roy (2011) και ο Arabindoo (2011), αυτή η ερμηνεία των informal settlements, θυματοποιεί τους κατοίκους τους, προσδίδοντάς τους τον ρόλο του έρμαιου που είναι καταδικασμένο να υπομένει τις κακουχίες και την τραγική μοίρα που τους είναι γραμμένη μέσα σε αυτά τα άβυσσους των πόλεων.

Η δεύτερη αντίληψη προσδίδει στα informal settlements έναν άκρος επαναστατικό χαρακτήρα. Εκεί αναδύονται σαν ουτοπικές οάσεις που ξέφυγαν από το ασφυκτικό χέρι της ελεύθερης αγοράς και του καπιταλισμού που περιορίζει την δημιουργικότητα και την εκφραστικότητα των ανθρώπων. Ρομαντικοποιείται εκεί η εφευρετικότητα των κοινοτήτων που επινοούν εναλλακτικά συστήματα οργάνωσης και διαχείρισης του χώρου. Οι κάτοικοι φαντάζουν επαναστάτες – ζωντανά παραδείγματα ελπίδας για μια εναλλακτική κοινωνία.

Και οι δύο προσεγγίσεις αδυνατούν να δουν τους κατοίκους των informal settlements σαν αυτό που πραγματικά είναι: πολίτες που βρίσκονται σε μια διαρκή διαπραγμάτευση για τα δικαιώματά και την νομιμότητά τους (Rocco & van Ballegoijen, 2018). Ο Gandy (2005) και ο Fourchard (2011) υπογραμμίζουν ότι όσο θαυμάζει κανείς τα

informals για την αυθόρμητη οργάνωση και την εναλλακτική τους σύνθεση, συχνά αγνοεί ότι μέσα σε αυτή την σύνθεση υπάρχουν εσωτερικές ιεραρχίες και σχέσεις ανισότητας. Αντί να αντιμετωπίζονται αμιγώς σαν συνοικίες που ξέφυγαν από την διαφθορά της εκάστοτε εξουσίας, θα πρέπει μπορούμε να διακρίνουμε τον βαθμό στον οποίο υπάρχει εκμετάλλευση και οικονομικό όφελος για κάποιους από την συντήρησή τους. Ενώ η άτυπη αστικοποίηση (urban informality) μπορεί να θεωρηθεί ένα είδος ριζοσπαστικού σχεδιασμού (insurgent planning) μέσω του οποίου οι πολίτες μάχονται για το δικαίωμα στη πόλη (Holston, 2011) και επαναδιεκδικούν τον δημόσιο χώρο, είναι επίσης και ένδειξη ελλείματος δημοκρατίας. Τα informal settlements δεν είναι μια εναλλακτική στην τυραννία της καπιταλιστικής παραγωγής του χώρου, αλλά ένα σημείο στην τομή του αστικού σχεδιασμού και του καπιταλισμού (Harvey, 2008). Έτσι ούτε η ρομαντικοποίηση, ούτε οι δυστοπικές εικόνες καταφέρνουν να αναγνώσουν τις πραγματικές συνθήκες ζωής των κατοίκων και ως εκ τούτου να επιφέρουν κάποια θετική αλλαγή (Newton & Rocco, 2022).

Αντιμετώπιση προβλημάτων.

Όσον αφορά την αντιμετώπιση των προβλημάτων των κατοίκων των άτυπων οικισμών, υπάρχουν διάφορων ειδών πρωτοβουλίες που μπορούν να ληφθούν. Στις περισσότερες περιπτώσεις οι κεντρικές διοικήσεις αδιαφορούν για την επίλυση των ζητημάτων, και αγνοούν τους οικισμούς ελπίζοντας πως θα τους εκτοπίσει η οικονομική ανάπτυξη και ο εξευγενισμός της γύρω περιοχής. Μια δεύτερη περίπτωση που περιλαμβάνει την κεντρική διοίκηση είναι τα σχέδια μετεγκατάστασης των οικισμών είτε αυτά γίνονται μέσω αναγκαστικών εξώσεων είτε όχι. Η τρίτη περίπτωση, της ουσιαστικής δράσης προς την ανακούφιση της κοινότητας, περιλαμβάνει την πρωτοβουλία κάποιας ομάδας ενδιαφέροντος να βελτιώσει τις συνθήκες ζωής και τα φυσικά χαρακτηριστικά των οικισμών (UN-Habitat, 2015a). Αυτή η δράση είναι γνωστή ως «αναβάθμιση των άτυπων οικισμών» (informal settlement upgrading) και μπορεί είτε να

αποτελεί κομμάτι κάποιας κεντρικής στρατηγικής, είτε να κατευθύνεται από τους κατοίκους σε συνεργασία με άλλους φορείς (από κάτω διαδικασίες).

IV.6 Αναβάθμιση Informal Settlement.

Όπως δεν υπάρχει συμφωνία για τον ορισμό των άτυπων οικισμών, είναι αδύνατο να προσδιορίσουμε με ακρίβεια τη σημασία και την μορφή της αναβάθμισής τους. Καταρχήν, στον βαθμό που ο κάθε οικισμός διαφέρει από τον άλλο ως προς τα κοινωνικά-οικονομικά του χαρακτηριστικά, είναι λογικό να διαφέρει και ως προς τον βαθμό αλλά και την ποιότητα της επέμβασης (Georgiadou et al., 2016). Τα διαφορετικά γεωγραφικά υπόβαθρα πάνω στα οποία είναι χτισμένοι οι οικισμοί συνεπάγονται διαφορετικό περιεχόμενο ως προς την πολιτική, κοινωνική, οικονομική και περιβαλλοντική πραγματικότητα που τους περιβάλλει. Οι δράσεις για την βελτίωση των οικισμών είναι ανάλογες του περιεχομένου και των ζητημάτων που έχουν να αντιμετωπίσουν, καθιστώντας αδύνατη την διαμόρφωση ενός καθολικού κανόνα και σχεδίου επέμβασης. Άλλωστε ακόμα και το πολιτισμικό υπόβαθρο των κατοίκων και οι διαφορετικές κουλτούρες, ιεραρχούν διαφορετικά τις ανάγκες τους και διαφοροποιούνται ως προς τον τρόπο διεκδίκησης των δικαιωμάτων τους. Παραδείγματος χάριν, οι κοινότητες της Λατινικής Αμερικής που είναι ιστορικά συνδεδεμένες με απελευθερωτικούς αγώνες και την λογική της αυτό-οργάνωσης είναι περισσότερο πιθανό να αναζητήσουν αυτοβούλως συμμετοχικές διαδικασίες σχεδιασμού σε σχέση με τις αφρικανικές κοινότητες που στις περισσότερες περιπτώσεις κινητοποιούνται με την καθοδήγηση μη κυβερνητικών οργανώσεων. Ο Abbott (2002) δίνει έναν γενικό ορισμό και αναφέρει την αναβάθμιση των informal settlement ως τις επεμβάσεις εκείνες που επιφέρουν ποσοτικές αλλαγές στην ποιότητα ζωής των κατοίκων.

Οι δράσεις των κατοίκων και ο κεντρικός ή μη σχεδιασμός στοχεύουν γενικά στη διευθέτηση τριών ζητημάτων: 1) τα δικαιώματα κυριότητας,

2) τις αξίες των ακινήτων και 3) τα φυσικά χαρακτηριστικά των οικισμών (Georgiadou et al., 2016). Περαιτέρω κατηγοριοποίηση γίνεται με βάση τον βαθμό επέμβασης και την ομάδα που την κατευθύνει. Ο Huchzermeyer (1999), ταυτοποιεί τρία ήδη σχεδιασμού: 1) αστικό σχέδιο αναβάθμισης, 2) τοπικές επεμβάσεις αναβάθμισης από την κεντρική διοίκηση και 3) επεμβάσεις αναβάθμισης από μη κυβερνητικές οργανώσεις. Σε μια άλλη κατηγοριοποίηση ο Abbott (2002), αναλύει τρία ήδη στρατηγικής: 1) επισκευές υποδομών και δημιουργία νέων έργων και υπηρεσιών, 2) κοινοτική δράση και συμμετοχικός σχεδιασμός μικρής κλίμακας και 3) επενδυτική και ασφαλιστική προσέγγιση (holistic planning). Στο παρακάτω πίνακα φαίνονται τα κύρια χαρακτηριστικά της κάθε μορφής επέμβασης καθώς και οι ομάδες που εμπλέκονται περισσότερο, διαχωρίζοντας τις «πάνω προς τα κάτω» (top-down) με τις «κάτω προς τα πάνω» (bottom-up) προσεγγίσεις.

Ερευνητής	Κατάταξη διαδικασιών αναβάθμισης των Informal Settlements			
	Ονομασία παρέμβασης	Κύριο θέμα	Κύρια Ομάδα	Περάχια
Huchzermeyer (1999)	Σχέδιο ενιαίας αναβάθμισης	Βασανιστήρια αυτοοργανισμοί	Κυβέρνηση	Κυβερνητικά καθοδηγούμενη
	Σχέδιο υποστήριξης από τη κυβέρνηση	Ανάλυση σχέδιου με βάση τους κατοίκους	Κυβέρνηση	Κυβερνητικά καθοδηγούμενη
Abboff (2002)	Σχέδιο υποστήριξης από τη κυβερνητική οργάνωση	Ενίσχυση των δυνατότητων και της εμπειρίας των κατοίκων	ΜΚΟ	Καθοδηγούμενη από την ΜΚΟ
	Βελτιστοποίηση αστικών υποδομών	Φοιτική αναβάθμιση	Κυβέρνηση	Κυβερνητικά καθοδηγούμενη
	Βελτιστοποίηση υποδομών μέσω ολιστικής προσέγγισης	Οικονομική βελτιστοποίηση	Κυβέρνηση	Κυβερνητικά καθοδηγούμενη
	Κοινωνικός συμμετοχικός σχεδιασμός	Συμμετοχή των κατοίκων	Κοινότητα	Κοινωνικά καθοδηγούμενη

Διάγραμμα 6: Gonzalez, 2021

Εικόνα 11: Σχεδιασμός καθοδηγούμενος με την συνεργασία ΜΚΟ και κατοίκων

Top-down αναβάθμιση.

Αυτή η μορφή επεμβάσεων και σχεδιασμού περιλαμβάνει τις δράσεις τις κεντρικής διοίκησης που υπάγονται είτε σε ένα γενικό σχέδιο αστικού σχεδιασμού είτε σε μια στρατηγική που αφορά αποκλειστικά τα informal settlements. Η ομάδα πρωτοβουλίας (initiating actor) εδώ είναι η ίδια η κυβέρνηση, που αναγνωρίζει το συμφέρον μιας τέτοιας αναβάθμισης. Αυτού του είδους η επέμβαση έχει αποδειχτεί ότι είναι η πιο οικονομικά αποδοτική και αποτελεσματική στο να βελτιώσει το αστικό περιβάλλον (UN Habitat, 2015a), αφού προηγείται πολεοδομική μελέτη και λεπτομερής ανάπτυξη στρατηγικής. Παρ' όλα αυτά, οι διοικητικές αποφάσεις που λαμβάνονται σε αυτή τη μέθοδο, δεν περιλαμβάνουν ούτε την γνώμη ούτε την συνεισφορά της κοινότητας, δημιουργώντας ένα τεράστιο έλλειμα κοινωνικού περιεχομένου. Παράλληλα, ο «από πάνω» σχεδιασμός, συνήθως στοχεύει στην βελτίωση των φυσικών υποδομών και την οικονομική ανάπτυξη της περιοχής, αγνοώντας την κοινωνική πραγματικότητα και τις κοινωνικές ανάγκες της κοινότητας (Georgiadou et al., 2016). Μη μπορώντας να αναγνώσει τις εσωτερικές σχέσεις που διέπουν τους άτυπους οικισμούς, καθίσταται να μην αποτελεσματικός στην εφαρμογή νέων έργων, αλλά λειτουργεί εντελώς αποσπασματικά. Στοχεύει στην βελτίωση μεμονωμένων υποδομών χωρίς να κατανοεί τις δυναμικές μεταξύ της οικονομίας, του αστικού σχεδιασμού και του κοινωνικού είναι, με αποτέλεσμα να μην επιφέρει την εσωτερική συνοχή που θα αναβαθμίσει τον οικισμό σαν όλο. Στη συζήτηση περί βιωσιμότητας, καταφέρνει να διασφαλίσει την περιβαλλοντική και οικονομική διάστασή της, με κίνδυνο ωστόσο, να αποσταθεροποιηθεί πολύ γρήγορα γιατί στερείται τον συνδετικό κρίκο της κοινωνικής διάστασης. Ταυτόχρονα, δεν υπάρχει η δυνατότητα ανάπτυξης δικτύων ή σύμπραξης διαφορετικών φορέων και οργανισμών, κάτι που εμποδίζει την ανταλλαγή απόψεων και ασκεί μια μορφή κοινωνικού ελέγχου πατερναλιστικού χαρακτήρα (Huchzermeyer, 1999).

Bottom-up αναβάθμιση.

Η «από κάτω» (bottom-up) αναβάθμιση, σε αντίθεση με τη προηγούμενη περίπτωση, βασίζεται στην συμμετοχή της κοινότητας στην λήψη των αποφάσεων. Τόσο σε επίπεδο σχεδιασμού όσο και σε επίπεδο εσωτερικής διαχείρισης, η προσέγγιση αυτή προϋποθέτει την πρωτοβουλία των κατοίκων στο να κινήσουν τις διαδικασίες της αναβάθμισης. Η κεντρική διοίκηση έχει ως επί το πλείστον διεκπεραιωτικό χαρακτήρα και προσφέρει στήριξη σε νομικά και θεσμικά ζητήματα. Ο ρόλος της είναι περισσότερο ρυθμιστικός και περιορίζεται στο να επιταχύνει και να ολοκληρώσει τις διαδικασίες της αναβάθμισης στον βαθμό που αυτές ξεφεύγουν από τις δυνατότητες της κοινότητας. Ο συμμετοχικός χαρακτήρας των «από κάτω» διαδικασιών τοποθετεί τους κατοίκους και τις ομάδες ενδιαφέροντος στον πυρήνα των σχεδιαστικών αποφάσεων. Σε αυτό το πλαίσιο διαλόγου και επικοινωνίας, η κοινότητα μεταφέρει στην τοπική διοίκηση τις πραγματικές συνθήκες, τις δυναμικές της ζωής στους οικισμούς και τις ανάγκες της (Georgiadiou et al., 2020). Η δράσεις της κοινότητας που αποσκοπούν στην ευαισθητοποίηση του φαινομένου, προκειμένου να αυξήσουν τους οικονομικούς τους πόρους, επιφέρουν ανάπτυξη των εμπορικών δραστηριοτήτων και της αυτονομίας τους. Η αναζήτηση και η εφεύρεση εναλλακτικών τρόπων εσωτερικής λειτουργίας και διεκδίκησης των δικαιωμάτων της, συσπειρώνει την κοινότητα και την ενδυναμώνει. Η χειραφέτηση της από νομικούς και φυσικούς περιορισμούς αναιρεί τον ευάλωτο χαρακτήρα της και το αίσθημα ανασφάλειας, δίνοντας της κίνητρα για να αναδιαρθρώσει τον οικισμό σε όλα τα επίπεδα. Έτσι ο συμμετοχικός σχεδιασμός θεωρείται ότι επιφέρει τον μεγαλύτερο δυνατό βαθμό βιωσιμότητας (περιβαλλοντικής, οικονομικής, κοινωνικής) και χωρικής δικαιοσύνης (spatial justice). Ο Abbott (2002), σημειώνει ωστόσο, ότι αυτή η προσέγγιση κατευθύνεται περισσότερο από την ιδεολογία χωρίς να αφήνει περιθώρια ενστάσεων και έτσι υπάρχει μια υποκειμενικότητα ως προς την επιτυχία της. Ο «από κάτω» σχεδιασμός μπορεί να γίνει πιο αποτελεσματικός, όταν υπάρχει συνεργασία της κοινότητας με την τοπική διοίκηση και

όταν περιλαμβάνει όσο το δυνατόν περισσότερες ομάδες ενδιαφέροντος (stakeholders) στην διαδικασία του σχεδιασμού. Στην αντίθετη περίπτωση, η κοινότητα μπορεί να αποξενωθεί και να απομονωθεί χωρικά από το αστικό περιβάλλον αντί να καταφέρει να ενταχθεί και να διεκδικήσει την ορατότητα και την συμπερίληψή της ως μέλος ενός ευρύτερου αστικού και κοινωνικού ιστού Abbott (2002).

V. Η περίπτωση Puerto Rico

Η περίπτωση του Puerto Rico.

V.1 San Juan.

Τον Σεπτέμβρη του 2017, ο τυφώνας María κατέστρεψε εκατοντάδες χιλιάδες κατοικίες του Puerto Rico. Αποτέλεσε την αρχή για μια σειρά μέτρων και σχεδιαστικών αποφάσεων προστασίας ευάλωτων περιοχών, που αποτελούνταν κατά κύριο λόγο από άτυπες κοινότητες (informal communities). Χρησιμοποιώντας σαν πρόφαση την επικίνδυνη θέση εκείνων των οικισμών, τα μέτρα παρουσιάστηκαν να μη φέρουν κάποια συγκεκριμένη πολιτική. Στην πραγματικότητα όμως, οι παρεμβάσεις που προτάθηκαν (εκτοπισμός των οικισμών) έθεταν στο στόχαστρο τους φτωχούς και ευάλωτους πληθυσμούς σαν κύριους υπαίτιους για τις καταστροφές (Yarina, Lizzie et al., 2020).

Οι συγκεκριμένοι πληθυσμοί, μετακινήθηκαν από τις αγροτικές περιοχές και οργανώθηκαν σε οικισμούς στην καρδιά του San Juan, γύρω από το κανάλι Martín Peña, στις αρχές της δεκαετίας το '20, ως αποτέλεσμα της οικονομικής κρίσης της εποχής. Μέχρι και την δεκαετία του '50, οι πληθυσμοί αυτοί έχτισαν τα σπίτια τους χρησιμοποιώντας φυσικά και φθηνά υλικά. Κάποιοι από αυτούς κατάφεραν να βρουν γη σε ξερά τοποθεσία, αλλά οι πλειοψηφία έκτισε πάνω σε υγροτόπους. Οι οικογένειες και οι δημοτικές αρχές προσπάθησαν να αποξηράνουν το έδαφος γεμίζοντάς το με πέτρες προκειμένου να μπορούν να συντηρηθούν οι κατοικίες. Με το πέρασμα του χρόνου, καθώς ο πληθυσμός της πρωτεύουσας απέκτησε σημαντική αύξηση, η κεντρική περιοχή γύρω από το κανάλι, άρχισε να αυξάνει την επενδυτική της αξία και να προσελκύει ιδιωτικό ενδιαφέρον.

Το 2002 προτάθηκε να τεθεί σε εφαρμογή ένα πολεοδομικό σχέδιο προκειμένου να αποκατασταθούν οι υποδομές της περιοχής που μέχρι τότε ήταν εντελώς παραμελημένες. Μέχρι τότε, το 50% των κατοίκων της περιοχής δεν διέθετε τίτλο ιδιοκτησίας ούτε κάποιο νόμιμο έγγραφο που θα διασφάλιζε την παραμονή τους στην κατοικία. Η κοινότητα άρχισε να αντιλαμβάνεται την τάση της περιοχής για εξευγενισμό. Το σχέδιο αναβάθμισης θα αύξανε τις τιμές των οικοπέδων προς πώληση, αλλά

όχι στον βαθμό που θα ανταποκρίνονταν στην αγορά κατοικίας. Έτσι οι οικογένειες που θα πωλούσαν την γη τους, πάλι δεν θα είχαν την οικονομική δυνατότητα να βρουν εναλλακτική κατοικία στην γύρω περιοχή.

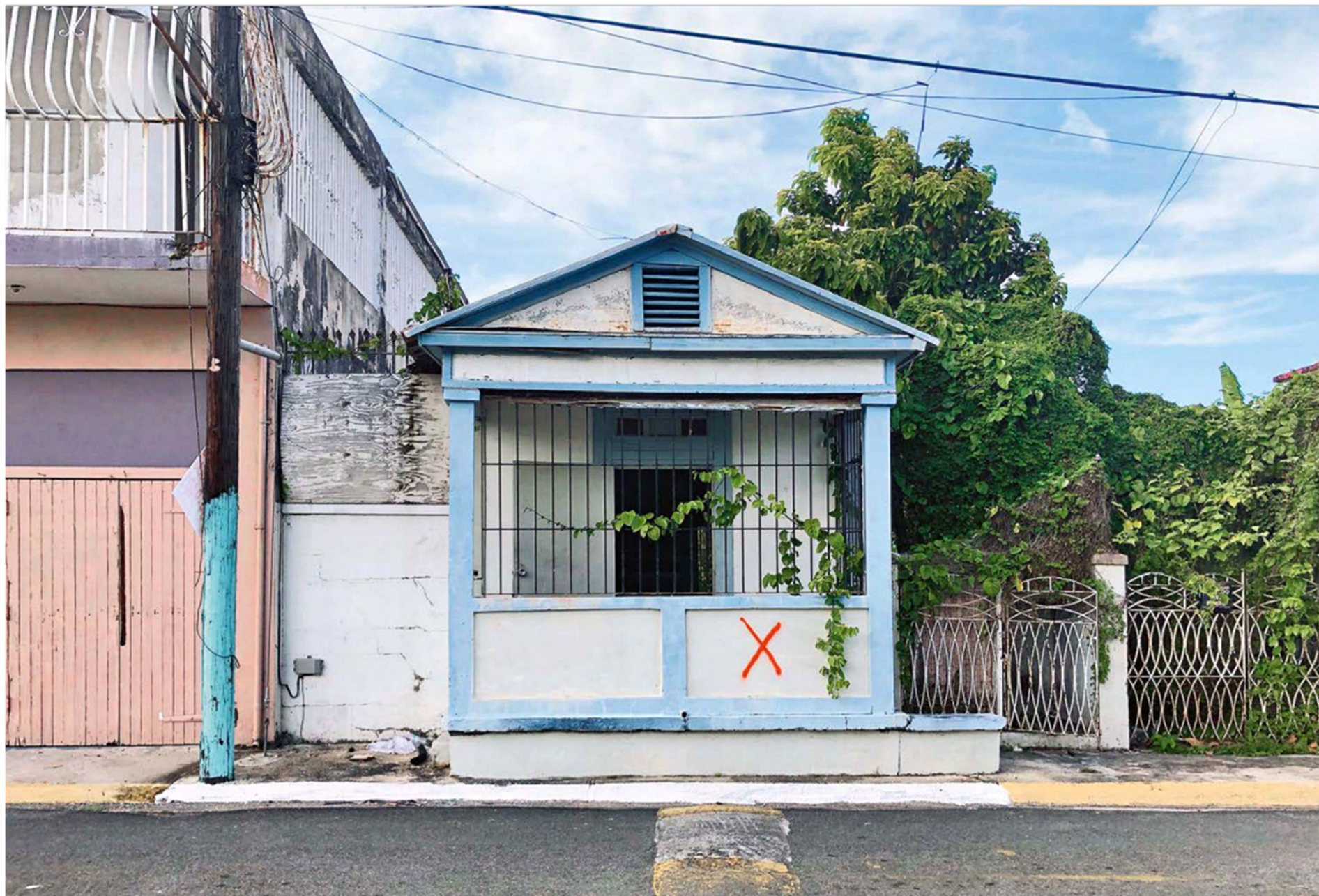
Γνωρίζοντας καλά τον κίνδυνο των επερχόμενων εξώσεων που είχαν αντιμετωπίσει και στο παρελθόν, οι κοινότητες οργανώθηκαν ώστε να συμμετάσχουν ενεργά στην διαδικασία του νέου σχεδιασμού και να διασφαλίσουν την προστασία και την παραμονή τους. Έκαναν ξεκάθαρο ότι προκειμένου να τεθεί σε εφαρμογή το σχέδιο θα έπρεπε να υπάρχει συνεργασία των επίσημων φορέων και της κοινότητας, που χρησιμοποιώντας επικοινωνιακές διαδικασίες, θα έβρισκε τη καλύτερη δυνατή στρατηγική για να λύσει το θέμα της ιδιοκτησίας (Algoed et al., 2020). Δημιούργησαν το project ENLACE, μια διεκπεραιωτική ομάδα που θα διασφάλιζε την οργάνωση και τη συμμετοχή της κοινότητας στον σχεδιασμό. Εκτός από τον καθαρισμό και την αποξήρανση του ποταμού που αποτελούσε την κύρια στρατηγική των επίσημων φορέων, η ENLACE πραγματοποίησε επεμβάσεις για την αναβάθμιση του δημόσιου χώρου, για θέματα κατοικίας και μετεγκατάστασης κάνοντας σαφές ότι για να εφαρμοστεί το σχέδιο, η κοινότητα θα είχε πλήρη έλεγχο σε ότι αφορά την κατοχή γης.

Εικόνα 11: El Caño Martín Peña, 1936

Εικόνα 12: El Caño Martín Peña, 2023

Εικόνα 13: κατοικία στην περιοχή
γύρω από το Caño Martín Peña
σημασμένη για κατεδάφιση

Η αντιμετώπιση – Community Land Trusts.

Όλο και περισσότερες πόλεις και κοινότητες ανά τον κόσμο αρχίζουν να χρησιμοποιούν τον θεσμό των Community Land Trusts (CLTs) ως μηχανισμό που παρέχει μόνιμη και οικονομική κατοικία διασφαλίζοντας ότι η γη βρίσκεται στην κατοχή της κοινότητας. Τα CTL διαχωρίζουν την ιδιοκτησία των οικοπέδων (που παραμένουν στη κοινότητα) με την ιδιοκτησία των κτισμάτων που βρίσκονται πάνω σε αυτά (που περνάνε στους ιδιώτες). Πρόκειται για μη κερδοσκοπικούς οργανισμούς που διοικούνται από τα μέλη των οικισμών και στοχεύουν στη μακροπρόθεσμη εκπροσώπηση της γης τους και την διασφάλιση ότι τα οποιαδήποτε κέρδη από μελλοντικές αυξήσεις αξίας θα παραμείνουν εντός της κοινότητας (SHICC, 2020).

Η δημιουργία του Caño Martín Peña CLT αποτέλεσε μια συμμετοχική διαδικασία διάρκειας δύο χρόνων. Αποτελείται από έντεκα διοικητικά μέλη: τέσσερις εκλεγμένους από τη κοινότητα κατοίκους του CLT, δύο μέλη της κοινότητας εκλεγμένα από το G-8 (την ένωση των οικισμών του Caño Martín Peña, δύο ειδικούς τεχνικούς εκλεγμένους από τη διοίκηση, δύο εκπροσώπους κυβερνητικών οργανισμών και έναν εκπρόσωπο του δήμου του San Juan (Algoed et al., 2020).

Βήματα δράσης:

(1) αποφάσισαν την ενεργή συμμετοχή τους στον σχεδιασμό της περιοχής σχετικά με τις χρήσεις γης, την αρχιτεκτονική και την ανάπτυξη νέων υποδομών της περιοχής

(2) συνεργάστηκαν με την ENLACE η οποία ήταν υπεύθυνη για το αναπτυξιακό project της διοίκησης μεταφορών (Highway and Transportation Authority)

(3) δραστηριοποιήθηκαν προκειμένου να συγκεντρώσουν το απαραίτητο χρηματικό ποσό που χρειαζόνταν για την εφαρμογή των σχεδίων

(4) κατοχύρωσαν τον θεσμό του Community Land Trust, καθιερώνοντας την πολιτική που επιθυμούσαν και συμμετείχαν ενεργά κατά την συνδιαμόρφωση των κανονισμών.

Ο τρόπος που διαμορφώθηκε το CTL στη περίπτωση του Puerto Rico καθιστά την γη κοινωνικό αγαθό από την κοινότητα για την κοινότητα. Σήμερα αποτελεί ένα παραδειγματικό μοντέλο συλλογικής ιδιοκτησίας που εμποδίζει την δημιουργία υπεραξίας και την εκμετάλλευση των οικοπέδων για ιδιωτικά συμφέροντα. Η χρήση τους προορίζεται για την στέγαση των οικογενειών της κοινότητας, οι οποίες διαθέτουν ιδιωτικά δικαιώματα πάνω στο οικόπεδό τους, αλλά δεν μπορούν κερδοσκοπήσουν από αυτό. Το CTL καταφέρνει να λύσει το πρόβλημα του εξευγενισμού που απειλεί την πόλη του San Juan και παρέχει θεσμική και νομικά κατοχυρωμένη προστασία στους κατοίκους, προστατεύοντάς τους από εξώσεις και άλλους κινδύνους που αντιμετωπίζουν οι άτυποι οικισμοί (informal settlements). Συνολικά η κοινότητα διαθέτει περίπου 800 στρέμματα γης. Μέσα σε αυτά, υπάρχουν ορισμένα ευάλωτα σημεία που απαιτούν την μεταφορά των κατοικιών όπως ορίζει ο πολεοδομικών σχεδιασμός. Ο οργανισμός φροντίζει να βρεθεί φθηνή και ασφαλή κατοικία για τις οικογένειες που πρέπει να μετεγκατασταθούν προκειμένου να γίνουν οι κατάλληλες εργασίες. Αυτή η διαδικασία προϋποθέτει διαρκή συζήτηση μεταξύ των κατοίκων και των επίσημων φορέων καθώς και συνεχή συνεργασία με την κοινότητα και τους ειδικούς (π.χ. αρχιτέκτονες) που βοηθούν στο να γίνει η μετάβαση με συμπεριληπτικό και δίκαιο τρόπο.

Οι κοινότητα του San Juan παράλληλα με τις συμμετοχικές διαδικασίες και την μετεγκατάσταση των κατοίκων, δημιουργεί μηχανισμούς ψυχολογικής υποστήριξης των εν λόγω πληθυσμών. Η ενδυνάμωση τους επιτυγχάνεται μέσω της εκπαίδευσης και την δημιουργία ενός σχολείου για την ανάπτυξη των ηγετικών ικανοτήτων των νέων, μαθαίνοντάς τους για την κοινωνική και χωρική δικαιοσύνη και οργανώνοντας πράξεις αλληλεγγύης και ακτιβισμού.

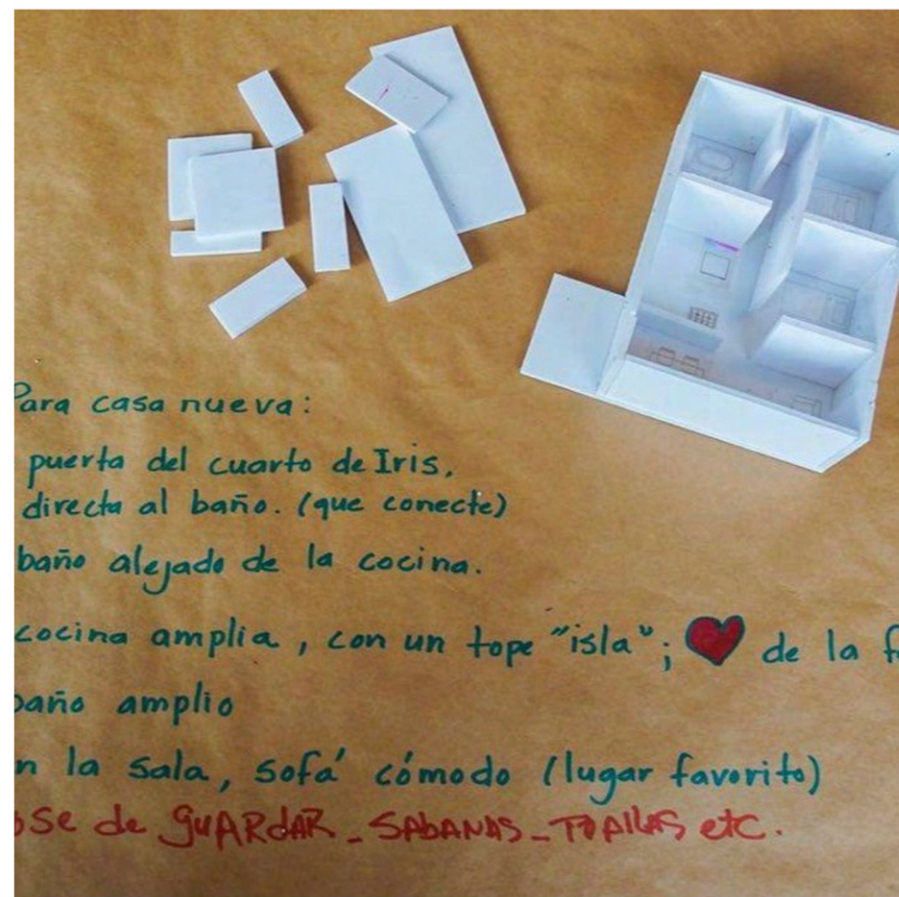
Εικόνα 14: συμμετοχικός σχεδιασμός, San Juan

Εικόνα 15: ζωγραφιά της κοινότητας

Εικόνα 16, 17:
συμμετοχικός σχεδιασμός

Εικόνα 18,19:
συμμετοχικός σχεδιασμός

Εικόνα 20, 21: συμμετοχικός σχεδιασμός

Εικόνα 22: σύμπραξη αρχιτεκτόνων και κοινότητας

V.2 Casa Pueblo, Adjuntas.

Η Casa Pueblo βρίσκεται στο κέντρο της Adjuntas, μιας πόλης στα βουνά του κεντρικού Puerto Rico κοντά στα τροπικά δάση. Ιδρύθηκε το 1980 από τον Alexis Massol González και πρόκειται για ένα κτίριο που αποτελεί το κέντρο δραστηριότητας της ομώνυμης κοινότητας. Ξεκίνησε την δεκαετία του '80 σαν μια πρωτοβουλία εναντίωσης στα σχέδια εξορύξεων χαλκού και χρυσού στη περιοχή αλλά η δράση της έγινε όλο και πιο έντονη τα επόμενα χρόνια. Σύμφωνα με τον Alexis Massol η κοινότητα προχώρησε από το να διαδηλώνει στο να εφευρίσκει λύσεις και τρόπους που οι τοπικές κοινότητες θα συμμετείχαν για να φέρουν αλλαγές στο κοινωνικό είναι. Η δράση της Casa Pueblo χαρακτηρίζεται ως «*reflexiva comunitaria*» (πρακτική των κοινών) και στοχεύει στον ανατρεπτικό ανασχηματισμό των δομών, των σχέσεων, των πρακτικών και των οραμάτων της χώρας σε επίπεδο οικονομικό, κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό (Gonzalez, 2022).

Η μετάβαση από την διαμαρτυρία στην δράση – μια δράση που απαιτεί ανάληψη ευθυνών και διαθέσιμους οικονομικούς πόρους – ήταν μια διαδικασία που πέρασε μέσα από πολλές γενιές. Η επαναστατική πρακτική βασίστηκε στο ότι η καταπιεσμένη κοινότητα έπρεπε να πάψει να θυματοποιείται και να περάσει από τα συνθήματα στον προγραμματισμό και τον σχεδιασμό πρακτικών ενδυνάμωσης της (Boggs & Kurashige, 2012).

Για την Casa Pueblo, η αυτονομία βασίζεται πάνω στην τεχνολογική και επιστημονική πρακτική. Η στρατηγική της επικεντρώνεται στην ενεργειακή αυτονομία γιατί την αντιλαμβάνεται σαν προαπαιτούμενο για την οικονομική και πολιτική της ενδυνάμωση. Η κοινότητα συγκεντρώνει το απαιτούμενο κεφάλαιο και τοποθετεί ενεργειακά πάνελ στις κατοικίες της, σαν μια πράξη «ενεργειακής ανταρσίας» (*energy insurrection*) η οποία όχι μόνο την καθιστά αυτόνομη και ανεξάρτητη από το εθνικό ενεργειακό σύστημα – η Adjuntas ήταν η μόνη περιοχή με ηλεκτροδότηση την περίοδο του τυφώνα María – αλλά επιτρέπει την αυτοδιαχείριση και σε άλλους τομείς της κοινωνικής ζωής.

Εν ολίγοις, εντοπίζουμε μια κοινότητα που επιχειρεί να διαμορφώσει το δικό της ανεξάρτητο μοντέλο διακυβέρνησης με τις δικές της δομές εκπαίδευσης, καλλιέργειας και ανανεώσιμης ενέργειας. Μέσω των «από κάτω» (*bottom-up*) δράσεων, της συμμετοχής και της αυτοδιαχείρισης διαθέτει ένα ανεξάρτητο σύστημα τροφής, υγείας, ενέργειας και οικονομίας. Η παραγωγή κοινωνικών αγαθών, που εξομαλύνουν τις όποιες χωρικές και κοινωνικές ανισότητες, έχουν προκύψει εδώ, από την καθαρή οργάνωση των κατοίκων της κοινότητας σε πυρήνες ριζοσπαστικού – συμμετοχικού σχεδιασμού (*insurgent & communicative planning*). Σε αντίθεση με τη προηγούμενη περίπτωση της κοινότητας του Martín Peña, που υπήρχε συνεργασία επίσημων και ανεπίσημων φορέων, η κοινότητα της Casa Pueblo, αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα του πως η χωρική δικαιοσύνη (*spatial justice*) μπορεί να επιτευχθεί σαν αυτόβουλη δράση και συμμετοχή των κατοίκων.

Ενδιαφέρον έχουν τα εργαλεία και οι πρακτικές που χρησιμοποιήθηκαν από την κοινότητα για την εδραίωση της αυτονομίας της. Αφετηρία ήταν η ίδρυση του συνεργατικού *Café Madre Isla*. Τα έσοδα από την πώληση του καφέ χρησιμοποιήθηκαν για την χρηματοδότηση κοινωνικών, πολιτισμικών και περιβαλλοντικών προτζεκτ. Μαζί με αυτό γεννήθηκαν η φάρμα καφέ *Finca Madre Isla*, ο ραδιοφωνικός σταθμός *Casa Pueblo Radio* και το σχολείο *Forest School*. Με την βοήθεια εθελοντών, δωρεών, και τις προσφορές επισκεπτών, η αυτοδιαχειριζόμενη κοινότητα της Casa Pueblo ανέπτυξε και διασφάλισε την οικονομική της ανεξαρτησία. Η επιχειρησιακή λογική της κοινότητας είναι να συσφίξει τους κοινωνικούς δεσμούς εντός της κοινότητας, να ενισχύσει τον εθελοντισμό και να μειώσει το κόστος των προτζεκτ. Τα κέρδη προορίζονται για την ενίσχυση περιβαλλοντικών, μουσικών, πολιτιστικών δράσεων και δράσεων αλληλεγγύης. Αυτές οι εμπορικές σχέσεις βασίζονται σε μιας μορφής κοινωνικής – και βιώσιμης - οικονομίας που δεν επιδιώκει το κέρδος αλλά την δημιουργία σχέσεων αλληλοστήριξης και κοινής συνεισφοράς.

Eikóva 23: Adjuntas, Puerto Rico

Παραδείγματα.

MADRE ISLA COFFEE: Η πρώτη συνεργατική επιχείρηση

Το Café Madre Isla ήταν το πρώτο εγχείρημα της Casa Pueblo για αυτονομία και συνεργατικότητα. Γεννήθηκε το 1989, σαν μια προσπάθεια ανάπτυξης οικονομικής ανεξαρτησίας της κοινότητας, απαραίτητη για μελλοντικές εκστρατείες αυτοδιαχείρισης. Η δημιουργία μιας αυτόνομης και συνεργατικής επιχείρησης ήταν χρήσιμη για να μπορεί η Casa Pueblo να διατηρεί τη δική της φωνή, να προωθεί τις θέσεις της και να δημιουργεί κοινωνικά δίκτυα.

Τα κέρδη από την αγορά των προϊόντων και του καφέ που καλλιεργεί και παράγει η ίδια η κοινότητα, προσφέρονται σε δράσεις αλληλεγγύης για τους ανθρώπους της ορεινής περιοχής του Puerto Rico. Εκτός από την δημιουργία θέσεων εργασίας, το Café Madre Isla ήταν καθοριστικής σημασίας για την κατανόηση και την εφαρμογή πρακτικών εργασιακής ηθικής, από άποψη ποιότητας, μάρκετινγκ και συναλλαγών.

Ο τρόπος εσωτερικής οργάνωσης και λειτουργίας του καφέ, η διοχέτευση των πόρων, οι μορφές σχέσεων που αναπτύσσονται μεταξύ του Café Madre Isla και άλλων επιχειρήσεων ή και αγοραστών, συνιστούν μια αμιγώς πολιτική πράξη. Η ιδεολογία των «κοινών», της αυτονομίας και της δυνατότητας της κοινότητας να αποφασίζει η ίδια για το μέλλον της βρίσκουν την εφαρμογή τους σε αυτή την προσπάθεια οικονομικής βιωσιμότητας. Η ενδυνάμωση της κοινότητας επιτυγχάνεται ταυτόχρονα μέσω της στήριξης που λαμβάνει η Casa Pueblo λόγω της διασημότητας του Café Madre Isla, αλλά και μέσω των εσωτερικών συνεργασιών που αναπτύσσονται προκειμένου να λειτουργεί το ιστορικό καφέ.

Κοινοτικά αναπτυξιακά έργα

Το πρώτο σύστημα ηλιακής ενέργειας στην Casa Pueblo τοποθετήθηκε από τον Emanuel Pérez το 1999. Ανανεώθηκε το 2008 και το 2017 και σήμερα παράγει το 100% που χρησιμοποιείται από ολόκληρο τον οικισμό. Μέσω της τοποθέτησης ηλιακών πάνελ, μια πρωτοβουλία των ίδιων των κατοίκων, σήμερα η Casa Pueblo έχει καταφέρει να διαθέτει πλήρη ενεργειακή αυτονομία. Ακόμα και ο ραδιοφωνικός σταθμός Radio Casa Pueblo λειτουργεί αποκλειστικά μέσω της ηλιακής ενέργειας. Κατά την διάρκεια του τυφώνα María, όπου ολόκληρο το Puerto Rico παρέμεινε για ημέρες χωρίς ηλεκτροδότηση, ο οικισμός της Adjuntas ήταν ο μόνος που δεν αντιμετώπισε κανένα ενεργειακό πρόβλημα.

Περιβαλλοντική βιωσιμότητα

Τα πρότζεκτ περιβαλλοντικής βιωσιμότητας του οικισμού ξεκίνησαν με τη κοινοτική διαχείριση του People's Forest το 1996. Στη συνέχεια η κοινότητα επιδίωξε την κατοχύρωση νομικής προστασίας του εθνικού δρυμού Bosque La Olimpia και τη δημιουργία ενός πράσινου δικτύου ενοποίησης πέντε εθνικών δασών: το Guilarte, το La Olimpia, το People's Forest στην Adjuntas, το Tres Picachos στην Jayuya και το Toro Negro στην Villalba.

The Forest School

Το Ariel Massol Deyά Forest School ξεκίνησε το 2003, όταν δόθηκαν στη κοινότητα περίπου 500 στρέμματα γης, έπειτα από δωρεές των γύρω περιοχών και τη βοήθεια του ταμείου του Café Madre Isla και του οργανισμού Arecibo Credit Union. Δέκα χρόνια μετά, το 2013, η γη αυτή μετατράπηκε στο Forest School, που σήμερα αφήνει μεγάλο αποτύπωμα τόσο σε τοπικό όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο. Η επιτυχία του συνίσταται πρώτον στο πρόγραμμα σπουδών του, ιδιαίτερα στον τομέα της επιστήμης, αλλά και στο ότι χρησιμοποιείται η φύση σα πεδίο έρευνας, παρατήρησης και πειραματισμού. Αποτελεί ένα εναλλακτικό παιδαγωγικό σύστημα που καλλιεργεί το αίσθημα της ευθύνης, μια βαθύτερη κατανόηση και ενσυναίσθηση προς την φύση και την επίγνωση του ότι είμαστε κομμάτι της. Το σχολείο είναι μέρος του βιώσιμου αναπτυξιακού σχεδίου της Casa Pueblo και έχει πρωταρχικό ρόλο συμμετοχής στα πρότζεκτ της κοινότητας. Κάθε χρόνο καλωσορίζει περίπου 20,000 επισκέπτες και αποτελεί πρότυπο περιβαλλοντικής ηθικής και κοινωνικής βιωσιμότητας, εμπνέοντας την δημιουργία παρόμοιων σχολείων στην Λατινική Αμερική όπως το Choco-Andino Model Forest στο Εκουαδόρ και την Χιλή.

The Community School of Music

Η Κοινοτική Σχολή της Μουσικής Community School of Music, δημιουργήθηκε το 2006 και είναι ένα εμβληματικό πρότζεκτ πολιτισμικής βιωσιμότητας. Συμμετέχει σε δραστηριότητες και εκδηλώσεις που εμπλουτίζουν την κοινωνική και πολιτιστική ζωή της Adjuntas. Συνεργάζεται με πανεπιστήμια, διαφορετικούς δήμους και κοινότητες, ενώ περίπου 100 σπουδαστές παρακολουθούν μαθήματα μουσικής από 6 καθηγητές με πτυχίο πανεπιστημίου. Η σχολή έχει το δικό της σύστημα αυτοδιαχείρισης και ένα καινοτόμο εκπαιδευτικό πρόγραμμα που βασίζεται στην βιωσιμότητα σε οικονομικό, πολιτιστικό και εκπαιδευτικό επίπεδο.

Εικόνα 25: Café Madre Isla

Εικόνα 26: The Forest School, Adjuntas

Εικόνα 27: Τοποθέτηση ενεργειακών πάνελ, Adjuntas

Radio Casa Pueblo

Το Radio Casa Pueblo WOQI 1020 AM, δημιουργήθηκε το 2008. Είναι ο πρώτος αυτοδιαχειριζόμενος κοινοτικός ραδιοφωνικός σταθμός του Puerto Rico και της Καραϊβικής. Το χαρακτηριστικό του διαφημιστικό τραγούδι «voz de las aguas, los bosques y nuestra gente» (ο ήχος του νερού, των δασών και των ανθρώπων), παίζει στον σταθμό κάθε μία ώρα ενώ μεταδίδει εκπαιδευτικά, πολιτισμικά και περιβαλλοντικά προγράμματα. Το Radio Casa Pueblo βασίζεται για την λειτουργία του, σε διαφημιστικές χορηγίες από την Adjuntas, τις εκκλησίες του δήμου, τις δημόσιες υπηρεσίες και άλλα πρόσωπα που θέλουν να προσφέρουν την στήριξή τους.

Συνεργασίες με πανεπιστήμια

Καθηγητές από διάφορα πανεπιστήμια του Puerto Rico και της Αμερικής (University of Puerto Rico, The University of Puerto Rico Medical School, The Pontificia Universidad Católica of Puerto Rico, The University of Idaho, Cornell University, Michigan State University) προσφέρουν αναρίθμητα μαθήματα σε συνεργασία με τη Casa Pueblo. Οι εν λόγω συνεργασίες αξιοποιούν τα εργαστήρια του Κοινωνικού Ινστιτούτου Βιοποικιλότητας και Πολιτισμού, του δρυμού People's Forest και του Forest School τα οποία διδάσκουν την βιωσιμότητα στις θετικές επιστήμες.

The Adjuntas Round Table

Οι εθελοντικές δράσεις της κοινότητας της Adjuntas και η μεγάλη νίκη ενάντια στην εγκατάσταση αγωγών αερίου που θα επηρέαζε το People's Forest και το Forest School έθεσαν τα θεμέλια για την δημιουργία του Adjuntas Round Table το 2013. Η Casa Pueblo, υπέγραψε με διάφορες τοπικές επιχειρήσεις μια συλλογική συμφωνία η οποία εγγυάται την βιώσιμη ανάπτυξη της Adjuntas. Επικεντρώνεται σε πέντε κεντρικούς πυλώνες: την κοινότητα, την οικονομία, τον τουρισμό,

το περιβάλλον και την εκπαίδευση. Αποσκοπεί στην δημιουργία θέσεων εργασίας, την προώθηση βιώσιμων τεχνολογιών και την μείωση των περιβαλλοντικών ρίσκων.

Για την Casa Pueblo η αναζήτηση εναλλακτικών τρόπων διαχείρισης του χώρου και της καθημερινής ζωής είναι αναγκαία για την αντίσταση σε μία αποικιακή κατάσταση όπως αυτή στο Puerto Rico. Αντί για «από πάνω» λύσεις, οι κάτοικοι συνδιαμορφώνουν σε τοπικό επίπεδο και λαμβάνουν αποφάσεις στα πλαίσια των «κοινών». Η Casa Pueblo δημιούργησε το πρώτο κοινοτικό-περιβαλλοντικό ραδιοφωνικό σταθμό στο Puerto Rico με σκοπό τον εκδημοκρατισμό του μέσου ενημέρωσης δίνοντας το βήμα σε εκπομπές με διαφορετικό περιεχόμενο και απόψεις από αυτές που αναπαράγονται από τα συνήθη μέσα. Από πλευράς οικονομικής αυτονομίας, παράγουν και προωθούν τον δικό τους καφέ και διάφορα χειροποίητα προϊόντα. Το πιο σημαντικό είναι ότι σήμερα η Casa Pueblo διαθέτει πλήρη ενεργειακή αυτοδιάθεση, βασισμένη σε ένα δίκτυο ηλιακής ενέργειας 13kW το οποίο τροφοδοτεί τις κατοικίες της περιοχής, τον ραδιοφωνικό σταθμό, τον κινηματογράφο της κοινότητας και το περιβαλλοντικό σχολείο. Ταυτόχρονα, τα τοπικά αγροτικά απόβλητα χρησιμοποιούνται για την παραγωγή ενέργειας για την εφημερίδα Mecila Working Paper, τα σχολεία της περιοχής και έναν ολόκληρο εμπορικό δρόμο στο κέντρο της Adjuntas. Σύμφωνα με τον Massol González, η ενεργειακή αυτονομία είναι μια επαναστατική πράξη στα πλαίσια μιας αποικιοκρατούμενης χώρας. Η τοποθέτηση ενεργειακών πάνελ από μικρές επιχειρήσεις και κατοίκους της περιοχής είναι μια πολιτική κίνηση που εμποδίζει την εξάρτηση της περιοχής από τα ορυκτά καύσιμα. Η Casa Pueblo διεκδικεί την οικονομική της βιώσιμη ανάπτυξη μέσω της ενεργειακής αυτονομίας, της αυτοδιαχείρισης και της ενδυνάμωσης της κοινότητας, της υγείας και της εκπαίδευσης αλλά και μέσω της προστασίας των φυσικών πόρων –υπο το πρίσμα μιας ριζοσπαστικής δημοκρατίας του κοινοτικού βίου. Η κεντρική ιδέα της Casa Pueblo είναι το «Poder Social», δηλαδή η δυνατότητα μιας κοινότητας να ενδυναμώνει τον εαυτό της και να φέρει αλλαγές στον χώρο και το κοινωνικό είναι, μέσα από δημιουργικές δραστηριότητες που ελαχιστοποιούν την εξάρτησή της (dependency).

VI. Συμπεράσματα

VI.1. Συμπεράσματα.

Η σύγχρονη θεωρία σε αντιδιαστολή με τις σχεδιαστικές προτροπές του μοντερνισμού, θέτει στο επίκεντρο της αστικής ζωής τον πολίτη και αναζητεί τρόπους κοινοτικής ζωής και συλλογικού βίου. Η αρχιτεκτονική σήμερα είναι λιγότερο τα κτίρια και περισσότερο η εμπειρία που έχει κανείς στον χώρο. Υπό αυτό το πρίσμα, η αρχιτεκτονική και ο στρατηγικός σχεδιασμός είναι μια πολιτική πράξη, αφού ανασηματοδοτεί τον βιωμένο χώρο μέσα στον οποίο οι άνθρωποι δρουν και λαμβάνουν αποφάσεις. Σήμερα ξέρουμε ότι ο χώρος και η πόλη είναι ένα πεδίο δράσης που δεν λειτουργεί απλά παρασκηνιακά για να παραλάβει τις εικόνες της καθημερινής ζωής, αλλά αντίστροφα, διαμορφώνει και καθορίζει την ποιότητα και το περιεχόμενο της ανθρώπινης δραστηριότητας. Έτσι ο χώρος μπορεί να δημιουργήσει ανισότητες, να αποκλείσει και να συντηρήσει ένα άδικο υφιστάμενο κοινωνικοπολιτικό σύστημα. Ταυτόχρονα όμως, έχει τη δυνατότητα να ανατρέψει, να επαναπροσδιορίσει και να δικαιώσει. Η αναζήτηση μιας νέας κοινωνικής πραγματικότητας ύστερα από την συνειδητοποίηση των οικονομικών, περιβαλλοντικών και κοινωνικών προβλημάτων που επέφερε ο καπιταλισμός στις πόλεις, είναι πρωτίστως χωρική. Γιατί, είναι μέσα στον χώρο και την πόλη που οι άνθρωποι θα πάρουν αποφάσεις, θα συνδιαμορφώσουν και θα οργανωθούν προς αυτή την αλλαγή. Ο σχεδιασμός στη σύγχρονη εποχή δεν αποτελεί μια αμιγώς αισθητική παρέμβαση στον χώρο, αλλά είναι πρώτον η έκφραση ενός κοινωνικού οράματος και δεύτερον η απόπειρα για την υλοποίηση αυτού του οράματος. Κύριο αίτημα της εποχής είναι η χωρική και κοινωνική δικαιοσύνη. Ένας σχεδιασμός που διέπεται από διαφάνεια και πολλαπλότητα έχει περισσότερες πιθανότητες να είναι δίκαιος γιατί δίνει φωνή στις ομάδες που δεν μπορούν να ασκήσουν επιρροή.

Όπως είδαμε στο θεωρητικό πλαίσιο της εργασίας, η δομή και το περιεχόμενο του συμμετοχικού σχεδιασμού διαφέρουν ανάλογα με το πολιτικό και κοινωνικό είναι μιας περιοχής αλλά και με τον βαθμό δημοκρατικότητας του πολιτεύματός της. Στις περισσότερες χώρες του βορρά, ο συμμετοχικός σχεδιασμός εννοείται σαν τη σύμπραξη

αρχιτεκτόνων και κοινότητας. Σε περιοχές όμως με κοινωνικές αναταραχές, πολιτική ανασφάλεια και κρίση των δημοκρατικών θεσμών, οι πολίτες μπορεί να πάρουν στα χέρια τους τον στρατηγικό σχεδιασμό, επινοώντας νέους τρόπους διαχείρισης του χώρου. Άλλωστε, ακόμα και στη πρώτη περίπτωση, ο συμμετοχικός σχεδιασμός δε προτείνει μια συγκεκριμένη διαδικασία, αλλά θέτει ερωτήματα, παρακινώντας τις κοινότητες να επινοήσουν τις δικές τους πρακτικές. Μέσω της δημόσιας συζήτησης αναπτύσσονται τα δημόσια συμφέροντα και η φωνή των ανθρώπων μετατρέπεται σε πολιτική στάση.

Μια τέτοια, είναι η περίπτωση των άτυπων οικισμών των οποίων οι κάτοικοι καλούνται να αναζητήσουν τα σχεδιαστικά εργαλεία που θα επισφραγίσουν τη νομιμότητά τους, θα εξασφαλίσουν ασφάλεια, δημόσια αγαθά και καλύτερη ποιότητα ζωής. Παρ' ότι αυτό θα έπρεπε να εντάσσεται στην στρατηγική ατζέντα της εκάστοτε περιοχής, συχνά ο ευάλωτος χαρακτήρας των οικισμών ευνοεί, όπως είδαμε, πολιτικά παιχνίδια εκμετάλλευσης και πολιτικής χειραγώγησης. Σαν αποτέλεσμα αυτού, η υφιστάμενη κατάσταση περιθωριοποίησης και αστάθειας συντηρείται. Όταν οι επίσημες πρακτικές και ο στρατηγικός σχεδιασμός καθίστανται ελλιπείς και αναποτελεσματικοί στο να αναιρέσουν αυτή τη χωρική ανισότητα, οι κάτοικοι εφευρίσκουν τις δικές τους λύσεις. Μέσω της συμμετοχικότητας, του διαλόγου και των συλλογικών δράσεων επιτυγχάνουν την αναβάθμιση των οικισμών τους και την ενδυνάμωση του κάθε κάτοικου ξεχωριστά αφού η αίσθηση του «εγώ» διαμορφώνεται μέσα από τη σχέση που έχουμε με τους άλλους ανθρώπους. Αυτού του είδους ο ριζοσπαστικός συμμετοχικός σχεδιασμός σηματοδοτεί την μετατόπιση της ανθρώπινης σκέψης προς μια νέα, δημιουργική πόλη.

Στο παράδειγμα του Puerto Rico εντοπίσαμε ορισμένα παραδείγματα συμμετοχικού σχεδιασμού και κοινοτικών πρακτικών που οδήγησαν στην αναβάθμιση των οικισμών των San Juan και Adjuntas. Οι πρακτικές τους παρότι αποτέλεσαν αυτόβουλη δράση των κατοίκων, απέβλεπαν στην παράλληλη στήριξή τους από επίσημους θεσμούς που θα μπορούσαν να τους ενισχύσουν οικονομικά και να δώσουν ορατότητα

στις προσπάθειές τους. Έτσι κατάφεραν να επιλύσουν προβλήματα νομικού, περιβαλλοντικού και βιοποριστικού χαρακτήρα. Οι καινοτομία των οικισμών του Puerto Rico τους εξασφάλισε ενεργειακή αυτονομία, ενώ τα συνεργατικά σχήματα και οι κολεκτίβες κατάφεραν να αποφέρουν οικονομική ανεξαρτησία και βιωσιμότητα. Ταυτόχρονα, η ανάπτυξη του αισθήματος του «εμείς» αλλά και η εξασφάλιση της μονιμότητας της κατοικίας μέσα από τα Community Land Trusts και την δημιουργία συνεργασιών με Μ.Κ.Ο. και πανεπιστήμια, ενδυνάμωσε τη κοινότητα που μέχρι τότε βρίσκονταν σε συνεχή ανασφάλεια. Ο Habermas, απέδειξε ότι οι κοινότητες που ανθίζουν είναι αυτές που συσπειρώνονται και εργάζονται συλλογικά για έναν κοινό σκοπό. Η σύγχρονη δομή των δυτικών κοινωνιών με βάση τον «νόμο του ισχυρότερου», πλαισιώνει μια παρωχημένη μορφή διακυβέρνησης του χώρου που εντείνει τις ανισότητες. Ο συμμετοχικός σχεδιασμός και η αυτονομία των κοινοτήτων των informal settlements, μας αποδεικνύει την δυνατότητα των ανθρώπων να επαναπροσδιορίσουν το κοινωνικό τους είναι και να μετασχηματίσουν τις πόλεις με τρόπο δίκαιο και δημιουργικό.

VI.2. Σκέψεις πάνω στην ελληνική πραγματικότητα.

Ο συμμετοχικός σχεδιασμός δεν έχει βρει ιδιαίτερο έδαφος στην Ελλάδα. Τον εντοπίζουμε όμως συχνά μέσα στις πρακτικές μικρών ομάδων συσχετισμένων κυρίως με πράξεις αλληλεγγύης. Η συμμετοχικότητα παίρνει την μορφή αυτόνομων πρωτοβουλιών και βρίσκεται μέσα σε συνελεύσεις γειτονιάς, καταλήψεις κτιρίων, αυτοοργανωμένα στέκια και καλλιτεχνικές εκδηλώσεις. Σαφώς υπάρχουν οι περιπτώσεις που ο συμμετοχικός σχεδιασμός στην Ελλάδα έχει θεσμικό χαρακτήρα, πρόκειται όμως για λίγες και μικρής κλίμακας επεμβάσεις. Όπως στη περίπτωση μελέτης, έτσι και στον ελλαδικό χώρο, βλέπουμε ότι ο συμμετοχικός σχεδιασμός ανακύπτει σαν πολιτική πράξη συνήθως ευάλωτων κοινωνικών ομάδων, είτε σαν κίνηση προς την υπεράσπισή τους. Σε αντίθεση με τις χώρες της βόρειας Ευρώπης, που ο συμμετοχικός σχεδιασμός αποτελεί σχεδιαστική τάση που αντικατοπτρίζει τις δημοκρατικές τους αξίες, βλέπουμε ότι στη περίπτωση της Ελλάδας η συμμετοχικότητα βιώνεται σαν αναγκαιότητα προς μια εναλλακτική μορφή διακυβέρνησης. Έτσι ευνοούνται τα συνεργατικά κινήματα και οι κολεκτίβες ενώ ο συμμετοχικός σχεδιασμός εκφράζεται σαν πολιτική και κοινωνική στάση.

Στην Ελλάδα, εντοπίζουμε μορφές άτυπων οικισμών στους καταυλισμούς Ρομά αλλά και στις κτιριακές καταλήψεις. Το παράδειγμα των οικισμών του Puerto Rico, δεν απέχει ιδιαίτερα από την ελληνική πραγματικότητα. Πολλές από τις πρακτικές που είδαμε στην παρούσα ερευνητική εργασία έχουν χρησιμοποιηθεί από ελληνικές ομάδες πολιτών. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι οι καλλιτεχνικές εκδηλώσεις, οι συνεργατικές επιχειρήσεις, και η δημιουργία δικτύων πληροφόρησης και μέσων ενημέρωσης για τη συγκέντρωση κεφαλαίου και την ανάπτυξη ευαισθητοποίησης. Από την άλλη, μπορούμε από το παρών παράδειγμα του Puerto Rico να αντλήσουμε χρήσιμες ιδέες και πρακτικές για την νομιμοποίηση των κατοικιών και την παράλληλη διασφάλιση προστασίας των εκάστοτε κατοίκων των καταλήψεων και των άτυπων οικισμών της Ελλάδας. Τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι κάτοικοι που δεν διαθέτουν μονιμότητα κατοικίας, είναι ως επί τω

πλείστων παρόμοια σε κάθε χώρα του κόσμου. Διώκονται κατά βάση με τον ίδιο τρόπο από τις τοπικές και κυβερνητικές αρχές ενώ διατρέχουν τους ίδιους κινδύνους σε ότι αφορά την υγεία και την ασφάλειά τους. Ένα δημοκρατικό κράτος που ενδιαφέρεται για την χωρική δικαιοσύνη, οφείλει να κινηθεί θεσμικά προς την αναβάθμιση αυτών των οικισμών που συνήθως βρίσκονται σε επικίνδυνες τοποθεσίες όπως περιοχές ευάλωτες σε πλημμύρες ή περιοχές που δεν διαθέτουν επαρκείς δημόσιες δομές.

Σε αυτό το σημείο, βλέπουμε μέσα από το παράδειγμα του Puerto Rico την σημασία της συμμετοχής των πολιτών σε αυτή τη διαδικασία, καθώς αυτοί διαθέτουν εμπειρική γνώση η οποία δεν είναι πάντα γνωστή στους επίσημους φορείς. Ταυτόχρονα με την παρέμβαση της τοπικής αρχής, εντοπίζουμε και τα εργαλεία με τα οποία η κοινότητα ή ίδια μπορεί να επενεργήσει στην αναβάθμιση της ποιότητας ζωής της. Αυτά τα εργαλεία έγκεινται στην οργάνωση των κατοίκων προς έναν κοινό στόχο, και στην συλλογική τους δράση προς την πραγματοποίησή τους. Η συμμετοχή και η επικοινωνία των κατοίκων, μπορούν να επιφέρουν νέες λύσεις και να επινοήσουν πρακτικές όπως συνέβη στις κοινότητες του San Juan που διασφάλισαν την μονιμότητα της κατοικίας τους μέσω της δημιουργίας του θεσμού του Community Land Trust. Έτσι από τη μία ο διάλογος και η μετάδοση της πληροφορίας μπορεί να μεταφέρει υπάρχουσες πρακτικές αλλά και από την άλλη, μπορεί να γεννήσει νέες ιδέες και δημιουργικές εφαρμογές.

Αξίζει επίσης να αναφερθούμε και στο παράδειγμα των μεταναστευτικών camp στην Ελλάδα, που κοινωνικά ευάλωτοι πληθυσμοί διαμένουν σε προσωρινές κατοικίες μέσα σε μη ανθρώπινες συνθήκες. Μέσα από τα παγκόσμια παραδείγματα κυρίως των χωρών του Νότου, μπορούμε να εμπνευστούμε για το πως η συμμετοχικότητα των πολιτών μπορεί να οδηγήσει στην διεκδίκηση καλύτερων συνθηκών βίου σε επίπεδο σχεδιαστικό και αναβάθμισης υποδομών.

Το Puerto Rico με τις πολύ ιδιαίτερες πολιτικές του συνθήκες, που σήμερα αποτελεί αποικία των Ηνωμένων Πολιτειών, αλλά και τις κοινωνικές του αναταραχές, κατάφερε μέσω του συμμετοχικού σχεδιασμού να επιφέρει

τις επιθυμητές αλλαγές στις κοινότητες του. Εδώ το μήνυμα είναι αισιόδοξο. Διότι εάν αυτή η αλλαγή ήταν πραγματοποιήσιμη σε ένα τόσο δυσμενές περιβάλλον που ταυτόχρονα είχε μόλις βιώσει μια καταστροφική περιβαλλοντική κρίση, τότε μπορεί σίγουρα να αποτελέσει κίνητρο δράσης για τον ελλαδικό χώρο. Είναι σαφές ότι αναφερόμαστε σε δύο πολύ διαφορετικές κουλτούρες με διαφορετικά ιστορικά βιώματα. Έτσι ενδεχομένως οι πρακτικές να πρέπει να αναπροσαρμοστούν σύμφωνα με την ελληνική πραγματικότητα. Όμως, για να γίνει η αρχή προς αυτή την εξέλιξη, χρειάζεται η συνειδητοποίηση ότι αυτή η εξέλιξη είναι υλοποιήσιμη. Αυτό είναι κάτι για το οποίο μπορούμε να ελπίσουμε, έχοντας μελετήσει το παράδειγμα του Puerto Rico.

VII. Αναφορές

- Abbott, J. (2001). An analysis of informal settlement upgrading and critique of existing methodological approaches. *Habitat International*, 26(3), 303–315. [https://doi.org/10.1016/S0197-3975\(01\)00049-2](https://doi.org/10.1016/S0197-3975(01)00049-2)
- Abbott, J. (2001). An analysis of informal settlement upgrading and critique of existing methodological approaches. *Habitat International*, 26(3), 303–315. [https://doi.org/10.1016/S0197-3975\(01\)00049-2](https://doi.org/10.1016/S0197-3975(01)00049-2)
- Acioly, C. (2010). The Informal City and the Phenomenon of Slums : the challenges of slum upgrading and slum prevention. *Challenges*, June 2009, 222–231.
- Ajibade, I., Sullivan, M., Lower, C., Yarina, L., & Reilly, A. (2022). Are managed retreat programs successful and just? A global mapping of success typologies, justice dimensions, and trade-offs, *Global Environmental Change* (Vol. 76, p. 102576). Elsevier BV. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2022.102576>
- Algoed, Line & Torrales, María & Ribeiro, Tarcyla. (2020). Community Land Trusts in Informal Settlements Adapting Features of Puerto Rico's Caño Martín Peña CLT to Address Land Insecurity in the Favelas of Rio de Janeiro, Brazil.
- Arabindoo, P. (2011). Rhetoric of the "slum." *City*, 15(6), 636–646. <https://doi.org/10.1080/13604813.2011.609002>
- Arnstein, S. (1969). «A Ladder of Citizen Participation», *Journal of the American Planning Association*, 35(4): 216-224.
- Bishop, J. (1998). «Collaboration and Consensus», *Town and Country Planning*, 67(3): 111-114.
- Boggs, Grace Lee and Kurashige, Scott (2012). *The Next American Revolution: Sustainable Activism for the Twenty-First Century*, Berkeley: University of California Press.
- Bourdieu P, 1990 *In Other Words: Towards a Reflexive Sociology* (Polity Press, Cambridge)

- Boyer C, 1983 *Dreaming the Rational City* (MIT Press, Cambridge, MA)
- Brundtland Report (1987). *Our Common Future*, Report of the World Commission on Environment and Development, United Nations.
- Bryson J, Crosby B, 1992 *Leadership for the Common Good: Tackling Public World* (Jossey Bass, San Francisco, CA)
- Campbell, S. D. (n.d.). *Sustainable Development and Social Justice: Conflicting Urgencies and the Search for Common Ground in Urban and Regional Planning*. Retrieved October 27, 2022, from <https://quod.lib.umich.edu/m/mjs/12333712.0001.007?view=text;rgn=main>
- Cities Alliance United Nations. (2022). *WOMEN-FRIENDLY URBAN PLANNING: A TOOLKIT FROM CITIES OF THE GLOBAL SOUTH*. Cities Alliance.
- COHRE (Center on Housing Rights and Evictions). 2006. *Forced evictions: Violations of human rights, 2003–2006*. Global Survey 10. Geneva, Switzerland.
- Creighton, J. (2005). *The Public Participation Handbook – Making Better Decisions through Citizens' Involvement*, Jossey-Bass, San Francisco.
- D. Massey (2001) Φιλοσοφία και πολιτικές της χωρικότητας, (μτφρ. Α. Πατσού) Αθήνα: Τμήμα Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ
- Davis, M. (2017). *Planet of Slums* (Reprint). Verso.
- Dear M, 1986, "Postmodernism and planning" *Environment and Planning D: Society and Space* 4 367-384
- Dillard, J., Dujon, V., & King, M. C. (2012). *Understanding the Social Dimension of Sustainability (Routledge Studies in Development and Society)* (1st ed.). Routledge.

-Dryzek J S, 1990 *Discursive Democracy: Politics, Policy and Political Science* (Cambridge University Press, Cambridge)

-Fernandes, E. (2011). *Regularization of Informal Settlements in Latin America*. Lincoln Institute of Land Policy.

-Fischer F, 1990 *Technocracy and the Politics of Expertise* (Sage, London)

-Fisher, F. & Forester, J. (1993) (επιμ.). *The Argumentative Turn in Policy Analysis and Planning*, Duke University Press, Durham, London.

-Fishkin, J.J. (1995). *The Voice of the People, Public Opinion and Democracy*, Yale University Press, New Haven, London.

-Flora, Cornelia, Michael Kinsley, Vicki Luther, Milan Wall, Susan Odell, Shanna Ratner, and Janet Topolsky. 1999. *Measuring Community Success and Sustainability*. Ames, IA: North Central Regional Center for Rural Development.

-Flyberg B, 1996 *Rationality and Power* (Avebury, Aldershot, Hants)

-Fourchard, L. (2011). Lagos, Koolhaas and partisan politics in Nigeria. *International Journal of Urban and Regional Research*, 35(1), 40–56. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.2010.00938.x>

-Gahin, Randa, and Chris Paterson. 2001. "Community Indicators: Past, Present, and Future." *National Civic Review* 90 (4, Winter): 347–363

-Gandy, M. (2005). Learning from Lagos. *New Left Review*, 33, 37–52.

-Garcia, S. (1996). Cities and Citizenship. *International journal of urban and regional research*, 20(1), 7-21

-Georgiadou, M. C., Bisaga, I., Loggia, C., & Parikh, P. (2020). Towards sustainable informal settlements: A toolkit for community-led upgrading in Durban. *Proceedings of the Institution of Civil Engineers: Engineering Sustainability*, 174(2), 83–93. <https://doi.org/10.1680/jensu.20.00040>

-Gills, B. (2001) 'Introduction: Globalization and the Politics of Resistance', in B. Gills (ed.) *Globalization and the Politics of Resistance*, pp. 3-11. New York: Palgrave

-Gonzalez, Ravikumar, Rodriguez. (2022). *Casa Pueblo A Puerto Rican Model of Self-Governance*. Lever Press. <https://doi.org/10.3998/mpub.12467264>

-Goodchild B, 1990, "Planning and the postmodern debate" *Town Planning Review* 61 119-137

-Gran, Guy. 1983. *Development by People: Citizen Construction of a Just World*. New York: Praeger

-Habermas J, 1984 *The theory of Communicative Action, Volume 1: Reason and the Rationalization of Society* (Polity Press, Cambridge)

-Habermas J, 1987 *The Philosophical Discourse of Modernity* (Polity Press, Cambridge)

-Habermas J, 1993 *Justification and Application* (Polity Press, Cambridge)

-Hanchey, R.J. (1998a). «The Objectives of Public Participation», στο: Creighton, J., Delli Priscoli, J., & Dunning, C.M. (επιμ.). *Public Involvement Techniques – A Reader of Ten Years Experience at the Institute for Water Resources*, Institute for Water Resources, U.S. Corps of Engineers, Alexandria, VA, p. 21-29

-Hanchey, R.J. (1998b). «Involving the Public in Planning and Decision-Making», στο: Creighton, J., Delli Priscoli, J., & Dunning, C.M. (επιμ.). *Public Involvement Techniques – A Reader of Ten Years Experience at the Institute for Water Resources*, Institute for Water Resources, U.S. Corps of Engineers, Alexandria, VA, p. 123-129.

-Harris, Jonathan. (2000). *Basic Principles of Sustainable Development*. Global Development and Environment Institute, Tufts University

-Harvey, D. (1998), *Social justice and the city*, UK: Blackwell Publishers, Oxford, 116-117, 314

-Harvey, D. (2003). The right to the city. *International Journal of Urban and Regional Research*, 27(4). <https://doi.org/10.1111/j.0309-1317.2003.00492.x>

-Harvey, D. (2008). The right to the city. *New Left Review*, 53, 23–40. <https://newleftreview.org/issues/ii53/articles/david-harvey-the-right-to-the-city>

-Harvey, D. (2012). Εξεγερμένες πόλεις: από το δικαίωμα στη πόλη στην επανάσταση της πόλης, ΚΨΜ, 38-39

-Healey P, 1992a, "Planning through debate: the communicative turn in planning theory and practice" *Town Planning Review* **63** 143-162

-Healey P, 1992b, "A planner's day: knowledge and action in communicative practice" *Journal of the American Planning Association* **58** 9-20

-Healey, P. (1996). The communicative turn in planning theory and its implications for spatial strategy formation. *Environment and Planning B: Planning and Design* (Vol. 23, Issue 7).

-Held D, 1987 *Models of Democracy* (Polity Press, Cambridge)

-Hillier J, 1993, "Discursive democracy in action", School of Architecture and Planning, Curtin University, Perth, Australia

-Hoch C, 1992, "The paradox of power in planning practice" *Journal of Planning Education and Research* **11** 206-215

-Holston, J. (2011). Contesting privilege with right: The transformation of differentiated citizenship in Brazil. *Citizenship Studies*, 15(1), 335–352.

-Huchzermeyer, M. (1999). The exploration of appropriate informal settlement intervention in South Africa: contributions from a comparison with Brazil. <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&AuthType=cookie,ip,shib&db=awn&AN=NX082476&site=ehost-live>

-Huxley M, 1993, "Panoptica: utilitarianism and land use of control", *Postmodern Democracies*, University of Sydney

-Innes J, 1995, "Planning theory's emerging paradigm: communicative action and interactive practice" *Journal of Planning Education and Research* **14** 125-1258

-Jacobs, M. (1996) (επιμ.). *The Politics of the Real World*, Earthscan Publications Ltd., London

-Jaeger, C.C., Kasemir, B., Stoll-Kleemann, S., Schibli, D. & Dahinden, U. (2000). «Climate Change and the Voice of the Public», *Integrated Assessment*, 1: 339-349.

-Kaufmann, B. (2011). Εγχειρίδιο της Πρωτοβουλίας Ευρωπαίων Πολιτών, σε συνεργασία με το IRI – Initiative and Referendum Institute Europe, Green European Foundation, Θεσσαλονίκη

-Kesler, John T., Drew O'Connor, and Tyler Norris. 2001. "The American Communities Movement." *National Civic Review* 90 (4, Winter): 295–319.

-Knox P., Pinch St. (2009). Κοινωνική Γεωγραφία των πόλεων, Αθήνα: Σαββάλας, 148-149, 321-375

-Kolioulis, A. (2022). Defining and discussing the notion of communing, *GOLD VI Working Paper Series*. 14. United Cities and Local Governments.

-Lefebvre H. 1977. *Δικαίωμα στην πόλη: χώρος και πολιτική*. Κουκίδα.

-Magis, Kristen. 2007. *Global Civil Society: Finding Collective Voice in Diversity*, Dissertation for Ph.D. in Public Administration and Policy: Portland State University. Portland, OR: UMI Dissertation Publishing.

-Marcuse P. (2012) "From Critical Urban Theory to the Right to the City" in Brenner N., Marcuse P., Mayer M. (eds) *Cities for People, Not for Profit: Critical*

Urban Theory and the Right to the City London; New York: Routledge, pp 33-47.

-Marcuse, P. (1997). The enclave, the citadel, and the ghetto: What has changes in the post-Fordist U.S. city. *Urban Affairs Review*, 33(2), 228-264.

-Massey D. (1995) «Η παγκοσμιότητα του τοπικού», (μτφρ. Γ.Παρασκευόπουλος), *Νέα Οικολογία*, 134, σελ. 56-61

-Massey, D. (1994). *Space, Place and Gender*. Oxford: Polity

-Matthews, A.R., & Hammill, A. (2010). «Sustainable Development and Climate Change», *International Affairs*, 85(6): 1117-1128.

-McKenzie St. (2004). "Social Sustainability: Towards Some Definitions." In Hawke Research Institute Working Paper Series, No 27. Magill, South Australia: Hawke Research Institute, University of South Australia

-Miraftab, F. (2005) 'informalizing the Means of Reproduction: The Case of Waste Collection Services in Cape Town, South Africa', in L. Beneria & N. Kudva (eds) *Rethinking Informalization: Precarious Jobs, Poverty and Social Protection*, pp. 62-148. Ithaca, NY: Cornell University e-Publishing Program

-Miraftab, F. (2006) 'Feminist Praxis, Citizenship and Informal Politics: Reflections on South Africa's Anti-Eviction Campaign', *International Feminist Journal of Politics* 8(2): 194-218

-Miraftab, F. (2009). *Insurgent Planning: Situating Radical Planning in the Global South*. *Planning Theory* (Vol. 8, Issue 1, pp. 32-50). SAGE Publications. <https://doi.org/10.1177/1473095208099297>

-Miringoff, Marc, and Marque-Luisa Miringoff. 1999. *The Social Health of the Nation: How America Is Really Doing*. Oxford, UK: Oxford University Press.

-Mitchell G, 2005. Components that Contribute to Quality of Life. Environment Centre, University of Leeds nd [cited September 2005]. Available at www.sustainablefutures.org/quality.htm.

-Molnar, Daniella, and Jorgan, Alexis J. 2001. *Defining Sustainability, Sustainable Development and Sustainable Communities*. Toronto, ON: A working paper for the Sustainable Toronto Project.

-Moore Milroy B, 1991, "Into postmodern weightlessness" *Journal of Planning Education and Research* 10 181-187

-Morgan, M.G. & Dowlatabadi, H. (1996). «Learning from Integrated Assessment of Climate Change», *Climatic Change*, 34: 337-368.

-Morris, P. (1999). *Critical Citizens*, Oxford University Press, Oxford
Nation: How America is Really Doing. Oxford, UK: Oxford University Press.

-Newton, C., & Rocco, R. (2022). Actually Existing Commons: Using the Commons to Reclaim the City, *Social Inclusion* (Vol. 10, Issue 1). *Cogitatio*. <https://doi.org/10.17645/si.v10i1.4838>

-Ordóñez-Barba, G., Alegría-Olazábal, T., McIntosh, C., & Zenteno-Quintero, R. (2013). Alcances e impactos del Programa Hábitat en comunidades pobres urbanas de México. *Papeles de Poblacion*, 19(77), 231-267.

-Organization for Economic Cooperation and Development. 2003. *OECD Environmenta*

-Özdemirli, Y. K. (2019). Ankara. In *The Routledge Handbook on Informal Urbanization* (pp. 22-33). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315645544-3>

-Pappas, Gregory F. (2021): "Horizontal Models of Conviviality or Radical Democracy in the Americas: Zapatistas, Boggs Center, Casa Pueblo", *Mecila Working Paper Series*, No. 34, São Paulo: The Maria Sibylla Merian International Centre for Advanced Studies in the Humanities and Social Sciences *Conviviality-Inequality in Latin America*, <http://dx.doi.org/10.46877/pappas.2021.34>.

-Polese M, Stren R, eds. 2000. *The Social Sustainability of Cities: Diversity and the Management of Change*. Toronto, CA: University of Toronto Press

-Rabinow P, 1984 *The Foucault Reader* (Penguin Books, Harmondsworth, Middx)

-Rio Declaration (1992). «Rio Declaration on Environment and Development 1992», United Nations.

-Rocco, R. (2022). *Teaching, Learning & Researching: Spatial Planning* | TU DELFTS OPEN Books <https://books.open.tudelft.nl/home/catalog/book/50>

-Rocco, R. (Ed.) (2018). *Confronting Informality: Preserving communities and creating public goods in informal settlements*. Delft University of Technology.

-Rocco, R. (Ed.) (2018). *Confronting Informality: Preserving communities and creating public goods in informal settlements*. Delft University of Technology.

-Roy, A. (2011). Slumdog cities: Rethinking subaltern urbanism. *International Journal of Urban and Regional Research*, 35(2), 223–238. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.2011.01051.x>

-Sager T, 1994 *Communicative Planning Theory* (Avebury, Aldershot, Hants)

-Sager, T. (2011). "Neo-liberal urban planning policies: A literature survey 1990–2010". *Progress in Planning*, 76, pp.147-149.

-Sassen, S. (2006). *Why cities matter*.
<https://www.yumpu.com/en/document/read/26007598/why-cities-matter-saskia-sassen>

-Sassen, S. (1991). *The Global City: London, New York, Tokyo*. Princeton: Princeton UP

-Scholte, Jan Aart. (2002). "Civil Society and Democracy in Global Governance." In *Civil Society and Global Finance*, edited by J. A. Scholte and A. Schnabel. New York: Routledge.

-Scholte, Jan Aart. 2002. "Civil Society and Democracy in Global Governance." In *Civil Society and Global Finance*, edited by J. A. Scholte and A. Schnabel. New York: Routledge.

-Serageldin I, Grootaert C. (2000). "Defining Social Capital: An Integrating View." In *Social Capital: A Multifaceted Perspective*, edited by Partha Dasgupta and Ismail Serageldin. Washington, DC: The World Bank.

-Shore, C., & Wright, S. (Eds.). (2003). *Anthropology of policy: Perspectives on governance and power*. Routledge.

-Simone, A. (2004) *For the City Yet to Come: Changing African Life in Four Cities*. Durham, NC: Duke University Press

-Smolka, Martim. 2003. Informality, urban poverty, and land market prices. *Land Lines* 15(1)

-Soja, E. W. (2010a). The City and Spatial Justice. *Justice Et Injustices Spatiales*. <https://doi.org/10.4000/books.pupo.415>

-Stevenson, D. (2007). Πόλεις και αστικοί πολιτισμοί, Αθήνα: Κριτική, 78-83

-Steyaert, S. & Lisoir, H. (2005). *Participatory Methods Toolkit – A Practitioner's Manual*, King Baudouin Foundation, Flemish Institute for Science and Technology Assessment.

-Tait A, Wolfe J, 1991, "Discourse analysis and city plans" *Journal of Planning Education and Research* **10**, 195-200

-Throgmorton J, 1992, "Planning as persuasive storytelling about the future: negotiating an electric power rate settlement in Illinois" *Journal of Planning Education and Research* **12**(1) 17-31

-UN HABITAT (2022). *Multi-level Governance for Effective Climate Action in the Global South*. UN-HABITAT.

-UN Habitat. (2003). *The Challenge of Slums*. Earthscan Publications Ltd

-UN Habitat. (2003). *The Challenge of Slums*. Earthscan Publications Ltd

-UN Habitat. (2015a). A Practical Guide to Designing, Planning, and Executing Citywide Slum Upgrading Programmes. <https://unhabitat.org/books/a-practical-guide-to-designing-planning-and-executing-citywide-slum-upgrading-programmes/>

-UN Habitat. (2022). World Cities Report 2022: Envisaging the Future of Cities. <https://unhabitat.org/world-cities-report-2022-envisaging-the-future-of-cities>

-United Nations (1992). The United Nations Programme of Action from Rio 1992, Earth Summit, United Nations Department of Public Information.

-United Nations Conference on Housing and Sustainable Urban Development (Habitat III) (2017). *New Urban Agenda*. <https://habitat3.org/the-new-urban-agenda/>

-United Nations Development Programme, 2002. Human Development Report. New York: United Nations.

-United Nations Development Programme. 2005a. Human Development Report Available at www.undp.org/hdr.

-United Nations. (2020). Guidelines for the Formalization of Informal Constructions. In Guidelines for the Formalization of Informal Constructions. <https://doi.org/10.18356/43cdd9a2-en>

-United Nations. (2020). Guidelines for the Formalization of Informal Constructions. In Guidelines for the Formalization of Informal Constructions. <https://doi.org/10.18356/43cdd9a2-en>

-Van Asselt M. & Rijkens-Klomp, N. (2002). «A Look in the Mirror: Reflection on Participation in Integrated Assessment from a Methodological Perspective», *Global Environmental Change*, 12: 167-184

-Van Kempen, E.T. (1994). The dual city and the poor: Social polarization, social segregation and life chances. *Urban Studies*, 31 (7), 995-1015

-Watson, V. (2012). Planning and the 'stubborn realities' of global south-east cities: Some emerging ideas, *Planning Theory* (Vol. 12, Issue 1, pp. 81–100). SAGE Publications. <https://doi.org/10.1177/1473095212446301>

-World Bank. (1997). World Development Report: The State in a Changing World. New York: Oxford University Press.

-World Summit on Sustainable Development (2002). «Plan of Implementation», http://www.un.org/esa/sustdev/documents/WSSD_POI_PD/English/WSSD_PlanImpl.pdf (Ανάκτηση Οκτ. 2015).

-Yarina, Lizzie et al. (2020) "A retreat critique: Deliberations on design and ethics in the flood zone." *Journal of Landscape Architecture* 14(3): 8-23.

-Ευρωπαϊκή Ένωση (1997). Συνθήκη του Άμστερνταμ, Υπηρεσία Επίσημων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Λουξεμβούργο.

-Καροφυλάκη Μ. (2019). «URBAN COMMONS Ανάλυση του αστικού φαινομένου των κοινών», Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Πολυτεχνείο Κρήτης.

-Σταυρίδης, Σ. (2014). "Χώροι της μνήμης, χώροι των κοινών". [online] [Avgianagnoseis.blogspot.gr](http://avgianagnoseis.blogspot.gr). Available at: http://avgianagnoseis.blogspot.gr/2014/04/blog-post_6409.html

-Στρατηγέα, Σ. (2015). *Θεωρία και Μέθοδοι Συμμετοχικού Σχεδιασμού*. ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΩΝ.

-Τριάντης, Λ. (2017). Αιτήματα δημοκρατίας στην κοινωνική παραγωγή του αστικού χώρου. *Πρακτικά ημερίδας Πόλη- Δημοκρατία -Αρχιτεκτονική. Τμήμα Εκδόσεων και Ερευνητικών Προγραμμάτων / Ίδρυμα της Βουλής*.

VIII. Κατάλογος εικόνων

- 1 | Larisa Ovalles, προσωπικό αρχείο
- 2 | Larisa Ovalles, προσωπικό αρχείο
- 3 | https://www.researchgate.net/publication/344335717_The_Landscape_of_Community_and_Participarion_Design_in_Puerto_Rico_A_Critical_Examination_of_the_Effects_of_Attempting_to_Facilitate_Listening_to_Their_Voices_Escuchando_las_Voces_the_Island's_First_E
- 4 | La Marañá, φωτογραφικό αρχείο (<https://www.lamarana.org/>)
- 5 | La Marañá, φωτογραφικό αρχείο (<https://www.lamarana.org/>)
- 6 | <http://www.unhabitat.org/about-us/sustainable-development-goals>
- 7 | La Marañá, φωτογραφικό αρχείο (<https://www.lamarana.org/>)
- 8 | La Marañá, φωτογραφικό αρχείο (<https://www.lamarana.org/>)
- 9 | La Marañá, φωτογραφικό αρχείο (<https://www.lamarana.org/>)
- 10 | La Marañá, φωτογραφικό αρχείο (<https://www.lamarana.org/>)
- 11 | Google Earth
- 12 | Google Earth
- 13 | Larisa Ovalles, προσωπικό αρχείο
- 14 | <https://casapueblo.org/>
- 15 | <https://casapueblo.org/>
- 16 | <https://casapueblo.org/>
- 17 | <https://casapueblo.org/>
- 18 | La Marañá, φωτογραφικό αρχείο (<https://www.lamarana.org/>)
- 19 | La Marañá, φωτογραφικό αρχείο (<https://www.lamarana.org/>)
- 20 | La Marañá, φωτογραφικό αρχείο (<https://www.lamarana.org/>)

- 21 | La Marañá, φωτογραφικό αρχείο (<https://www.lamarana.org/>)
- 22 | La Marañá, φωτογραφικό αρχείο (<https://www.lamarana.org/>)
- 23 | <https://casapueblo.org/>
- 24 | <https://casapueblo.org/>
- 25 | <https://casapueblo.org/>
- 26 | <http://bfi.org/challenge/2015/the-forest-school>
- 27 | <https://www.elnuevodia.com/ciencia-ambiente/otros/notas/casa-pueblo-inaugura-el-bosque-solar-en-adjuntas/>
- 28 | <https://www.instagram.com/elpuenteelac/>
εξώφυλλο | οπισθόφυλλο | <http://www.cbc.ca/news/world/hurricane-fiona-damage-puerto-rico-1.6601455>

Πολυτεχνείο Κρήτης
Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών